

BELINDA CANNONE

TRIUMFUL PROSTIEI

mic tratat despre prostia inteligenței

N

Belinda Cannone

Triumful prostiei. Mic tratat despre prostia inteligenței

Belinda Cannone

LA BÊTISE S'AMÉLIORE

© Éditions Stock, 2007

© Nemira, 2010

Coperta: Dana MOROIU, Corneliu ALEXANDRESCU

Ilustrația copertei: Norman Rockwell, The Art Critic

Traducere din limba franceză Ion Doru BRANA

Redactor: Oana IONAȘCU

Tehnoredactor: Vasile ARDELEANU

Lectură plăcută!

ISBN 978-606-579-058-2

Lectura digitală protejează mediul

Versiune electronică realizată de Elefant.ro

Cuprins

- [Ce este aşadar prostia? \(Dar inteligenţa?\)](#)
- [Ouiyhn şi reexaminarea](#)
- [Chestie de treaptă](#)
- [Seduţia unui concept vag reacţionarul](#)
- [Brutăria Modernă şi Barul Progresului](#)
- [Conformismul producţie de avataruri](#)
- [Şi când a început asta?](#)
- [Originile teorismul](#)
- [O altă origine actualismul](#)
- [Puterea retoricii](#)
- [Alarma](#)
- [Nasul în mijlocul feţei](#)
- [Didacticienii şi atacurile de pterodactili](#)
- [Artist + cenzură → petiţie](#)
- [Fisa care cade mai greu](#)
- [Ficţiunea protectoare](#)
- [A gândi prin omisiune](#)
- [Despre recuperare](#)
- [Molière contemporan](#)
- [Să-i cruţăm pe Bouvard şi Pécuchet](#)
- [A spune prostii](#)
- [O nouă varietate horticolă](#)
- [Despre spirit](#)
- [Politic corect](#)

- [Derivă nocturnă](#)
- [Prelingere](#)
- [Baliverne](#)
- [Despre reducere](#)
- [Skateboardul dă tonul, axa și metoda](#)
- [A citi proteste](#)
- [Origine, din nou egalitarismul pervertit](#)
- [Virtutea cardinală](#)
- [Fericirea nu e proastă](#)
- [Mortal spirit de turmă](#)
- [Pătimăș conformistă, dragostea?](#)
- [Să mergem în pădure](#)
- [Bibliografie selectivă](#)

Belinda Cannone este romancieră și eseistă. A publicat cinci romane: *Dernières promenades à Petrópolis* (1990), *L'Île au nadir* (1992), *Trois nuits d'un personnage* (1994), *Lent Delta* (1998), *L'homme qui jeûne* (2006) și numeroase eseuri, dintre care amintim: *L'Écriture du désir* (2000, Premiul pentru eseu al Academiei Franceze, 2001) și *Le Sentiment d'imposture* (2005, Marele Premiu pentru eseu al Société des Gens de Lettres).

Celui care-și punea clești de rufe la pălărioară

„Numai idioții n-au nici o îndoială.

— Sunteți sigur?

— Absolut sigur.“

Georges Courteline

„Dacă într-adevăr prostia, văzută dinăuntru, n-ar semăna până la a se putea confunda cu talentul, dacă, văzută din afară, n-ar avea toate aparențele progresului, ale geniului, ale speranței și-ale îmbunătățirii, nimeni n-ar vrea să fie prost și n-ar exista prostie.“

Robert Musil

Ce este așadar prostia? (Dar inteligența?)

Deosebirea dintre colegul meu Gulliver și mine, care sunt un om mai încet la minte, este mai întâi că mie îmi trebuie mai mult timp pentru a repera prostia. El e cel care zice primul *prostie*, de altfel. Zice „prostie a inteligenței”, ca să fiu mai exact. M-am repezit să-i răspund: „Și eu sunt prost. – Ba nuuuu.” E răutăcios câteodată.

Prostia nu mă amuză. Deloc. Mă obosește. Mi se pare chiar destul de surprinzător în ce măsură te poate epuiza dialogul cu un imbecil. Un val de lehamite mă covârșește brusc și am impresia că n-am să-l mai pot îndura nici măcar o secundă, că o să fug cât or să mă țină picioarele – deși nu vreau să supăr oamenii, în general –, cum să ies din bucluc? Alteori, ce-i drept, sentimentul care mă domină e mânia: alaltăieri, de pildă, nătânga aia care îmi explica pe un ton caritabil și definitiv cum să lupt contra insomniei („să-ți accepți cu mai multă înțelegere corpul”, „să citești poezie noaptea”...). În primul rând, nu-i ceream sfaturi, dar mai ales nu-i trece nici o clipă prin minte că m-aș fi putut gândi înaintea ei la soluțiile astea, că silit de necesitate, ideile ei bune să fi fost deja puse în practică fără nici un rezultat.

Formă de prostie insuportabilă: când ai descoperit ceva, să presupui că trebuie informați și ceilalți, altfel zis să nu-ți închipui nici un moment că celălalt știe poate *deja* ceea ce-ai vrea să-i aduci la cunoștință. Să nu te poți pune în locul celuiilalt, să-i vorbești fără a încerca să știi ce are în cap, ce cunoaște și ce nu cunoaște, să nu ții cont de asta, să-l subestimezi în definitiv, în orice caz, să-l neglijezi: prostie – și deci reacție de mânie.

Gulliver m-a oprit imediat: nu despre asta voia el să vorbească. Există, fără-ndoială, neghiobi, obtuzi, inși care nu știu nimic și care vorbesc prea mult, mărginiți, indivizi care nu-și dau seama că repetă pretutindeni ceea ce se poate auzi pretutindeni etc. Pe el însă îl interesează mai degrabă prostia – a insistat asupra acestui punct – celor care au toate mijloacele de a nu fi proști, prostia oamenilor inteligenți. Și spune că nici pe el nu-l amuză asta, dar nici nu-i stârnește cu adevărat mânia. Pe el îl face să sufere. „Da, să sufăr. Cuvântul e tare, dar ăsta-i adevărul. În primul rând fiindcă iubesc profund acordul, iar dezacordul mă întristează.” I-am atras imediat atenția că mania consensului era un mare factor de prostie. Veșnica atracție pentru conformism, acest instinct gregar pe care-l explica obținerea confortului fizic (toată lumea încălzindu-se corp la corp în aceeași cavernă) și care se regăsește acum în cea a confortului intelectual. Or, inteligența, i-am spus, constă întotdeauna, cred eu, în a face un pas înapoi și a te privi, inclus în grup, pentru a constata atunci, eventual, că behăi la unison. Dorința pătimașă de-a aparține grupului nu poate desigur să conducă decât la conformism. M-a oprit din nou. „Nu vorbesc de consens, care implică un număr mare. Ceea ce mă umple de bucurie, de profundă bucurie, este să găsesc acord în legătură cu o idee importantă, o carte sau cu un film care mi-a plăcut, cu un punct de vedere la care țin din toată inima, cu o concepție despre lume până la urmă. Îmi place acordul la fel de mult ca săruturile. Asemeni multor oameni, de altfel. Nu e o slăbiciune: când izbutim să ne punem de acord, găsim în asta o confirmare a unui simț comun, a existenței unui adevăr – de vreme ce gândim asta și tu, și eu, înseamnă că există un motiv s-o gândim, că trebuie să fie adevărat. Plăcere în care se amestecă acel surplus pe care-l simțim în vals sau în tangou: faptul de a găsi un acord e delicios

în sine, la fel cum este înțelegerea secretă a corpurilor în dansurile de cuplu. Dar ai dreptate, se întrevede un pericol potențial: el ar consta în a privilegia acordul în detrimentul adevărului, a gândi împreună *cu* celălalt mai degrabă decât a gândi corect, numai de dragul acordului. Sarraute s-a amuzat copios pe chestia asta, în *Fructele de aur*. Adu-ți aminte cum descrie ea frământările secrete ale interlocutorilor care comentează, cu aprecieri diferite, calitatea unui roman recent, *Fructele de aur*, și zbuciumul lor tăcut când nu cad de acord.”

Gulliver spune că uneori i-ar plăcea să scrie o carte pe această temă a prostiei inteligente. Și adaugă: „Doar pentru a alina suferința pe care o provoacă în mine: când înțelegi în profunzime un fenomen, te afectează mai puțin.” Dar, cum e amabil (de aceea îl frecventez) și modest (cu siguranță), prostia oamenilor proști, ca atare, nu-l interesează câtuși de puțin, declară el, și nu-i trezește nici o poftă de-a scrie. Nimic comparabil cu rânjetul lacom (și-l imaginează) al lui Flaubert sau al lui Léon Bloy pregătindu-se să-i răstignească pe imbecilii din epoca lor. Lui, o repetă el, i-ar stoarce mai degrabă lacrimi (și de furie, un pic, când interlocutorul e prea înfumurat, dar mai ales de suferință). E de altfel motivul pentru care vede mai multe dificultăți în privința acestei teme: prostia este *a priori* un subiect antipatic. Sau cel puțin, rectifică el, autorii care scriu despre prostie au, în această activitate, ceva antipatic. Cinici, răi, caustici, bucuroși să deteste. Nu se recunoaște în aceste trăsături.

„De altfel, nu știu ce este prostia, după cum nici ce-i inteligența. A doua mare dificultate. Sunt cam prost în materie de prostie. E un cuvânt-debara, prin care desemnez comportamente sau vorbe care mi se par nedemne de o inteligență normală. Dar cum încă și mai puțin știu ce-s inteligența și normalitatea...”

Idealul, zice el, ar fi să se scrie o carte în care nici un cititor nu s-ar recunoaște personal, dar în care i-ar regăsi pe unii dintre amicii săi.

Ouiyhn și reexaminarea

Problema cu Gulliver este că pune totul la inimă. Sunt cel mai în măsură să știu asta: lucrăm împreună toată ziua la birou și am ajuns să-l cunosc ca pe propriul buzunar. Exemplu: mergem să vedem ultimul film al lui Ouiyhn care ne fusese atât de lăudat – „capodoperă”, „artist ieșit din comun” etc. –, ce se spune mereu despre Ouiyhn. Un pic confuz, dar cu trimiteri la cei mai buni autori (Kafka, Joyce), citate bine găsite. Un decupaj senzațional. Un arierplan intelectual mișcător: cum să scrii teatru după Auschwitz? În fine, așa cred. Luând cina cu niște prieteni, câteva zile mai târziu, Gulliver a expus motivele nemulțumirii sale: „Tot ce produce mai rău dezinvoltura intelectuală: colaje de citate ținând loc de argumentație, imagini de arhivă urmând unor banale imagini actuale în chip de studiu asupra timpului, viziuni ale lagărelor de exterminare trecând drept meditație asupra secolului, în sfârșit latura subtilă, mai rău, vicleană, despre cine anume știe să ne inducă în eroare de zeci de ani” – și multe altele, analiza lui cu privire la construcția filmului era severă. Problema cu Gulliver e că spune ceea ce-l irită – sau că ceea ce spune irită, în sfârșit cam așa ceva.

Numaidecât, un amic din fața lui a și sărit: „Nu poți să spui asta, Ouiyhn e un colos, cu o operă enormă, nu se poate să nu admiri un asemenea producător de imagini, îmi pare rău, dar eu mă gândesc la toate filmele lui care au schimbat istoria cinema-ului.” Nici un argument în apărarea pe care i-o lua lui Ouiyhn. Gulliver are dreptate, amicul nostru ne-a interzis pur și simplu să gândim: „E un mare creator – nu poți să-l critici.” Or, tocmai, ceea ce-i place lui Gulliver e să critice. Sau, mai degrabă, spiritul critic îi place. Evident, asta nu

atrage întotdeauna simpatia. El susține că totul trebuie reexaminat, că totul trebuie trecut prin sita reexaminării. „Nici un lucru nu rezistă dacă nu l-ai regândit în profunzime. E simplu.” Se prevalează de Descartes, zice că există tendința de a trece cu vederea contribuția lui Descartes la gândirea europeană, că astăzi mulți îl consideră răspunzător pentru un anumit raționalism (cartezianism, zic ei) care este opus fanteziei, sensibilității, iraționalului, neglijându-se faptul că, atunci când a apărut Descartes, el avea de combătut obscurantismul, superstiția și dogmatismul. „Pui totul în fața ta, această idee seducătoare, această presuposiție subtilă, și reexaminezi. Rezistă, o păstrezi. Nu rezistă, o schimbi.” El spune că e o propunere foarte simplă, dar că vede în ea nici mai mult, nici mai puțin decât condiția libertății de spirit contra tuturor autorităților. Și nu a observat ca ea să fi fost în mod prea constant reflexul contemporanilor noștri.

Va sfârși prin a avea necazuri.

Azi-dimineață, în piața Bastiliei, în timp ce beam o cafea înainte de a ne începe ziua de lucru, nu m-am putut abține și i-am pus întrebarea care-mi stătea pe limbă: va fi existând o formă contemporană a prostiei inteligente (am împrumutat conceptul lui, e mai bine să vorbești cu cuvintele celuilalt, totul merge mai repede)? De fapt, îl interesează oamenii gen Bouvard și Pécuchet de *astăzi*? A strâmbat din buze (cu timpul, am ajuns să-i recunosc bine semnele de iritare, dar, cum e amabil, nu se înfurie). „Nu vorbesc de Bouvard și Pécuchet. Pentru că nu-i îndeajuns ca prostia proastă să fie în avangarda contemporanului, cum era a lor la 1881, pentru a-mi reține atenția. Mă interesează, ți-am spus, prostia oamenilor inteligenți. Cultivați, informați, liberi (s-ar putea crede) să-și exercite inteligența în orice moment și în legătură cu orice subiect, dar supuși totuși influenței pe care-o exercită opinia

generală. Oh, o opinie rafinată, nu doar opinia celor mulți, nu: opinia acelui grup relativ restrâns – oamenii inteligenți – care domină gândirea contemporană.” În fața noastră, geniul din vârful columnei¹ continuând să se înalțe pe un picior, mi se părea o reprezentare a minții mele străduindu-se să-și înțeleagă interlocutorul, uneori ușoară ca fulgul, alteori în pericol, și, în timp ce păraseam cafeneaua, Gulliver a continuat: „Amintește-ți de seara pe care am petrecut-o la Philinte. Femeia aceea, o profesoară cred, minionă, drăguță, interesantă, intrigantă chiar.” Înțelegeam la cine se referea, o femeie care se făcuse mult auzită în seara aceea, și cu plăcere, foarte informată, teatru, cinema, cărți, pictură..., Însă foarte repede îți dădeai seama că nu făcea altceva decât să confirme valorile consacrate. Nici o clipă vreo notă falsă. Dacă voiai să știi ce proslăvește opinia generală de azi, era suficient s-o ascuți. Și aici ajung la întrebarea ta despre contemporani: «opinia» e o noțiune temporală, ea trimite la opinia dominantă *a momentului*. În fond: la prostia nu psihologică, personală sau eternă, ci la prostia contemporană. Or, ce anume apără opinia noastră? Ei, bine, dacă reușești să analizezi asta, descrii prostia de astăzi. De pildă, în ceea ce privește discuția noastră despre artă de la Philinte, constăți că în secolul al XIX-lea susținătorii artei oficiale spuneau: «Eu sunt pentru ordine, stimate domn» și că aceiași spun astăzi: «Eu sunt pentru dezordine.» Mai exact, spun «subversiune». Cu aceeași siguranță calmă, cu același sentiment că gândesc «cum trebuie». Goden, Burard, Hougot: de necriticat. «Eu sunt pentru subversiune, stimate domn.» Cum de putea acea femeie liberă să apere în exclusivitate valorile consacrate? Adevărul e că se credea în chip sincer *subversivă* și ar fi fost foarte surprinsă dacă ar fi fost acuzată că se încadrează perfect în norme. De fapt, prostia care mă interesează are mai mult de-a face cu

conformismul, cu supunerea față de gândirea dominantă, decât cu nerozia. E deci mai crunt, dacă crezi în libertatea spiritului, s-o înduri.”

Există dragoste rănită la Gulliver.

¹ La colonne de Juillet, monument construit în anul 1839 pentru a comemora revoluția din iulie 1830 (n. red.).

Chestie de treaptă

Sunt genul încăpățânat, genul care vrea să înțeleagă la modul absolut, care nu lasă ideile în ceață, care relansează deseori conversația cu „Dacă te-nțeleg bine...”, genul rotofei (nu gras, atenție, puțin mai plinuț, mai confortabil, cum ar veni) – vreau să zic că sunt cu picioarele pe pământ. Fiecare cu însușirile lui. I-am propus deci o interpretare ca să verific că-l înțelesesem bine. „De fapt, deci, n-ar exista deosebire de *natură* între un prost și unul care nu-i prost. Nu e decât o chestiune de scară. Scara e amplasată în glodul rău mirositor al opiniei generale, care acoperă primele trepte. Unii au picioarele acoperite până la coapse. Alții ocupă eșaloane intermediare. Se respiră ceva mai bine pe ultimele trepte, ai plămânii mai aerisiți, picioarele mai ușoare, spiritul mai liber. Cu cât ești mai puțin înglodat în opinia generală, cu atât ești mai puțin prost. – Excelentă descriere”, mi-a zis el.

Seducția unui concept vag reacționarul

Ne-am dus să cinăm în oraș – cum se zice, cum se zice prostește deoarece locuim în oraș, la fel ca și gazda noastră, dar, în fine, ne-am dus – și, în timpul cinei, Gulliver a adus vorba despre articolul recent al unui critic de artă inteligent – prostește, dat fiindcă-mi mărturisise că nu știe ce-i inteligența, dar nu se punea problema acestor detalii cu comensalii noștri –, și e adevărat că acel critic pe care îl lauda are întotdeauna subtilitatea de a privi de două ori valorile consacrate, în fine, fapt e că în momentul acela, bărbatul foarte spiritual și cultivat aflat în fața noastră și pe care-l ascultam cu plăcere de când ne așezaserăm la masă a exclamat: „Dar e destul de reacționar tipul ăla, nu?”

Tot frecventându-l pe Gulliver, încep să aud cu urechile lui: *reacționar*, trebuie să recunosc, este formula tipică a prostiei contemporane, în nouăzeci la sută din întrebuințările ei. Pentru o clipă am crezut că Gulliver o să explodeze. Dar nu. A mormăit ceva și-a tăcut, fără îndoială descurajat cu anticipație de amploarea discuției care ar fi trebuit purtată pentru a-l lămurii pe domnul acela – sau știind prea bine că nu lămurim niciodată pe nimeni în afară de cei care sunt deja partizanii ideilor noastre...

E incontestabil că, în ultima vreme, se manifestă un soi de fanatism în folosirea termenului *reacționar*. Astfel încât mai multe minți chibzuite, am remarcat asta, au considerat necesar să-l critice și să pună în evidență tot ce presupune el: că acela care îl folosește se află de partea bună, cea a cutezătorilor, a înnoitorilor, că e dintre aceia care nu se tem de noutate, mai mult: care o caută, care

o primesc bucuroși sub toate formele ei. De ce? Fiindcă nu se tem să dea peste cap tradiția, să se descotorosească de ea, mai mult: să fie deranjanți și subversivi. *Deranjant*: formulă tipică – se opune lui *reacționar* (care uneori e înlocuit cu *poujadist*², însă termenul a devenit incomprehensibil pentru generațiile tinere).

În unele săptămâni, cinăm de mai multe ori în oraș. Cum se știe că suntem buni prieteni, nu rar se întâmplă să fim invitați împreună. Cea mai mare plăcere a serii constă adesea în comentariul pe care i-l facem, în drum spre casă (locuim în același cartier). „Deci – l-am interpellat fără preambul după ce ne-am părăsit gazdele –, cum se analizează prostia conținută în *reacționar*?

— Păi, să rămânem pe terenul artelor plastice. Admite cu mine că a te da drept *deranjant* înseamnă a andosa concepția despre artă care s-a construit pornind de la... romantism. Nu-i ceva de dată recentă. S-a început prin a se refuza toate codurile moștenite, foarte bine, apoi a venit Manet care deranja ordinea estetică stabilită, perfect, ca și impresionistii, bun. Ei deranjau cu adevărat. Fără s-o vrea de altfel, fără a vrea să deranjeze: reînnoiau coduri estetice, dar nu făceau din asta o postură *a priori*. A trebuit să se aștepte avangardele istorice, la începutul secolului XX, pentru ca subversiunea să fie asumată ca atare și, realmente, să submineze. N-am să insist asupra faptului (în general, încearcă să nu insiste asupra nici unui fapt, trebuie s-o recunosc) că aceia care se declară în chipul cel mai ferm deranjanți astăzi se disting prin aceea că nu deranjează pe nimeni și se afișează de altfel în muzeele naționale și editurile de vază. Prostia, aici, constă în primul rând în a te face heraldul unei idei teribil de învechite având impresia că te afli la vârful avansat al gândirii – căci, ți-o spun pe șleau: e o chestie învechită să te pretinzi deranjant. În al doilea rând, în a nu-ți da seama că, atunci când

tuturor (miniștri, președinte al republicii și directori de afaceri culturale de tot felul) le place deranjul, înseamnă că acest deranj nu deranjează pe nimeni. Așadar, încăpățănare stupidă.“

L-am întrebat dacă, serios, o gândire „învechită” era o problemă intelectuală. Ce-i drept, ni s-a tot spus că o gândire bună trebuie să anticipeze, că o gândire bună e o gândire de poimâine pe care o ai astăzi, într-un cuvânt, o gândire de avangardă. Dar de ce să nu se ia în considerare și gândirea de alaltăieri, adică istoria, să se asigure cu ea un fel de continuitate, fie și combătând-o, pentru a inventa mai bine ceva nou astăzi? De fapt, gândirea modernității așa cum o propunea Baudelaire, care poate fi rezumată prin: este modern ceea ce este nu de *avangardă*, ci de *astăzi*, pe cuvântul meu, nu-i chiar o prostie.

Gulliver e absolut de acord. Ce voia el să spună: că ei, inteligenții noștri proști, se cred în avangardă, când mai degrabă sunt depășiți. Iată de ce noi (are amabilitatea de a mă include printre non-proști) riscăm în fiecare zi să ne țicnim, zice el. „Dacă dezordinea este ordinea de astăzi (adică: dacă subversiunea la modul lor este obligatorie pentru a fi primit în instituții), atunci, de îndată ce te ridici împotriva ordinii care valorifică această pseudo-ordine, ești luat drept reacționar, ca și cum critica, oricare ar fi ea, n-ar putea fi emisă decât pe baza unor puncte de vedere retrograde – încă o convingere moștenită din secolul al XIX-lea. Cu alte cuvinte, e în ordine (în ordinea actuală a lumii) să se valorifice dezordinea (de fațadă). O capcană intelectuală în definitiv: «Pentru a fi în ordine, fiți subversivi.» Nu suntem departe de injoncțiunea contradictorie, de *double bind*.”

Traversam un cartier total pustiu la acea oră din noapte și totul avea un aer ireal, fără îndoială din cauza vechilor felinare care difuzau o lumină gălbuie devenită rară în oraș. Reflectam cu

repezițiune. Nu era pentru prima oară când evocam această idee de ordine a dezordinii.

Dacă ne gândim bine, i-am spus, putem constata că această atitudine caracterizează și lumea politică unde, în anumite perioade iluzorii, sunt apărute nu atât conținuturi, cât poziții (în sensul militar), astfel încât se luptă mai mult pentru termeni decât pentru propuneri sau analize. Mi-a zis: „Bine văzut (nu duce niciodată lipsă de semeție).” Suna caraghios căci, cu lumina aceea foarte stranie, nu se vedea mare lucru, sau doar lucruri deformat. A continuat: „În domeniul estetic unde, cu excepția actorilor mediocri, nimeni n-are nimic de câștigat, aș vorbi mai bucuros de *postură*. Postura de avangardă, postura subversivă. Dacă încerci să aplici virtuțile intelectuale care ar trebui să fie cele ale oricărui om liber (am strecurat, malițios: «De la Descartes încoace?»), da, dacă încerci să aplici aceste virtuți de distincție, de discriminare, de critică până la urmă, producției plasticienilor oficiali, vei vedea cu siguranță – și chiar înainte de a fi început să argumentezi – cum unul dintre interlocutorii tăi va schița un zâmbet subtil, zâmbet subtil în care vei auzi: «A, da, înțeleg... nu vă place arta contemporană... în sfârșit, n-o înțelegeți... sau poate sunteți reacționar...» Sfârșitul discuției născute moartă. Fără argumente, doar șocul posturilor.”

Am traversat o intersecție mult mai bine luminată. Câteva mașini așteptau la semafor. Mai multă lumină: e motivul pentru care nu se mai văd stelele, cerul nopții e voalat de luminozitatea orașului. Poate că, atunci când pierzi într-atât contactul cu universul din preajmă, începi în mod obligatoriu să-ți îngustezi gândirea.

L-am lăsat în fața casei sale: „Înțelegi, lucrul care mă supără cel mai mult e că tot ce-ți spun acum nu aduce nimic nou, s-a denunțat deja în mod inteligent de mai multe ori acest concept vag

de *reacționar*. Nici măcar n-aș îndrăzni să scriu despre asta, într-atât e o afacere încheiată. Și totuși, va trebui să treacă un timp pentru a fi înțeleasă de mulțimea oamenilor inteligenți, cultivați și... proști. Trebuie deci să îndurăm cu răbdare.”

² De la Pierre Poujade (1920–2003), om politic și lider sindical (Uniunea de Apărare a Comercianților și Artizanilor) care a dat numele său poujadismului, mișcare și partid politic de dreapta (Uniunea și Fraternitatea Franceză) de la sfârșitul celei de-a IV-a Republici. În prezent, termenul „poujadism” este folosit în mod vag pentru a califica negativ anumite tipuri de populism, de corporatism și de demagogie întemeiate pe refuzul unei evoluții socioeconomice (n. tr.).

Brutăria Modernă și Barul Progresului

A doua zi dimineată, cam adormit, stăteam pe marginea trotuarului, prins în vacarmul dement al începutului de zi, mașinile se năpusteau în mica rue Soupillon ca înspre gura infernului, repede, repede, rulau, treceau, depășeau, gonindu-se una pe alta ca într-o cursă și, regândindu-mă la conversația noastră nocturnă, îmi spuneam: „Totuși, *reacționar*, ce fantasmă, cine ar putea fi așa, cine ar putea să-și imagineze cea mai mică posibilitate a unei reîntoarceri? Ca și cum i-ai cere vulcanului să-și rețină lava pe pante.” Cu toate astea, buimăcit în fața șuvoiului de mașini sălbatice, mi-am obiectat: „Totodată, n-ar trebui uneori s-o rețină un pic? Sau n-ar trebui măcar să încetăm a ne mai năpusti înainte în orice împrejurări? Să încetăm a mai însoți slugarnic ceea ce ni se dă drept inevitabil? Această pornire a timpurilor moderne de a se lăsa subjugate (de la *jug*, nu-i așa?) de *mersul istoriei*: repede, mereu mai repede? Ei, bine, voi vota cu viteza și în plus voi lăuda viteza, ah, nu-s eu omul care să critice progresul, doare, dar întind grumazul și zic că e bine.”

M-a pufnit râsul! Iată că mă gulliverizam.

Totuși: m-am gândit din nou la acele locuri minunate care se mai numesc încă Barul Progresului sau Brutăria Modernă. Zugrăveala se scorojește pe fațadă, numele se etalează într-o grafie desuetă, nici un material nou nu ornamează pereții, sau mai degrabă e vorba de noul dinainte, un nou care nu mai e nou deloc, și nimic nu-i indică mai bine nostalgiei noastre vechiul decât aceste cuvinte: *progres* și *modern*. Cam așa ceva există în *reacționar*, cuvânt dintr-o

altă epocă, în care se lupta pentru a propune o societate nouă, iar unii – *reacționarii* – preferau nedreptatea dintotdeauna, cuvânt dintr-o epocă în care existau oameni care să prefere Vechiul Regim. În vremurile noastre, când însuși președintele republicii, la lansarea proiectului pentru Centrul Beaubourg, declarase: „Arta trebuie să fie subversivă”, când, mai recent, la Târgul Internațional de Artă Contemporană din 2005, prim-ministrul a afirmat necesitatea transgresiunii în artă și când șeful marelui partid de dreapta n-a conștientizat să recurgă la *ruptură*, ar trebui poate să se reflecteze la sensul – și la eficacitatea – unui cuvânt ca *subversiv* (antonim: reacționar). Ei erau, sunt, sinceri: de treizeci de ani, politicienii conservatori subvenționează (sunt deci desfățați de) artiștii *subversivi*. Ori ei nu sunt conservatori, ori artiștii în cauză...

Împărtășindu-i aceste câteva reflecții lui Gulliver, când am ajuns la lucru, el mi-a spus: „Îți mai aduci aminte cât de entuziasmați am fost, acum câțiva ani, când se prezenta, în biserica Saint-Eustache, un video al lui Bill Viola intitulat *Buna Vestire?* Videastul îmbrăcase niște manechine asemeni personajelor din tabloul lui Pontormo, pictat la începutul secolului al XVI-lea, din care se inspirase. Subiectul acestuia era Maria anunțându-i Elisabetei faptul că e însărcinată, de față cu o a treia persoană. Viola le ceruse să imite succint (în patruzeci și cinci de secunde) cele câteva gesturi (ieșirea în stradă, pronunțarea câtorva vorbe...) care corespundeau tabloului. Aparatul video difuza în buclă această scenă, dar atât de încetinită (în zece minute), încât aveai impresia că te afli la hotarul imobilității. Și era o experiență foarte intensă, deopotrivă mentală și fizică: ne reamintea ce este contemplarea, moment suspendat când cufundarea în tablou ne poartă în centrul propriei noastre ființe, când respirația lăuntrică devine lentă, și totuși nu era exact asta

fiindcă imaginea, ca imaginile din ziua de azi, se mișca. Era *subversiv* să se pună în mișcare personajele tabloului?

— Îmi închipui că inteligenții proști au spus asta. Viola folosea un tablou vechi, o primă *subversiune*, și-l anima, o a doua *subversiune*.

— Și vei fi de acord cu mine că nu asta-i problema. A spune *subversiune* înseamnă a rabate în mod incisiv pe o idee noutatea operei, a efectelor sale, capacitatea ei de a ne face să retrăim pe deplin conștienți o atitudine interioară care, de obicei, se adoptă fără a se gândi la ea.

— Video-ul lui Viola dovedea încă o dată că se pot crea opere magnifice cu mijloace complet înnoite.

— Da, pictura nu este singura tehnică. Ceea ce caracterizează epoca noastră este tocmai extraordinara varietate a mijloacelor de care dispune arta.

— Și totuși, discursurile pe care le țin exclusiviștii artei contemporane oficiale (ACO, cum o numesc eu) promovează opere ciudat de asemănătoare.

— Conformism, conformism...

Conformismul producție de avataruri

Azi-dimineață iar nu eram prea în formă când l-am auzit, jos, în stradă, pe tânărul vagabond care are adesea crize de *delirium tremens* urlând: „De-a ce vrei să te joci?” Bună întrebare în general, m-am gândit. Dar așa devreme?

Am adesea impresia că uşoara mea corpolență mă încetinește și mă determină să gândesc cu franchețe, adică, cum să zic, să precizez lucrurile, să le stabilesc temeinic înainte de a mă aventura mai departe. În loc să mă scol imediat ca să am timp să iau micul dejun, am etalat toate ideile înaintea mea și am încercat să le ordonez.

Gulliver vorbește de „prostie a inteligenței” și prin această expresie vrea să desemneze conformismul în gândire. De ce „a inteligenței”? Nu e o contradicție? Ba da, bineînțeles. Ce vrea el să spună? Vrea să spună că, dacă prostia ar fi mereu identică cu ea însăși, am sfârși prin a o repera și am ști cu siguranță s-o evităm. Dar prostia, ca și omenirea, e inventivă. E inventivă în aceeași măsură ca inteligența și creativitatea. Să fie ea... inteligentă? Nu tocmai, asta-i o reducere. Dar să spunem că ea se înnoiește agățându-se de propunerile inteligenței și opunându-le noi baraje. Exemplu: confruntată cu propunerile extraordinare ale avangardelor de la începutul secolului XX, prostia, după ce mai întâi a protestat, a devenit total dependentă de ideea de subversiune. Și cum este prin definiție greoaie și înceată, a încremenit în repetarea unor gesturi pe care le identificase ca subversive. E suficient să-i luăm ca ilustrație pe epigonii lui Duchamp care încă ne mai îndoapă cu *ready-made-uri*, după nouăzeci de ani. Conformismul lor împiedică inteligența artistică:

tânărul plastician de astăzi trebuie, nu numai și ca de obicei, să fie plin de imaginație pentru a crea noutate, dar și, spre a izbuti asta, să se elibereze mai întâi de un mare număr de reflexe intelectuale moștenite de la duchampieni. Aici e pericolul: prostia s-a înnoit, a adoptat idei care erau inteligente, adică vii, cu câteva generații în urmă și care sunt pur conformism de peste cincizeci de ani.

Rezista. Am continuat să ordonez ideile. Deci, arta *ready-made*, care era un concept revoluționar în 1917, devine un conformism timp de decenii (multe) în care își supraviețuiește sieși din cauza proștilor care l-au asimilat în sfârșit și reproduc *ad nauseam* gestul lui Duchamp promovând *Fântâna*. În acest timp, inteligența artistică (creativitatea, spiritul, inventivitatea) produce noi opere. Dar le produce cu atât mai greu cu cât trebuie să se elibereze de conformismele pe care i le propune din belșug epoca sa. De îndată ce aceste noutăți vor fi în sfârșit identificate de prostie, aceasta le va acapara și va trăi pe seama lor vreme îndelungată.

Astfel, prostia se reînnoiește, ceea ce o face greu de deslușit, și deci periculoasă. Cei care o denunță (care îi văd noile forme – căci prostia inteligentă nu este o esență, ea nu e decât neconținute avataruri) sunt în general neînțeleși și neaveniți. Căci putem râde cu toții în cor de foarte bătrâna prostie care seamănă cu străbunica mea în corset, însă noua prostie e mai înșelătoare deoarece *ea poartă sclipiciurile inteligenței generațiilor imediat anterioare* (bunica mea în minijupă într-o zi cu ceață ar putea induce în eroare). Iată de ce conformismul nu e ușor identificabil.

După această intensă chibzuință, m-am ridicat dintr-un salt și am constatat că-mi era și mai foame decât de obicei – ceea ce nu-i bine pentru circumferința taliei mele.

Ajuns la lucru, i-am rezumat firește mersul gândurilor mele lui Gulliver, care mi-a spus: „Tocmai aici e grozăvia: prostia evoluează. Și,

circumstanță agravantă, astăzi ea promovează ceea ce îi este opus: schimbarea, răsturnarea, libertatea – *a priori* contrarul conformismului. Dar cum prostia rămâne proastă, ea nu oferă decât simulacre ale acestor valori, după cum spuneam în legătură cu artele plastice. Dar ai perfectă dreptate (și la asta mă simțeam mândru): produsele prostiei inteligente constau în *avatarurile* producției inteligenței generațiilor anterioare.” Apoi mi-a făcut un foarte amuzant semn cu ochiul zicându-mi: „În orice caz, sunt destul de bucuros să constat că, în pofida aerului tău intimidat de la început, îmi adopți vocabularul. Bineînțeles că nu mă servesc de noțiunea de inteligență așa cum ar face-o un om de știință, definindu-i caracterele, funcționarea etc. Cătuși de puțin. Eu vreau să vorbesc mai degrabă de o experiență comună pe care o trăim adesea cu acel segment al populației pe care îl găsim inteligent și cultivat fiindcă posedă mai multe mijloace și mai mult timp decât alții pentru a judeca realitatea, a o interpreta, și al cărui conformism ne dezamăgește și ne violentează. N-am nimic cu cei care, mai nevoiași decât *intelligenții* mei, întâmpină mai multe dificultăți în a descifra lumea sau au prejudecăți, ci cu cei care posedă *a priori* inteligența, dar nu se slujesc întotdeauna de ea în mod inteligent, în cea mai mare parte a timpului fiindcă sunt împiedicați de conformismul lor. Ei bine, întrucât conformismul se reînnoiește, cum pe bună dreptate ai remarcat, nimeni nu mai e conformist astăzi așa cum era tata-mare. Ideea mea e că trebuie să-ți înțelegi hainele noi.”

N-o menționasem totuși pe bunica mea în fustă scurtă. Poate că trebuie să continui să gândesc dimineța, când mintea e proaspătă, când e capabilă să deschidă ideile care erau până atunci ca niște cutii închise.

Și când a început asta?

„E posibil ca acest decalaj al unei gândiri în raport cu epoca sa, explicat sumar în termeni de *reacție*, să nu dateze din zilele noastre.” Când Gulliver începe în felul ăsta, mă așez, dacă aș fuma aș aprinde o țigară, dacă aș bea alcool distilat m-aș servi cu un whisky: în general mă mulțumesc să mă afund într-un fotoliu și, dacă suntem la mine, să ne servesc un pahar de vin roșu și să-i arunc o privire întrebătoare și inteligentă (sigur că da).

„Cazul lui Jean-Jacques Rousseau este foarte interesant în această privință. Iată un om iritant, fără doar și poate, dar în orice caz un filozof de mare anvergură. Ce face el pentru secolul său? Se plasează chiar în centrul gândirii contemporane, *Enciclopedia*, Diderot, Voltaire, Rameau, gândire cu adevărat progresistă și înnoitoare, și o critică, nu cu argumentele imbecililor epocii sale, bigoții și antifilozofii, ci indicându-i profetic limitele și insuficiențele. Nu-i de mirare că înarmați cu Rousseau urcă la tribună revoluționarii, apoi că el e cel care fecundează secolul următor. Am avea deci deja exemplul unei critici care a fost percepută ca o *reacție* deși avea loc în avalul gândirii, depășind-o.”

Tăcere. Se aude un avion care trece pe deasupra orașului.

Zic, cu abilitate: „Trebuie să conchidem că raportul dintre modernitate, reacție și depășire se stabilește în acea epocă?”

Avionul se îndepărtează. Un vuiet de avion într-un cer senin nu poate niciodată să nu-mi evoce duminica.

Mă întreb dacă e în continuare bine să ne aventurăm.

Originile teorismul

Nu sunt genul care încearcă să pună oamenii în dificultate arătându-le limitele. Sincer: simt foarte multă recunoștință față de Gulliver, care își petrece timpul cugetând și mă face să beneficiaz de concluziile lui. Eu am mintea un pic mai lentă, un pic mai puțin neliniștită, și-l fac să profite de descoperirile mele enologice. Am vrut deci să prelungesc întrebarea lăsată în suspensie și, chiar a doua zi, l-am întrebat când, după părerea lui, începuse asta. „Dacă spui prostie *contemporană*, trebuie găsită o origine, un moment despre care, retrospectiv, poți să spui: «Atunci a început», și dacă nu un moment, în orice caz o perioadă.”

În interbelic. Spune că întrebarea nu e ușoară, dar răspunsul e în perioada dintre cele două războaie. Aducă că-l oblig să facă ipoteze de care e foarte puțin sigur și pe care n-ar îndrăzni să le formuleze în fața altcuiva. „Dă-i drumul, nu te ascultă nimeni”, i-am zis și am avut complezența să nu-i amintesc că n-aveam nici o vină pentru ipoteza Rousseau lăsată în suspensie.

„E posibil ca totul să fi început printr-un exces de formulare teoretică. Exces care se perpetuează. De exemplu: vecina mea psihanalistă mi-a povestit că, în momentul de față, în anumite cercuri lacaniene, numai bărbații erau capabili să dezvolte gândirea *topologică* prevalentă; femeilor le era mai greu. Iată o indicație foarte suspectă. Presupun că această topologie se referă la cele trei locuri evocate de Lacan: Imaginar, Real și Simbolic. E ușor de imaginat discursul totalitar care poate înflori în aceste cercuri, această manieră în vogă de a manipula concepte bogate, dar vagi, în așa fel încât se construiește un discurs aproximativ și hipnotizant: o adevărată violență contra spiritului. Femeile sunt puțin mai retrase în exercitarea

acestui tip de violență. O să vină și asta – reversul emancipării: defectele se dobândesc concomitent cu puterea – dar nu s-a ajuns încă acolo, de unde relativa lor tăcere (dacă e să-i dau crezare informatoarei mele) în adunările care tratează despre topologie. Mă întreb, dat fiind că încercăm să descriem prostia contemporană, dacă, în pălăvrăgeala actuală, n-am putea vedea un efect derivat al predominanței discursului psihanalitic. Principiul curei psihanalitice, asociația liberă, la fel ca și funcționarea inconștientului exprimându-se prin intermediul unui limbaj pe care pe scurt l-aș califica drept *poetic* (pentru a-l opune lui *argumentativ, rațional*), ne-au obișnuit cu o formă de discurs particular: unul care se construiește prin încercări, aproximații, analogii vagi, apropieri neașteptate (neavând altă valabilitate decât cea intimă), legături personale (și nu logice) etc. Funcționare a limbajului cât se poate de interesantă, întemeiată pe ideea că adevărul vieții psihice nu ține de raționalitatea clasică. Am făcut două reprize de psihanaliză, știu câte ceva. Dar această «emancipare» a gândirii poate și să-i servească ocazional pe tirani și pe imbecili. Primii se folosesc de ea pentru a domina, ceilalți din conformism și comoditate. Rezultatul, în orice caz, este acceptarea prea răspândită a unor discursuri absconse din care un nou Molière ar trage mari foloase.”

Asta mi-a reamintit acea surprinzătoare formulă contemporană, în vogă încă până nu demult: *pe undeva*. „Suferă *pe undeva*.” „*Pe undeva* n-are dreptate.” E greu de cuantificat durata de viață a acestor expresii la modă. Doi sau trei ani în general, cred, după care trăiesc de azi pe mâine. Greu de explicat și apariția lor. Când eram foarte tânăr, le-am descoperit cu *la nivel de* și *la limită*. De ce nivelul și limita? Mister. Una dintre ultimele de dată recentă: *a pune în exergă*³, în mod incorrect dotată cu sensul de *a pune în relief*. De ce această

glorie a exergăi? Nu se știe. Ce-i sigur este funcția de cârjă a acestor expresii care se impun fiindcă lipsa de resurse a locutorului le permite să-i monopolizeze imaginația verbală. Vorbitorul este adesea ca un înotător în dificultate: expresia la modă e norocul nesperat al unui colac de salvare ivindu-se în lupta contra înecului. Dar ea semnalează și satisfacția de a vorbi limba comună. Ce drăguță-i *exerga*, ce bine arată, ce savantă e: până mai ieri, stimată doamnă, n-o cunoșteam, și totuși o folosesc, sigur că da, vorbesc și eu ca dumneavoastră! La fel, *ludic*, *charismatic*, tot ușor greșite, dar atât de savante, atât de savante. Și invers, entuziasmul pentru vagul lui *pe undeva*. Care se înțelege, de altfel: a fost nevoie de-un secol pentru a integra contribuțiile psihanalizei, dar în prezent nimeni nu ignoră faptul că se petrec lucruri pe dedesubt (stimată doamnă). *Pe undeva*: mod de a nu spune nimic, de a nu preciza locul, originea, de a nu-ți asuma riscul interpretării, dându-ți totodată un aer profund.

I-am împărtășit lui Gulliver iritarea mea în fața acestor expresii la modă care înscriu în limbă pasiunea spiritului de turmă. L-am făcut să râdă. Consideră că sunt genul de tip cumsecade, amabil, deloc rău intenționat și mai degrabă binevoitor: „Așa că atunci când ești silit să-ți critici contemporanii, îmi închipui cât te costă și asta mă face să râd.” I-am zis: „Pe undeva ai dreptate.”

³ Exergă – inscripție, dată etc. gravată pe o medalie. Expresia *mettre en exergue*, deși pretențioasă, figurează totuși

în dicționarele franceze, cu sensul de „a pune în evidență” (n. tr.).

O altă origine actualismul

„M-am gândit din nou la povestea ta cu expresiile la modă – mi-a spus el sorbind din paharul de vin alb pe care obișnuim să-l luăm, în zilele frumoase, pe terasa de la Café Moderne, pe rue Soupillon. Îmi spuneam că am putea să continuăm pe această idee și să le dibuim pe cele care sunt mai discrete, dar la fel de revelatoare. Mă gândeam la *astăzi*. Nu o să-ți spun că e stupid să încerci să gândești contemporanul, *astăzi*-ul. Cu toate astea, este cu siguranță unul din termenii-cheie ai prostiei noastre și poți paria fără nici un risc că orice frază care începe cu acest cuvânt va sfârși rău. Orice vorbitor care lansează un *astăzi* e ori un prost jurnalist, ori un redus. Nu?

— La ora actuală..., am riscat eu cu glas tremurat.

L-a făcut să zâmbească. Ador să-l fac să zâmbească.

Ce să-nțelegem din această pasiune de a înscrie raționamentul în *astăzi*? Zicând *astăzi*, dau de înțeles că vremurile se schimbă. Că-s conștient de asta. Că nu mă opresc la gândirea de ieri. Reflecția mea urmează fluctuațiile timpului, *up to date I am*, nu un nătâng decrepit, nici pomeneală, eu sunt timpul meu și sunt al timpului meu., Apoi Gulliver a scuturat din cap murmurând: ”Nu ajunge., Căuta sensul expresiei ca un fel de medium care ar invoca sensul cuvintelor prin cufundare în spusele păstrate în memoria sa. Căuta, *astăzi*..., mintea lui scormonea, reținea, respingea... ”«*Aastăzi* vă voi împărtăși un adevăr general, sociologic, de observație, *astăzi* lucrurile sunt așa, ele nu erau așa înainte, atenție, lumea s-a schimbat, iar eu, șmecher, am remarcat asta.» Ceea ce-i iritant, vezi tu, e că majoritatea celor care vorbesc de *astăzi* nu au decât o vagă idee, ba chiar nici o idee despre ce

era ieri. Oamenii inteligenți au tendința de a sublinia continuitatea din fapte, mutația sau consecința. Imbecilii au impresia că lumea începe cu ei: astăzi. Ieri, nimic nu era așa, de altfel e evident: eu nu eram – mare deosebire.“

Trebuie să mărturisesc că Gulliver mă irită când reflecțiile sale iau această turnură sarcastică. Nu zic că n-are dreptate, din punct de vedere intelectual. Nici că nu-i amuzant. Dar mă tem de aceste împrôscături de fiere. Dacă aș avea curajul și forța necesare, aș scrie un eseu cu titlul *Pentru revrăjirea gândirii*. Sarcină urgentă. A găsi mijloacele de a gândi lumea cu alte modele intelectuale, căci resentimentul nu e luciditate și bucuria nu e naivă. Nu spun că n-are dreptate: spun că n-are decât în parte dreptate. De altfel, cum să i se reproșeze o sensibilitate mereu în stare de alarmă, generoasă? A adăugat: „Există poate și panică în cuvântul *astăzi*. Poate că prin el se încearcă să se reducă dificultatea noastră de a andosa realul desemnându-l drept tranzitoriu. Înțelegi, suferința de a fi uman, de a asuma această moștenire dureroasă. Când privesc știrile, o dată din două trebuie să-mi reprim un suspin violent. Nu mă obișnuiesc cu asta. Istoria lumii mișună de fapte intolerabile, iar prezentul nu-i mai reconfortant. Tot atâtea evenimente importante câte lucruri mărunte cu care trebuie să trăim, adică să fim în lume, dar care sunt pur și simplu inasimilabile. Atunci spunem *astăzi*, astăzi e așa – condițiile, împrejurările, trebuie ținut cont de ele, trebuie luate în considerare – și astfel ne prefacem că dezastrul este cu totul nou, că lucrurile nu stăteau așa ieri și că asta nu se va repeta mâine, că nu va dura, e doar astăzi. Un accident, în fond.”

Dovadă că există ceva tandru în el. Căci eu sunt cel care a încheiat conversația noastră subliniind beneficiul narcisiac al expresiilor la modă: zicând *pe undeva*, sugerezi ceva implicit, ceva subînțeles, când de fapt nu știi nici tu însuși ce vrei să spui. La

fel, mare beneficiu să zici *astăzi*: te erijezi în expert. „Bun – mi-a spus Gulliver –, poate că aici suntem la un pas de prostia proastă, nu?”

Puterea retoricii

Marti, piața Dentrille era ocupată de studenți care manifestau. Se vânzoleau de zor scandând lozinci destul de hazlii, vopsiți în culori țipătoare, fără îndoială fericiți să acționeze laolaltă, plini de speranță, ei, aceste haimanale se plâng de ce rău merge lumea și care nădăjduiesc să aibă în sfârșit puterea de a influența mersul lucrurilor. Gulliver era absolut încântat. „Nu știu încă dacă mă abat de la subiectul nostru, dar ascultă. Acum câteva luni, mă auzeai plângându-mă de apropiații mei, pe care îi acuzam că adoptă din ce în ce mai des poziții politice reacționare.” L-am întrerupt: „Ai zis *reacționare*? – Da, vorbesc într-adevăr de *reacție* politică, de recul al exigenței. Mulți prieteni de stânga sunt în marșarier în politică. Contestă greva, protestul, faptul de a spune nu, stigmatizarea banilor, unii chiar atacă politica în ansamblu, ca bârlog de răufăcători și de lichele căruia îi opun puritatea celor care nu decid nimic, care acceptă tot ce li se prezintă. Ah, atât de pura indolență a contemporanilor mei care repetă neîncetat că nu opinia face omul și că a fi reacționar în politică nu e o problemă la un individ interesant! Au uitat pur și simplu ce înseamnă *o concepție despre lume*, expresie care desemnează toate fațetele unei ființe, inclusiv concepțiile sale politice.” L-am întrebat dacă nu se referea tocmai la acea tentație permanentă de prosternare înaintea a ceea ce se consideră inevitabil. „De bună seamă. Altminteri cum să se înțeleagă această răsturnare de termeni care țineau de limbajul progresiștilor și pe care astăzi îi revendică îmbuibății?” *Schimbare, dialog, libertate, reformă, ruptură*: tot atâtea noțiuni vânturate ca o armă contra stângii. La sfârșitul secolului trecut, dreapta a revenit la putere reclamând *schimbarea*. Schimbarea, în această

împrejurare, însemna doar o mișcare mecanică: după douăzeci de ani de putere socialistă, dreapta se întorcea. De aici la a face să se creadă că termenul însemna *inovație* sau *îmbunătățire* nu era nevoie decât de o scamatorie retorică... care a funcționat. Îmi amintesc imagini cu tineri, în Place de la Concorde mi se pare, care, în numele schimbării, se felicitau pentru alegerea unui președinte de dreapta. Evident, pentru ei care nu avuseseră încă parte de asta în viața lor tânără, era o schimbare. Dar de atunci încoace, uite: se maltratează Codul Muncii și se zice „reformă, acceptați reformele”, se votează legi în forță și li se spune manifestanților „nu vreți să dialogați”, și pretutindeni, aici ca și-n restul lumii, opinia comună declară că francezii ar fi cramponați de cuceririle lor și refractari la schimbare. Dar de ce s-ar accepta o schimbare care nu înseamnă în realitate decât *adaptare* la o lume ce se avântă înainte doar în folosul celor privilegiați? Adaptare ce trece printr-un recul în materie socială. Întreprinderile n-au dus-o niciodată atât de bine și săracii sărăcesc văzând cu ochii? Trăiască schimbarea! Ceea ce-i fascinant este forța opiniei generale. Faptul că dreapta recuperează retorica reformei mi s-a părut o enormitate la vremea respectivă. Dar nu: treaba a mers, și încă la oamenii cei mai inteligenți. Astfel încât vorbeai deunăzi de *conservatori* pentru a desemna dreapta: greșeală, după două secole de identificare a drepteii cu imobilitatea sau cu menținerea ordinii, trebuie să ne modificăm vocabularul pentru că dreapta, în momentul de față, aleargă la fel de repede ca mondializarea – adică foarte repede.

„De fapt, din toată povestea asta se poate trage o concluzie care n-are nimic surprinzător: așa cum se vorbește cu expresii la modă, se gândește cu idei la modă. La fel cum expresia la modă nu e cu adevărat perceptibilă ca atare celui ce-o folosește, nici gândirea-modă nu e, ea își croiește drum în

chip insidios și te pomenești judecând așa cum au dorit câțiva inși abili în materie de comunicare. Dar să nu minimalizezi acest fapt: paradigmele politice s-au transformat ca niciodată de la 1789 încoace.”

Manifestația trecuse. Piața își regăsise tihna, arborii fremătând sub gazele nocive ale motoarelor, norii calmi și inofensivi, vocile acoperite de mașinile care se îndreptau, din nou, spre destinații necunoscute, dar cu toată viteza.

Alarma

Am o logodnică pe care o ador și care îmi place la nebunie. N-ar trebui să plictisesc lumea cu asta, dar mi-e greu să nu vorbesc despre ea mai devreme sau mai târziu. E foarte inteligentă. De altfel, Gulliver o apreciază. Ceea ce e o confirmare. Deocamdată nu se cunosc: am întâlnit-o pe Clara abia acum două luni. Mă derutează mereu, eu o aștept într-un loc, ea se află în altul, eu cred că ghicesc ce gândește, ea spune altceva. Încerc să-i dau de capăt, nu izbutesc. Pe scurt, sunt înnebunit după ea și am pierdut câteva kilograme ca să fac impresie bună – atât de minunată e. Dar nu voiam să vorbesc despre asta, despre farmecul Clarei. Și ei îi place de Gulliver, zice că e prea sumbru, dar pasionant. Evident, sentimentul meu pentru ea a introdus o schimbare considerabilă în viața noastră de tineri burlaci.

Nu se gândise niciodată la problema prostiei sub acest unghi, mi-a spus, ea, care se interesează mai bucuroasă de libertate decât de contrarul ei. Susține că libertatea este o igienă morală care pretinde un fel de antrenament sportiv pe care ea îl numește Exercițiu de Constantă Vigilență (ECV). Consideră că e necesar să se înceapă a se practica ECV din primele momente ale existenței, că toți copiii trebuie formați de timpuriu în acest sens. Nu există o metodă exactă: e un fel de a ciuli urechile, de a fi în stare de alarmă, mai zice ea. Stai, cine-i? Ești un gând liber sau o cristalizare a opiniei generale? Reflexul se transformă treptat în dispoziție interioară, ca bunăvoința sau optimismul. Apoi, ca adult, devii responsabil de libertatea ta. Responsabilitatea e o idee la care ține mult. „Stai, cine-i? Inteligența, după mine, e în primul rând acea calitate aflată la îndemâna

tuturor: păstrarea minții în stare de alarmă.” Ah,
logodnica mea!

Nasul în mijlocul feței

Mare este ispita de a-i prezenta lui Gulliver tot soiul de eșantioane de prostie pentru a vedea dacă se încadrează în categoria sa. Desigur, sunt obligat să le întorc pe toate părțile în capul meu o bucată de vreme ca să nu par... neghiob când i le relatez. Exemplu: am dat peste un articol, într-o revistă de dentist (revistă care se găsește în sala de așteptare a unui dentist), care se intitula „De ce dragostea pălește după trei ani”. Treaba mă interesa, în legătură cu Clara și dat fiind că aveam de așteptat zece minute pentru a intra la stomatolog. Doamna care-l scrisese era o cercetătoare de anvergură, o bioloagă specialistă în Preistorie. Ea explica faptul că puiul de om este atât de lipsit de orice mijloace, încât are nevoie de prezența constantă a mamei în timpul primilor ani pentru a avea o șansă de supraviețuire. Cineva însă trebuie să absenteze pentru a se duce să găsească de mâncare pentru cei doi: tatăl, desigur, care e deci, pentru nevoile fiziologice ale cauzei, îndrăgostit de mamă. După trei ani, micuțul se poate descurca aproape singur. Nu mai există atunci motiv ca perechea părintească să fie unită. Sfârșitul dragostei programate în gene.

Bioloaga în cauză era o femeie inteligentă? Măcar un pic, nu? Ca să-și ducă la bun sfârșit studiile și așa mai departe. Raționamentul ei era o mare, mare prostie? Da, nu-i așa? El se întemeiază pe acel mecanism particular al prostiei care constă în a reduce, a rezuma la ceva simplu un fenomen complex și care permite să se conchidă: *deci doar asta era*. La fel de fascinant ca acea remarcă subtilă cu privire la motivul pentru care Dumnezeu a creat nasul în mijlocul feței: ca să se poată pune pe el ochelarii.

E un exemplu de propus lui Gulliver sau nu?

Didacticienii și atacurile de pterodactili

Mă întreb: poți să fii pornit împotriva contemporanilor tăi fiindcă nu-și dau seama instantaneu că un mod de gândire tocmai a naufragiat complet? Lucien Leuwen merge în vizită la aristocrația din Metz: arogantă, disprețuitoare – nu știe că domnia ei s-a sfârșit. Spectre care se ignoră. Stendhal descrie exasperarea tânărului burghez inteligent care trebuie să înghită umilințele fantomale ale secolului precedent.

Deunăzi, în metrou, am asistat la o conversație între patru profesoare. „Didactica, voi credeți în ea? – Glumești. E ruina învățământului. – Toți acești profesori tineri formați de didacticieni inculți și plini de morgă, ați văzut în ce stare de decădere au adus Educația Națională? Școala nu mai integrează? Trăiască didacticienii. Un cântec la modă face cât *Roșu și negru*? Trăiască didacticienii. – Pune elevul în centru și, adult, va rămâne pe marginea drumului. Înmulțește orele de sport, redu-le pe cele de gramatică și-o să întreții cu siguranță cartierele de infractori.” Și conversația continua, plină de lucruri de bun-simț, se vedea limpede că și în școală un mod de a fi vrut *adaptarea la noile realități* condusesese la masacrarea elevilor, la distrugerea șanselor de integrare și de promovare socială, și simțeai la aceste profesoare ușurarea pe care le-o aducea faptul că erau de acord – cum ar zice Gulliver, acordul în privința valorilor esențiale, sigur că asta face bine. Pe de altă parte, ele evocau o manifestare tipică a prostiei inteligente: căci a considera că transmiterea cunoștințelor necesita o pricepere practică specifică, cea pe care o dezvolta

didactica, era o idee excelentă... căreia i se dăduse o întrebuințare proastă.

Eram pe cale să mă întreb dacă hipertrofia reflecției asupra mijloacelor în detrimentul celei referitoare la scopuri nu putea fi considerată ca o formă de prostie foarte actuală, când, brusc, una dintre ele a spus: „Totuși, poate că e mai bine așa decât cu vechii profi reacționari care traumatizează copiii. Anul ăsta, fiică-mea...” Și a povestit o întâmplare cu un profesor pervers. Nu reacționar, pervers. În ciuda bunului-simț de care dăduse dovadă cu o clipă mai înainte, această femeie tocmai căzuse pradă unui vechi reflex, ea nu își dăduse încă seama că nu mai există *profi reacționari*. Că ar mai putea exista pe undeva un dinozaur – asta-i valabil în toate sectoarele –, dar categoria e ca și abandonată. I-am relatat întâmplarea lui Gulliver, care a ridicat brațele spre cer: „Dar bineînțeles! Găsește astăzi un reacționar autentic: cei care mai există sunt fenomene. Cunosc o burgheză bătrână care le zice nepoților ei că la ea nu se mănâncă cereale, ci tartine, fiindcă s-au mâncat dintotdeauna tartine, așa că asta e. O privesc ca pe un obiect rar și curios. Reacționarul nu mai există decât ca lupul din fabule. Servește drept justificare unei mulțimi de turpitudini: gândește-te la tot ce domnește în arta contemporană oficială (ACO, cum îi zici tu), la prostia cu tona care se distilează în institutele universitare de pregătire a dascălilor, la tentativele de reducere la tăcere a celor ce protestează contra prejudicierii dreptului la muncă. Atenție la lup, li se strigă, și atâta pagubă dacă nu s-a mai întâlnit vreunul de la Scufița Roșie încoace. Una dintre sursele prostiei care amenință întotdeauna judecata e tocmai frica de un pericol perimat. Tot urmărind reacționarul imaginar, nu mai vedem promotorul adaptării, care într-adevăr ne distruge. Să ne între în cap, fir-ar să fie: NU MAI EXISTĂ PERICOL DIN PARTEA REACȚIONARILOR, să ne

gândim la altceva și să fim atenți la pericolul nou,
mult mai real.”

Artist + cenzură → petiție

Mergând la teatru, cu Clara, văzusem un afiș care anunța un spectacol scos din program. A doua zi, se vorbea despre asta în toate ziarele: autorul se dusesse la înmormântarea unui președinte cu siguranță sârb și în mod cert vinovat.

„Bizară idee să meargă la înmormântare – i-am spus lui Gulliver.

— Într-adevăr. Dar ne putem întreba cu privire la faptul de a scoate din program o piesă al cărei scop nu are nimic de-a face cu asta. E necesar așa ceva pentru a protesta contra persoanei autorului? Sau dimpotrivă, trebuie să se facă distincție între operă și autorul ei?

— Mi se pare că a distinge astfel o operă de autorul ei echivalează cu a-l deresponsabiliza. După cum el s-a prevalat de autoritatea sa de autor pentru a-și exprima susținerea președintelui defunct, putem să luăm în serios această autoritate și s-o blamăm dacă servește unei cauze foarte rele. A-l scoate din program e un mod de a spune: «Să-ți fie rușine, nu mai vreau să am de-a face cu tine, chiar dacă piesa ta, care se referă la altceva, e bună.»

— Ai limbă de aur. Se poate totuși paria în ceea ce privește urmarea.

— Va fi o urmare?

— Nu-i sigur, dar e posibil. Știi doar, e ca un reflex condiționat: «Artist plus cenzură implică petiție din partea conformiștilor.» Chiar dacă nimeni nu mai pretinde exercitarea cenzurii (în stil vechi), orice atingere adusă unei opere, orice restricție de orice fel și pentru orice motiv îi reamintește opiniei publice spectrul cenzurii.“

Ca să fiu sincer, nu înțelegeam prea bine unde voia să ajungă. Am zis (moale, ce-i drept): „Oricum, cenzura... doar n-o s-o apărăm, nu?”

— Fiindcă ai impresia că de treizeci de ani cultura a fost supusă unei cenzuri feroce?“

Mi-am trecut mâna prin păr (pe tâmpla dreaptă – sunt mai îndemânat cu dreapta –, un pic à la Bogart dacă-nțelegeți) și-am mormăit: „Păi, da, atacurile reacționarilor de tot felul...” Ceea ce dovedește că uneori sunt lent, dar știu să recuperez prin umor. „Într-adevăr, cum ai remarcat, amenințările cenzurii sunt la fel de neliniștitoare astăzi ca și cele ale reacționarilor. Chestie depășită. Auzi cu regularitate strigându-se în gura mare: *cenzura morală abia așteaptă să revină, cenzorii de astăzi există și stau la pândă, trebuie să rămânem vigilenți*. Baliverne. Nu prea se vede ce fel de cenzură și-ar găsi partizani în zilele noastre. Numai că, iată: conformiștii noștri țin minte războiul pe care puterea l-a dus contra libertății spiritului sub Vechiul Regim, apoi în secolul al XIX-lea. Ah! Diderot și Sade întemnițați, Baudelaire și Flaubert târați în procese, asta nu trebuie să se mai repete, clamează rezistenții noștri de astăzi! Judecătorul Ernest Pinard e o sperietoare la fel de celebră ca marii noștri autori. Dar deja în 1857 nu avusese pe de-a-ntregul câștig de cauză. De bună seamă, Baudelaire și editorii săi, convinși de ofensa adusă moralei publice și bunelor moravuri, au trebuit să plătească o amendă și să retragă șase poeme din *Florile răului*. Dar treaba n-a mers la fel de bine împotriva lui Flaubert. O să-ți arăt diseară concluziile procesului. Adevărul e că, din motive politice, și nu morale, puterea voia să sancționeze *Revue de Paris*, în care fusese publicat în foileton romanul, însă, neavând curajul să-și ridice în cap locuitorii Rouenului în ajun de alegeri, a renunțat la condamnarea concitadinului lor. Cenzura morală era deja la ananghie!

Ne-am dus la el după ce-am ieșit de la lucru și mi-a citit concluziile procesului: Flaubert fusese achitat având în vedere scurtimea pasajelor blamabile, dar și pentru că *Madame Bovary* este o

*operă la care pare să se fi trudit îndelung și cu seriozitate, din punctul de vedere literar și al studiului caracterelor. Gulliver găsea interesant acest recurs la noțiunea de trudă literară: „În cazul lui Pinard, era o piruetă: se decisese ca Flaubert să nu fie condamnat. Argumentul literar mi se pare mai amăgitor în acest proces recent contra unei autoficțiuni...” A căutat printre documentele de pe biroul său și a scos un articol de ziar. „În cursul acestui proces tribunalul a respins o plângere pentru atingere adusă vieții private în următorii termeni: *În definitiv, unicul motiv că prenumele reale din familia sa au fost păstrate de pârâtă [...] nu este suficient pentru a-i retrage acestei opere caracterul fictiv pe care îl conferă oricărei opere de artă dimensiunea ei estetică, desigur în mod necesar împrumutată din experiența de viață a autorului, dar și trecută prin prisma deformantă a memoriei și, sub aspect literar, a scriiturii.**

— Dimensiunea estetică, *scriitura* cum zic ei, care ar conferi în mod automat un caracter fictiv textului, în ciuda folosirii numelor proprii! Asta-mi amintește de micul joc agasant al nepotului meu care trânteste măgării și care se grăbește să adauge rânjind: «Ei, glumesc.»

— Vezi tu, a reluat Gulliver, eu cred c-ar trebui deschisă o adevărată dezbatere cu privire la actuala poziție a artiștilor mai presus de lege: în ultima vreme, s-a considerat adesea că aceste patru legi – protejarea vieții private, interzicerea comentariilor rasiste, defăimarea și protejarea minorilor – n-ar trebui să se aplice «operelor de artă», având în vedere legea care apără libertatea de expresie. Libertatea de expresie este deci o lege care invalidează celelalte legi. Problema mi se pare spinoasă: cine hotărăște că e vorba de opere de artă? Și de ce operele și autorii lor ar ieși de sub incidența legii comune? Cum să se legitimeze acest statut de excepție al artiștilor care îi dispensează de jurisdicția generală? E într-adevăr

de discutat pe tema asta și răspunsurile nu mi se par a veni de la sine. Dar conformiștii nu gândesc, ei reacționează. Li se pare c-au auzit *cenzură*? Se reped cu *petiția*. Prostie, prostie, prostie a apucării pe scurtătură acolo unde ar fi nevoie de o matură chibzuință.“

Biroul lui e un loc tihnit, tapisat cu cărți și ticsit de dosare, unde, lucrur rar în marele oraș, nu răzbate nici un zgomot. Am chibzuit, apoi am zis: „*Artist plus cenzură implică petiție*: asta descrie un reflex. Nu e un al doilea mecanism al prostiei?

— De ce *al doilea*?

— Păi: primul fiind gândirea-modă, pe care o descriam deunăzi, al doilea ar fi reflexul.“

Îmi place să-mi fac ordine în idei.

Fisa care cade mai greu

Faptul că mintea mea funcționează un pic mai încet decât altele, cum am câteodată impresia, nu împiedică o anumită profunzime: încetineala nu este sinonimă cu prostia. Pe scurt, această conversație despre cenzură mi-a reamintit, dar nu pe loc, ci în timp ce coboram scara imobilului său, mirarea mea atunci când citisem, cu câțiva ani în urmă, în presa de la începutul secolului nostru, prezentarea entuziastă a unei opere geniale: *Cloaca*, de Wim Delvoye, „sculptură” de doisprezece metri înălțime care este o replică aproape perfectă a aparatului digestiv uman și care produce... rahat. Opera a fost expusă în vreo șase muzee, de la Anvers la New York. De aceea are dreptate Gulliver: grație unei asemenea opere poți înțelege că nimic nu va mai putea fi cenzurat niciodată pentru că nimic, pe drept și pe nedrept (rezultat al toleranței și al anesteziei), nu mai are puterea de a șoca. Sau mai degrabă: nimeni nu mai e niciodată autorizat să protesteze contra pornografiei, cu condiția ca aceasta să fie inedită. Pornografie? Da, pornografică, această sculptură, în sensul în care exhibă fără pudoare disprețul ei pentru privitorul pe care-l insultă, pe care-l ia drept un tâmpit absolut și despre care postulează că acceptul său nu va avea limite, nici măcar aceea, pur fizică, a dezgustului. Nu zic că această operă ar fi trebuit cenzurată, desigur: n-ar exista nici un motiv, ea nu contravine nici unei legi. Dar când inteligenții unei epoci rămân paralizați în fața indiferent cărui scatologic, pe care îl expun și-l laudă, e fără doar și poate dovada prin absurd că nici o operă, de nici un fel, nu va fi niciodată cenzurată, că putem, într-o oarecare măsură, să ne bucurăm de asta și că cenzura nu mai e deci un demon de hăituit. Hotărât lucru, e o problemă cu

paradigmele perimate. Ca și cum prostia contemporană ar consta, în principal, în a gândi cu unelte de înțelegere a lumii învechite, și asta în numele unei viziuni de avangardă. Reflexul și gândirea-modă sunt mecanisme proaste, tot așa cum cenzura și reacționarul sunt sperietori proaste pentru că nu ne mai amenință de mult. Se știe prea bine că unul din felurile de a nu avea dreptate este de a avea dreptate prea devreme. Sindromul Copernic-Galilei, să zicem. E posibil ca unul dintre modurile prostiei să se reducă la *a avea dreptate prea târziu*. Reacționari, cenzură: la vremea lor, au fost prilejul unor lupte drepte. Astăzi, mare prostie.

Trebuie să-i telefonez numaidecât lui Gulliver ca să aflu ce părerea are de asta.

Ficțiunea protectoare

Eu deci, înaintând încet, prost echipat pentru marile sinteze, cu toate astea precis și chiar chițibușar, împiedic locomotivele să sară de pe șine. Dacă nu avansez deloc de sine stătător, pot fi acar. Marți (da, era marți fiindcă bătea vântul), mă refugiasem pe rue Soupillon, la Café Moderne, și am dat acolo de vecina lui Gulliver, psihanalista. Un subiect atrăgând altul (vântul, fără îndoială), am ajuns să vorbim despre conformism. „Ah – mi-a spus ea –, e o chestiune cu adevărat actuală.

— Credeți?”

Aud de multe ori în jurul meu spunându-se asta: un subiect care privește în mod special epoca noastră. În același timp, imposibil să faci pe cineva să formuleze într-adevăr de ce ar fi mai actual decât altădată. Impresia generală că lumea este mai puțin *contrastantă* decât înainte...

„E o ficțiune – a continuat ea (de fapt avea mărunta sa idee psihanalitică asupra chestiunii) –, una dintre acele ficțiuni pe care individul și le povestește, de care se agață pentru a respinge dorința care îi produce angoasă.

— Conformismul, o ficțiune?

— Da, în sensul că e vorba de un discurs construit, elaborat de subiect pentru a răspunde neliniștii sale. Aici, discursul se construiește prin împrumuturi masive din normă.

— În extremă, produce ceea ce unii numesc normopați, asta e?

— Da, e o noțiune interesantă. Cazul tipic e cel pe care-l inventează Moravia. Vă amintiți romanul acela, *Conformistul*: Marcello copil, care se crede diferit, anormal, ființă lipsită de vlagă, poate homosexual, drept care își construiește personalitatea de adult adoptând toate normele vremii sale, în cazul lui cele ale societății mic-

burgheze a fascismului italian pentru care, în fond, nu are nici o stimă. El fabrică ficțiunea intimă a omului absolut conform, ficțiune de uz intern, băgați bine de seamă, pentru a lupta contra urii față de el însuși pe care i-o inspiră pulsunile sale.“

Am chibzuit puțin. Era interesant și în același timp nu se potrivea cu preocuparea mea. Conformiștii mei nu sunt cazuri patologice, ei sunt... norma.

„Dar și cazul lui Marcello reprezintă norma. Vă reamintesc că fascismul italian a fost foarte popular.

— Să zicem că la el e vorba de un caz extrem, în timp ce prietenii mei nu sunt în chip bolnăvicios conformiști, ba chiar sunt întru totul obișnuiți.

— E sigur că date fiind valorile promovate de societatea actuală – originalitate, singularitate, individualism – nimeni nu poate avea poftă să se declare conformist. Modelul există încă, la extrema dreaptă de pildă, sau la o anumită mare burghezie, dar el devine cu atât mai remarcabil cu cât este mai decalat conform normelor actuale. Celălalt caz magnific, din familia celor care vă interesează, este Zelig. Woody Allen a imaginat o ființă care se transformă după chipul și asemănarea anturajului său: gras printre grași, negru cu negrii, medic într-un spital, muzicant într-o formație de jazz... pe scurt: unameleon perfect. Un *nec plus ultra* al conformismului., A tăcut o clipă în timp ce eu dădeam din cap așteptând urmarea (acar, am zis, nu locomotivă), apoi a spus: ”E curios, exemplele care îmi vin în gând au fost, toate, abordate de o prietenă care a scris un eseu despre sentimentul de impostură...”

— Adică?

— Sentimentul de a nu corespunde cu persoana care ar trebui să fii pentru a ocupa în mod legitim locul pe care-l ocupi, loc în care toți ceilalți, de altfel, te consideră perfect legitim. O chestiune de identitate. Și prietena mea îi evocă îndeosebi pe

Marcello și Zelig, cei doi mari conformiști. Ea presupune că, sugrumați de un violent sentiment de impostură, ei nu găsesc altă soluție pentru a scăpa de el decât supunerea radicală față de norma comună. Mă întreb dacă asta n-ar avea legătură cu subiectul dumneavoastră.“

Reflectam cu toată viteza (mă rog...). Toate astea erau foarte interesante și-mi promiteam să mă gândesc din nou la ele mai târziu, dar prostia inteligentă avea ceva de conchis de aici? „Mai gândiți-vă – mi-a spus ea. În definitiv, n-ați fi primul care să studieze cazuri patologice pentru a trage învățăminte despre omul obișnuit. Ei, acum trebuie să mă-ntorc acasă. Dar e interesantă povestea dumneavoastră...”

Am rămas la masa mea (o placă de marmură înstelată care trebuie că provenea din Auvergne), lăsând ideile vagi să se învârtă în mod dezordonat. Și mă gândeam: dacă e vorba de conformism, poți să alimentezi reflecția cu mii de exemple de-a lungul timpului. Tropism etern. Chiar înainte de era democratică și de inevitabila ei tendință de nivelare, de egalitarism, trebuie să existe la La Bruyère ceva despre modă, așa cum la Molière există femei savante. Burghezii din secolul al XIX-lea care vorbesc în locuri comune; tinerii de astăzi care zic: „E alegerea mea” și poartă haine de la aceeași firmă, cu eticheta la vedere; amintirea adolescenței, a instinctului ei gregar; de ce această pasiune pentru asemănare? De ce oare? La fel de veche precum omenirea fără-ndoială; a fi *cu* ceilalți, înțeleg, dar a fi *ca și* ceilalți? Frenezie a normalității? O pantă irezistibilă?

Când i-am vorbit despre asta lui Gulliver, a izbucnit în râs: „Tu, care vrei să fii acarul, scuze, dar te-ai rătăcit printre traverse. Dacă te interesează conformismul în sensul larg, este aproape inevitabil să nu reflectezi la forma societăților în care se dezvoltă și la psihologia individuală. Forma societăților, nici măcar nu-s

sigur: mi se pare doar că-i îndeajuns să existe un grup pentru a se trezi pasiunea de a face parte din el și a se înmulți semnele care subliniază această apartenență. Bineînțeles, anumite forme de organizare politică, cum e democrația, favorizează această tendință. Dar e o chestiune mai puțin politică decât antropologică. Conformismul menținut în limite rezonabile este, cred eu, o trăsătură a omului obișnuit.

— De altfel, dacă ne gândim bine, excentricul – cel care ține să se singularizeze, anticonformistul înverșunat – nu este nici el un personaj prea simpatice: rămâne în arenă.

— Prostia inteligentă, în schimb, are o natură imponderabilă: erai liber, critic, gândeai cu adevărat, și deodată derapezi pe nesimțite, ai alunecat în banalitatea opiniei generale. Imediat vei redeveni poate inteligent și liber, dar în clipa aceea ești în mod provizoriu în mocirlă. Și ce anume a permis acest derapaj? Adesea un cuvânt, sau un concept, care ne-a întins o capcană.

— E ciudat că spui asta: tocmai am citit, venind încoace, un text al scriitorului maghiar Peter Esterhazy referitor la revoluția din 1956, care explică în ce fel... dar stai, îl am la mine: *Kadar și-a ancorat dictatura într-un singur cuvânt. Ea și-a dobândit legitimitatea (față de ea însăși) și forța ce decurgea din ea prin simplul fapt că a numit revoluția contrarevoluție.*

— Ar fi echivalentul imposturii lui Berlusconi care și-a numit coaliția *Casa delle Libertà*, casa libertăților. Iarăși această scamatorie retorică despre care vorbeam nu demult: acaparezi un cuvânt, omori ideea și cu un pic de noroc confیști lucrul. Sau cel puțin îl încurci suficient pentru a-l face inutilizabil. Iar conformismul constă în a relua cuvântul fără a-l discuta. Cu siguranță fără a-l regândi. În toată povestea asta, nu există în mod necesar patologie. Mai degrabă o lene a spiritului,

care se lasă dus de-a lungul pantei care i se înfățișează.

— Așadar, trebuie să completăm reflecția noastră asupra prostiei inteligenței descriind-o ca o lene a spiritului?

— E un lucru care mi se pare necesar și corect.“

A gândi prin omisiune

Clara mea e genul care merge întotdeauna pe partea însorită a străzii. Miercuri, ne-am reîntâlnit, ca în fiecare miercuri, în spatele Conservatorului, unde predă canto, și, de departe, a fluturat o cărțuție cu o copertă de culoarea cojii de ou: „Te-ai gândit să citești asta, nu-i așa?” Era *Despre prostie*, de Musil. Am plecat braț la braț, fiindcă vremea se făcuse frumoasă și ne dădea ghes să umblăm prin oraș – am un prieten, un original căruia nu-i place prea mult primăvara deoarece, zice el, toată natura explodează, în vreme ce tu nu te simți întotdeauna la diapazon cu reînverzirea și vezi în asta ca un fel de reproș, simți un regret. Clara mea, care nu scapă nici un prilej de a se bucura, fredona o arie de Mozart.

Când ne-am așezat în scuar, a deschis cărțica: „Nu sunt cuvintele lui Musil, ci ale unui reprezentant al psihologiei experimentale pe care el îl citează, iar fraza ilustrează destul de bine o idee pe care voiam să ți-o prezint: *Calificăm drept prostie comportamentul cuiva care este incapabil să îndeplinească o sarcină pentru care sunt întrunite toate condițiile, în afara celor personale*. Transpun, dacă-mi îngădui: când o persoană cultivată se află în situația libertății de expresie, sunt întrunite toate condițiile pentru a emite o judecată inteligentă. Ea este proastă dacă îi lipsesc *condițiile personale*. Care sunt aceste condiții? Înțelegi unde bat: cea mai importantă, după părerea mea, este libertatea de spirit. Această perspectivă e cea care mă interesează, după cum știi.” I-am atras atenția că intram pe un teren foarte instabil: cum se putea defini această libertate și, mai agasant, cum s-o dobândești fără faimoasele ei Exerciții de Permanentă Vigilență – „de Constantă Vigilență” m-a corectat ea –, de Constantă

Vigilență, de acord, în orice caz nu era ușor de stabilit aceste condiții personale. „Sunt conștientă de asta. Dar, ce vrei, bricolez și eu cu ideea voastră despre prostia inteligentă și o trag de partea care mă interesează, sau cel puțin o reformulez. Ascultă: se evocă adesea exterminarea evreilor în cursul celui de-al Doilea Război Mondial ca un eveniment ținând de inimaginabil. Dar s-a subliniat și implicarea multor persoane care nu erau nici sadice, nici bolnave, persoane obișnuite, și care nu erau direct amenințate în momentul în care au acționat. Căci de bună seamă frica explică multe lucruri, dar ea pune mai degrabă problema, care nu ne interesează aici, a curajului, nu a supunerii. Deci, pentru a da seamă de participarea lor la acte pe care totuși înzestrarea lor etică le permitea din plin să le considere criminale, trebuie să se facă apel la explicații de tipul *supunere în fața autorității*: în anumite împrejurări, un individ poate da dovadă de o puternică tendință de docilitate, de slugărnicie, chiar de obediență oarbă față de ordine, de ideologie sau de grup. Cu alte cuvinte, și uneori chiar și când nici o constrângere obiectivă sau imediată nu-i poate explica atitudinea, cineva poate să-și piardă autonomia până într-atât, încât să devină executant sau martor pasiv al unor atrocități. Invers, există și personalități care opun rezistență: ele sunt fără îndoială înzestrate cu o puternică autonomie personală care le permite să se comporte independent de circumstanțe, în concordanță cu propriile lor principii. Ele acționează în virtutea unei fidelități față de ele însele, adică în mod liber. Gândește-te la Dreptii între popoare⁴, de exemplu.

— E interesant, dar nu știu dacă noțiunea de fidelitate față de sine este mai elocventă decât cea de libertate. Și-apoi, poți să lauzi faptul că unii dintre noi sunt capabili să gândească în afara valorilor sociale în vigoare sau a oricărei dorințe

de recunoștință, dar cu greu poți să *prescrii* această atitudine.

— Sunt de acord, de altfel mă mulțumesc să descriu. Nu am nici un remediu. Un filozof din care mă inspir, Michel Terestchenko, recurge la ideile de *prezență* și *absență față de sine*. Ele par încă destul de vagi, știu, dar răsună în noi, nu crezi? În funcție de gradul de apropiere de noi înșine, gândim mai mult sau mai puțin liber, adică suntem mai mult sau mai puțin supuși unor valori diferite de cele ce ne sunt proprii. Eu înțeleg ceva grație acestor noțiuni. Și, în același timp, am născocit un alt concept. Așa cum s-a putut vorbi de *obediță prin omisiune* în legătură cu complicități la genocidul evreilor, cu toți cei care s-au supus făcând abstracție, *omițând* valorile ai căror depozitari erau la fel ca și alții, eu vă propun *gândire prin omisiune*.

— Asta ar fi forma de gândire a celui a cărui absență față de sine, rezultând dintr-o personalitate insuficient conștientă, îl îndeamnă să cadă în toate capcanele gândirii dominante?

— Exact. Prostia inteligenței ar ține poate de această fragilitate care-l face pe individ incapabil să reziste ideologiei dominante și care face ca asta să *reacționeze* în el în loc să gândească.“

Clara mea... Avansaserăm? *A gândi prin omisiune* era o formulare destul de expresivă. Mai făcusem un pas? Și un pas către ce, de altfel? Odată ce ai descris cu grijă mecanismul furtunilor, nu izbucnesc ele totuși? Aprilie continua să-și răspândească desfătările deasupra capetelor noastre și lumina îmblânzea totul. Până și reflexele din geamurile ferestrelor dimprejur aveau o strălucire voioasă. Clara a adăugat că subiectul care ne preocupase în aceste ultime săptămâni n-ar aduce oricum nimic, că dacă, de obicei, descrierea unui mecanism pernicios al spiritului putea să ajute la combaterea lui, în ceea ce privea cazul conformismului ea nu-și făcea nici o iluzie. „Pot să

ți-l citez din nou pe Musil: *Prostia «inteligentă» are mai puțin drept adversar înțelegerea, cât spiritul și – cu condiția de a nu se înțelege prin asta o simplă sumă de sentimente – afectivitatea.* Dacă n-ar fi vorba decât de rectificarea gândirii, s-ar mai putea spera. Dar prostia voastră – îmi permiți să spun prostia voastră? – își cufundă rădăcinile în țesuturile cele mai profunde ale ființei, în întretăierile dorințelor sale cu temerile, fragilitățile, îngăduințele sale. Greu de descâlțit ȋtele astea.”

În miercurea aceea și-a exprimat cu tărie și speranța ei ca Gulliver să nu fie dintre aceia pentru care doboară fără deosebire sub loviturile unei zeflemeli radicale dreapta și stânga, imbecilii și înțelepții, conformiștii și spiritele libere, ca și cum orice postură ar trebui să fie lovită de zădărnicie sub pretextul că domnește o mare prostie. „Există ostroave, nu totul merită batjocorit. Și când spun ostroave... lumea abundă de vaste întinderi în care să ne încălzim inima și spiritul dacă luăm lucrurile în serios, cu ușoara gravitate care se cuvine.” Am liniștit-o cu privire la prietenul meu și am plecat mai departe, braț la braț, în timp ce ea fredona din nou aria, doar pentru mine.

⁴ „Drept între popoare” – titlu acordat de Statul Israel, prin Yad Vashem (Memorialul Victimelor Holocaustului), pentru omagierea și comemorarea ne-evreilor care, riscându-și viața, familia și averea, au salvat evrei în timpul prigoanei naziste (n. tr.).

Despre recuperare

Gulliver s-a arătat foarte interesat de formulă. „A gândi prin omisiune... O păstrez, va fi de folos”, mi-a zis el cu un aer șiret. Când ești îndrăgostit, crezi cu ușurință cu întregul univers trebuie să cedeze la farmecul iubitei – iluzie de îndrăgostit. Totuși, îmi dă târcoale gândul că, dacă Gulliver ar fi întâlnit-o pe Clara înaintea mea, ar fi încercat s-o cucerească. Trebuie să mărturisesc că nu mi-ar plăcea să-i las prea mult timp singuri împreună. Prin voioșie, Clara e pe aceeași lungime de undă cu mine, dar prin inteligență – cu el. Ne sintetizează destul de bine, în fond. Nu știu dacă femeia este viitorul bărbatului, dar deja pe-al meu nu mi l-aș mai putea imagina fără ea. „Nu m-ascuți?”

— Mă gândeam la viitor.

— Tocmai. Ți spuneam că ieri îmi revenise idea de a scrie o cântecică...

— Manie a epocii.

— Poate, dar fii liniștit, azi-dimineață deja renunțasem.

— Cu atât mai bine. Prietena mea Yvonne zice că-i de preferat, când ne apucă pofte dintr-astea, să facem trei tururi în jurul cvartalului și-o să ne simțim mai bine.

— Și dac-am renunțat e fiindcă trebuie să mărturisesc că degeaba cugetăm, tu și cu mine, căci nu avansăm câtuși de puțin. Rămânem la descrierea unor cazuri particulare care se evaporă cu timpul și nimic cu caracter general nu se conturează.

— Suntem fără-ndoială un pic proști și noi.

— E de la sine înțeles., A amuțit pentru câteva clipe, dar ardoarea lui și-a redobândit avantajul. ”Ți mai amintești anii aceia, destul de recent, când toată lumea se apucase să-l admire orbește pe Guy

Debord⁵ și condamna societatea spectacolului – și încă unde? În mass-media!

— Era absolut exasperant.“

Am scos cărțulia de culoarea cojii de ou pe care mi-o oferise Clara și i-am citit în chip sentențios: „*Nu există nici o singură cugetare importantă pe care prostia să nu știe imediat s-o folosească.*”

— Da. *Omul fără calități.* Ei, bine, în cursul ultimilor zece ani ai secolului trecut, paloșul numit Debord a fost mereu vânturat în mod spectaculos, de-ți venea să te dai cu capul de pereți: cum îndrăzneau?

— E o trăsătură a epocii, cred, pe care am subliniat-o vorbind despre conformism: recuperarea foarte rapidă, de către sistem, a ideilor care îi sunt *a priori* cele mai antagoniste. Acum câteva zile evocam, în domeniul politic, promovarea ideii de reformă de către «conservatori». Așa se face că nici o critică nu poate fi enunțată fără a fi numaidecât absorbită și regurgitată de vocea societății, când chiar aceasta, organizarea ei, ar fi pusă în cauză în primul rând. E posibil chiar ca procesul să se accelereze și ca, în epoca noastră a mării viteze, recuperarea să devină aproape instantanee – ceea ce nu favorizează luciditatea.

— Întocmai. Așa că-nțelegi, acum zece ani am fi vorbit de prostie inteligentă referitor la cădelnițarii – tardivi – ai lui Debord.

— Cu siguranță. Deci?

— Deci, prostia e un lucru atât de nestatornic, atât de labil, încât e greu s-o fixezi. Capacitatea ei de reînnoire este infinită, ea se face luntre și punte, înșfacă tot ce strălucește, apoi își schimbă obiectul și se deplasează – prinde-o dacă poți!“

Preț de câteva clipe am păstrat amândoi tăcerea, apoi am murmurat: „Din fericire, nu vrem s-o prindem.

— Dar e păcat.“ Nouă tăcere.

„Oh, dar știi, tot descriindu-i manifestările particulare, poate că vom sfârși prin a găsi câteva trăsături generale.

— Poate...“ Avea aerul abătut.

„Să reluăm.” Mie îmi revenea să relansez mașinăria moleșită. „Dincolo de Debord, fenomenul de modă în jurul situaționiștilor este exemplar în privința unei practici contemporane de *răsturnare a răsturnării*: inteligenții acestei (recente) epoci au reluat o critică radicală a societății și au exprimat-o (sau cel puțin i-au exprimat glazura) în mass-media oficiale, instrumentele înseși ale spectacolului și organe centrale ale acelei societăți discreditate de situaționiști.

— Spitalul care ia în râs caritatea.

— Nu-i așa, dragă Gulliver? Dar observi că regăsim aici un alt mecanism pe care l-am descris deunăzi cu cenzura, nu?

— Eroismul intelectual de-a doua zi. Așa stând lucrurile, este critica societății spectacolului la fel de depășită ca amenințarea cenzurii?

— Nu cred. Dar ar trebui să ne mai gândim la asta.

— Sau s-o întrebăm pe Clara.,, Cu ton echivoc. Am încercat să văd în ochii lui dacă mă provoca sau nu. Nu se citea nimic. Cum spuneam, era mai bine ca ei doi să nu fie lăsați vreodată împreună. ”Există totuși ceva ce ea n-a spus (și în fond preferam asta, preferam să-i sublinieze o slăbiciune mai degrabă decât să se entuziasmeze pentru ea): unul dintre beneficiile secundare – sau poate primordiale – ale conformismului este *forța împrumutată*.

— Forța împrumutată?

— Cum spunea Baudelaire referitor la burghezi: «Sunteți majoritatea – număr și inteligență; – deci sunteți forța» – și adăuga în mod foarte ipocrit «care este dreptatea», dar să trecem peste asta, ceea ce se aștepta de la ei era să-i ajute pe artiști.

Când, vorbind, te aliniezi la opinia generală, împrumuți în chip magic forța numărului – numărul restrâns al inteligenților, cei care contează. Spun *în chip magic* deoarece nu este necesar ca mulțimea să fie prezentă pentru a te aclama. Fiindcă tu îți dai bine seama că ești conform. Așa că, în gândul tău tainic, știi că ai de partea ta numărul, și deci forța.“

⁵ Guy Debord (1931–1994), scriitor, teoretician al spectacolului și cineast francez de orientare marxistă, critic radical al capitalismului și al ideologiei consumiste, autor al cărții-pamflet *Societatea spectacolului* (1967, trad. rom. 2001, Ed. Est, București) și unul dintre fondatorii Internaționalei Letriste și ai Internaționalei Situaționiste, ale cărei reviste le-a condus (n. tr.).

Molière contemporan

Toate aceste conversații provoacă în mine o reacție neașteptată: tot criticându-le și luându-le mereu în derâdere, anumite cuvinte devin imposibile. Când încep o frază cu *astăzi* pentru a evoca actualitatea, când consider că o idee este *reacționară*, o voce interioară îmi strigă: „Prostie!” Dintr-odată, a vorbi devine o cursă cu obstacole. E efectul pe care voia să-l provoace Flaubert cu al său *Dicționar de idei primite de-a gata: Ar trebui ca, în tot cuprinsul cărții, să nu existe nici un cuvânt născocit de mine și ca odată ce vei fi citit-o să nu mai ai curaj să vorbești, de teamă să nu rostești în chip firesc vreuna dintre frazele aflate în ea.*

Cunosc cel puțin un cuvânt absolut decăzut (pentru oricine are simțul ridicolului), și anume *festiv*. A picat aproape imediat după ce a intrat în vorbirea curentă, am impresia, din momentul în care l-a indicat Philippe Muray. E poate latura mea de tip cumsecade (fiindcă sunt un tip cumsecade, asta-i sigur, și cu atât mai rău dacă sunt conștient că există însușiri mai seducătoare, numai s-o mulțumească pe Clara...)... ce voiam să zic? Cred că mă pregăteam să fac elogiul celui mai mare autor comic francez contemporan, Philippe Muray. Nu există nimic mai rar decât marii comici, nu fiecare epocă îi produce și ar trebui să ne minunăm când din fericire apare unul. De la Molière încoace ne așteptăm să râdem de semenii noștri la teatru. Ei bine nu, Muray era eseist. Și nu se întâmplă des să te umfle râsul la fiecare pagină a unui eseu. Cu Muray însă, da. Latura mea de tip cumsecade: am avut mult timp dificultăți cu el, îl găseam prea caustic, scrâșnind din dinți, mi se părea că-și savura ura. Citindu-l mai atent, înțeleg că viziunea lui era disperată, că suferea la spectacolul lumii.

Molière identifica anumite caractere, dar restul societății era populat de ființe destul de simpatice. Muray nu vede caractere, societatea și mersul însuși al lumii sunt cele incriminate. Exista Mizantropul; Muray a reperat *Homo festivus*. Mizantropul era un caracter: *Homo festivus* se găsește pe toate drumurile fiindcă nu e un caracter, e un proces. Exista Tartuffe; *rebelogafii retribuiți* sunt nenumărați căci sunt modul nostru de gândire. Nu mai e vorba de persoane, ci de organizarea globală a lumii: vast teatru de marionete, spune Muray, și nimic nu e mai urgent decât a-l trăda, căci în el nu se găsesc indivizi pentru a salva miza, nu mai există soluții de repliere; lumea așa cum o vede Muray e constituită din mase agitate de aceleași tresăltări (*răzvrățiții lui Panurge*^d) și doar râsul, care înglobează, ne poate ajuta să traversăm această bufonerie generalizată, menținând zone de libertate. El își pune nădejdea într-un „comic modern”: e filonul pe care îl ilustrează opera sa.

Neliniștea intelectuală a lui Gulliver îl face să aleagă grâul de neghină, el detaliază, a devenit specialist în prostia inteligentă, în timp ce Muray e un generalist care a identificat o epidemie ce viciază sistemul imunitar mondial. Poate că n-aș fi putut să fiu prieten cu Muray, dar el mă face să râd și uneori mă luminează. Îi găsesc puncte comune cu Thomas Bernhard, le imaginez aceeași privire sarcastică, același zâmbet batjocoritor. Tocmai am citit *Tăietorii de lemne* căci acest roman „al unei irități” pune în scenă, mi se pare mie, proștii inteligenți din Viena anilor '80. Naratorul șade într-un fotoliu și, în timp ce-i ascultă pe comesenii unei *cine artistice* la care s-a dus, întrebându-se cum de a putut fi atât de abject încât să accepte invitația unor oameni pe care îi urăște de treizeci de ani și pe care îi lăsase baltă de altfel, descrie această societate de pseudoartiști și de mari înfumurați. În treacăt, iată poate inconvenientul (dacă acesta-i cuvântul) atitudinii imprecatorului:

prins cum e în anatema sa generalizată, și dacă nu vrea să se dea drept un sfânt – postură evident ridicolă –, e obligat să se recunoască (sau să se inventeze) la fel de abject ca și ceilalți – când totuși el n-ar fi așa: retorica sa îl obligă la asta.

⁶ *Les mutins de Panurge* – titlul sub care a fost reeditat, în 1998, volumul II din *Exorcismes spirituelles*, de Philippe

Muray (n. tr.).

Să-i cruțăm pe Bouvard și Pécuchet

Ieri, Clara mi-a atras atenția că nu existau prea multe cărți despre prostie, deși nimic nu era mai obișnuit ca acuzația *Ești prost* sau lamentația *E prea prost!* „Bineînțeles – i-am răspuns –, atingi o problemă pe care o subliniază rarii autori care au scris despre acest subiect: cu toate că toată lumea vorbește de ea, se gândește la ea sau se plânge de ea, impresia este că puțini o înfruntă și că prostia rămâne o noțiune insesizabilă, chiar și când nu i se abordează decât o fațetă, cum facem noi, interesându-ne doar de conformismul celor inteligenți.

— Ei bine, tocmai: datorită vouă, dacă pot spune așa, m-am apucat să recitesc *Bouvard și Pécuchet*. Sunt oare cu adevărat proști cei doi? Nu-i sigur. Doar dacă nu cumva trebuie numită prostie munca lor răbdătoare de distrugere.

— Distrugere? Nu înțeleg ce vrei să spui.

— Ba da, amintește-ți de pildă de tentativele lor agricole când se instalează în casa din Normandia. S-ar putea zice că e vorba exact de un anti-*Robinson Crusoe*. Naufragiatul găsisese o insulă pustie și neproductivă. Truda și inteligența lui făceau să rodească pământul nedestelenit, să se ridice adăposturi, să se strângă provizii. Organizare, fertilizare, previziune, construcție. Marea plăcere care se naște la această lectură e generată de acest gest creator în mișcare accelerată, de această viziune a omului civilizator în toată măreția sa. Bouvard și Pécuchet, invers, găsesc o locuință frumoasă, o fermă și pământuri mănoase, dar fac în așa fel încât nu scot nimic din asta. Fiecare însămânțare e un eșec, orice inițiativă e un dezastru – mai rău: în loc să facă lucrurile să

prospere, ei pustiesc. În timp ce Robinson transformă insula sălbatică într-un loc prielnic omului, Bouvard și Pécuchet, sfârșind prin a renunța la agricultură în favoarea unei grădini decorative, concep contrarul Edenului, culme a prostului-gust și a morbidității care îi buimăcește pe vecinii lor. În răspăr cu Robinson, dar și în răspăr cu secolul al XVIII-lea, romanul pune în scenă dificultatea cea nouă cu privire la cunoștințe: Iluminismul putuse să le sintetizeze într-o *Enciclopedie* unică, în vreme ce Bouvard și Pécuchet rătăcesc ca niște muște bezmetice printre științele proliferante ale epocii lor, neștiind ce să facă, spicuind de ici și de colo fără a izbuti să construiască o reprezentare a lumii. În acest sens, întruchipând această dificultate specifică, ei sunt în mod absolut contemporani cu 1881. Ce zici: sunt proști?

— Poate în dorința lor naivă și lacomă de a cuprinde prea mult?

— În cazul ăsta nu sunt mai mult astfel decât secolul lor. Și nu mai mult decât Flaubert însuși îngropat în documente despre Cartagina pentru a scrie *Salammbô*. Prostia lor este una a epocii și nu-i găsesc prea răspunzători individual.

— Bagă bine de seamă că urmărind conformismul ne interesăm tocmai de prostia epocii și nu de cea a indivizilor.“

Ne-am sărutat un pic – chiar și când o ascult cu pasiune, nu mă pot abține s-o sărut, îmi place răsuflarea ei, gura ei, ceva fraged și ferm în ea; când ne sărutăm, universul întreg se adună în sărutul nostru care devine vast precum cerul și strâmt ca spațiul dintre două trupuri îmbrățișate. Și-apoi, am considerat întotdeauna că inteligența era o putere erotică. Chiar: să-l întreb pe Gulliver ce părere are de asta. Clara a încercat apoi să mă convingă în legătură cu piesa scoasă din program, cea a lui Peter Handke. Până la urmă, observa ea, această afacere dăduse loc la o dezbatere destul de

pertinentă și nu în mod incisiv cum ar fi putut exista temerea. În afara unei inevitabile petiții *contra cenzurii*, mai multe persoane reflectaseră cu voce tare asupra responsabilității scriitorului și asta era ceea ce ea reținea ca fiind pozitiv în această discuție: „Chestiunea mă interesează, știi. În cazul lui Handke, îți spui că a merge la înmormântarea dictatorului însemna a-ți pune greutatea de autor, *autoritatea* ta, în balanța simbolică. Handke putea cu greu să facă asta și în același timp să spună: *Nu știi nimic* – ai pe deplin dreptul să nu știi nimic despre subiecte complexe, însă în acest caz taci, ești discret, nu cauționezi prin prezența ta, îi lași să vorbească pe cei care știi. Pentru că, dat fiind statutul său actual, audiența sa, fiecare scriitor are o responsabilitate atunci când se exprimă. Oricine, de altfel, are o responsabilitate. De vreme ce ești în viață, ești răspunzător: de ceea ce este, de ceea ce spui despre asta, de ceea ce transformi eventual, de imaginea despre omenire pe care o înfățișezi lumii fiind cine ești, vorbind, acționând. Scriitorii sunt cu atât mai răspunzători cu cât sunt considerați mai reprezentativi pentru omenire, conform concepției comune. Ca atare, cu atât mai puțin pot să spună: *Nu știi nimic* când se duc la înmormântarea unui tiran.”

Am fost cu totul de părerea ei. Dar inteligența fiind erotică, ce-am făcut după aceea voi trece sub tăcere. S-a lăsat cu oarece dezordine în hainele noastre.

Înainte de-a adormi, m-am regândit la Flaubert. Din motive diverse, m-am simțit stânjenit la ideea celor doi copişti ai lui entuziaşti care nu erau fără legătură cu noi și cu ardoarea noastră de a-i critica pe contemporani. Cât despre a ști dacă Flaubert îi concepea drept proști sau drept proști inteligenți... Ar fi trebuit să cunosc în amănunțime societatea de la 1880. În afară de asta, erau oare sortiți să rățăască prin meandrele gândirii din cauza activității lor profesionale – copişti?

A spune prostii

„Ah, e isteată prietena ta. Ceea ce spune despre Handke mi se pare foarte corect. Ridică ștacheta destul de sus.

— Nu-i așa? Regândindu-mă la asta și extrapolând, mă-ntreb, de vreme ce una din formele prostiei constă în *a vorbi fără a ști*, dacă n-ar fi mai înțelept să se păstreze tăcerea în ceea ce privește majoritatea lucrurilor complicate.

— Hopa! Iată-te recăzut într-o acceptare a prostiei ca pură nerozie. Suntem pur și simplu obligați să *spunem prostii*, când căutăm. Întrucât nimeni nu poate stăpâni toate cunoștințele (desigur! am avut un gând emoționat pentru Bouvard și Pécuchet și Clara) și, în pofida acestui lucru, fiecare fiind incitat, încă de la inaugurala uimire de-a fi, să gândească, să imagineze, să emită ipoteze – pe scurt, să-și exercite umana sa competență –, trebuie prin forța împrejurărilor să înaintăm pe nisipuri mișcătoare, cu riscul de a ne înșela, de a fi determinați să ne revizuim judecata, s-o schimbăm pe de-a-ntregul, însă trebuie s-o facem, altminteri nu suntem oameni. Și e mai bine să spunem prostii, decât să rămânem în tăcerea animalelor.

Am scos imediat din buzunar cărțulia de culoarea cojii de ou: Musil scrisese ceva în același sens. *Suntem cu toții proști ocazional; tot ocazional, suntem nevoiți să acționăm orbește sau pe jumătate orbește, altminteri lumea ar sta în loc; și dacă cineva ar trage din pericolele prostiei această regulă: „Abține-te să judeci și să dai verdicte ori de câte ori nu ai informații“, am încremeni.*

Gulliver a reluat imediat: „În acest sens, poate exista o noblețe în faptul de *a spune prostii*, și anume noblețea asumării riscului. De altfel, chiar

dacă sunt de acord cu Clara când evocă explozia cunoștințelor cu începere de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și dificultatea de a le sintetiza care rezultă, cred că problema e la fel de veche pe cât e faptul de a gândi.

— Explică-te“ – am zis.

Și am simțit că era bine să ne mai servesc un pahar de vin alb fiindcă vinul înveselește mintea și-o face momentan mai sprintenă.

„E în natura însăși a oamenilor să dorească și să vrea să acționeze pentru a îndeplini dorințele. Trebuie totuși să știi cum să acționezi. Pentru asta e necesar să posezi cunoașterea lucrurilor și a ființelor, a naturii și a funcționării lor, la care se adaugă imaginația, care îți permite să anticipezi rezultatul acțiunii. Dar e oare posibilă această imensă cunoaștere necesară acțiunii? Bineînțeles că nu. Noi nu putem avea decât o cunoaștere lacunară a lumii, doar noțiuni eronate sau parțiale. În definitiv, adesea, poate chiar în cea mai mare parte a timpului, suntem proști – într-un fel. Și totuși nu ne putem abține să acționăm, fiindcă dorința e cea care ne face oameni. Așa că acționăm prosteste, nestăpânind toate datele realului, la fel cum adesea, pentru a avansa în gândire, *spunem prostii*, după cum remarcă adineaori.”

Îmi place destul de mult la Gulliver felul lui de a accelera brusc, de a vorbi dintr-o suflare, adică tocmai riscul de a spune prostii în fața mea, ceea ce iau drept un semn incontestabil de prietenie. A doua zi i-am spus asta și am adus niște texte (am devenit maniac al însemnărilor de când am început această conversație cu salturi și țopăieli, am un carnet cu spirală Clarafontaine în care îmi consemnez lecturile și cugetările), am adus niște texte care puneau accentul pe un fenomen frapant referitor la prostie: rarii autori care au abordat subiectul par a nu avea decât o grijă, să-i reducă pe neghiobi la tăcere. Așa face Flaubert cel deja menționat cu *Dicționarul de idei primite de-a gata*,

care speră să-i amuțească pe cititorii săi făcând suspectă orice expresie curentă (*ca odată ce vei fi citit-o să nu mai ai curaj să vorbești*); așa face Léon Bloy, în *Exegeza locurilor comune*, care anunță: *Despre ce e vorba, într-adevăr, dacă nu de a le smulge limba imbecililor, idioților redutabili și definitiv ai acestui veac [...]. Repertoriul locuțiunilor patrimoniale care îi sunt suficiente [Burghezului] este extrem de restrâns și nu depășește câteva sute. Ah, dacă am fi atât de binecuvântați, încât să-i răpim această modestă comoară, o tăcere paradiziacă s-ar așterne îndată asupra globului nostru consolată!* Prostia este în primul rând o chestiune de vorbire și cel pe care îl face să sufere, suferă fiindcă *o aude*. Gulliver mi-a spus: „Sunt de acord cu tine. De câteva momente încerc să formulez această idee că prostia ne face nefericiți fiindcă este un act de violență contra spiritului. Am mai vorbit despre asta, dar adu-ți aminte de situațiile în care ai fost confruntat cu vorbele unui neghiob: ceva din tine se înfurie, treaba nu te face niciodată să râzi, mai degrabă te doare, naiba știe de ce...” Aici l-am întrerupt căci mai aveam un citat în carnetul meu: „Poftim, ascultă, Montaigne nu zice altceva: *Oare de ce putem privi fără a ne emoționa când întâlnim pe cineva care are trupul diform și prost făcut, dar nu putem îndura fără a ne mânia întâlnirea cu o minte prost orânduită?*”

— Sigur că da, efectul prostiei e destul de misterios, de altfel. De ce o *minte prost orânduită* nu ne lasă niciodată indiferenți? De ce această neorânduială irită? Ciudat, nu-i așa? Ca și cum a gândi prost – sumar sau strâmb – ar fi o greșeală fundamentală.

— Pascal propune un răspuns la această întrebare.,, Am întors pagina carnetului. ”*Cum se face că un șchiop nu ne irită, dar o minte șchioapă ne irită? Din cauză că un șchiop recunoaște că noi mergem drept, pe când o minte șchioapă zice că*

noi șchiopătăm. Altminteri am simți milă, nu mânie.

— Adevărat. Prostia întotdeauna ne critică. Ea vrea neapărat să aibă dreptate, de altfel nici nu-și închipuie vreodată că ar putea să se înșele: ajunge să ne gândim la ardoarea acuzațoare a conformiștilor... Ar trebui să vedem dacă există în alte culturi figuri de neghiobi nu prea negative. Fără a se confunda cu idioții, desigur, care sunt figuri de sfințenie sau de poezie.“

Idioții. Nu știu niciodată dacă în mod intenționat mă lasă baltă cu o nouă idee, ca și când mi-ar oferi un os de ros până la următoarea discuție. Cel mai adesea, se ridică brusc spunând: „Trebuie să mă duc să lucrez”, dă pe gât ce-a rămas pe fundul paharului, dacă există unul, și dispare. Păstrez ideea ca pe o caramida moale pe care-o tot învârt prin gură, poate până la ședința următoare, poate până se topește definitiv și fără nici o urmă.

O nouă varietate horticolă

Seara care se anunța ar fi amuzat-o pe Clara. Dar a o petrece în complicitate cu Gulliver o făcea la fel de interesantă. Eram instalați confortabil, bând șampanie în jurul unei mari mese joase, femeile încântătoare și vioaie, bărbații de o incontestabilă eleganță (cu acea fărâmă de nonșalanță care conferea întreaga lor valoare unor haine costisitoare), și toată această lume, simpatcă, simpatică, veselă, alertă, deschisă, experimentată, informată – informată: așa cum ești când citești cotidienele și revistele simpatice care interpretează în mod simpatic lumea pentru noi (în alte vremuri, această grilă de lectură era identificată ca *ideologie*, iar cuvântul nu desemna doar o tabără pe eșichierul politic, ci interpretarea lumii în întregul ei). Aveau profesii liberale, sau *creative*, sau de comunicare, și în ochii surprinși ai lui Gulliver plutea o încântare: ce noroc de-a fi aterizat aici, prin purul hazard al mondenităților, căci presimțea ca și mine că vor fi cu siguranță o mulțime de lucruri de cules pentru noi (e latura formidabilă a meditației noastre – dacă pot folosi acest cuvânt mare –, am devenit persoane care iau cina în oraș pentru care nimic din real nu e niciodată pierdut).

Erau deci în mod hotărât simpatici, vizitaseră ultimele expoziții, văzuseră ultimele filme, aveau copii, uneori de vârstă fragedă, și doici filipineze cărora se străduiau să le faciliteze obținerea, la timpul convenit, cu succes, a permisului de ședere, nu aveau nici o problemă cu locuința – era semnul incontestabil al apartenenței lor sociale: săracii, mai puțin săracii, numeroși artiști și intelectuali sunt alungați treptat din oraș de politica imobiliară (mai degrabă: de indiferența imobiliară), în timp ce ei au mijloacele de a locui aici. (În treacăt fie spus,

mă întreb ce frigider va deveni această capitală culturală când cei ce fac arta și gândirea vor fi fost expulzați cu toții.) Pe scurt, domnea un nu-știu-ce simplu, dezinvolt și moderat care ar fi putut fi... simpatic. Dar era mult mai bine de-atât.

Oamenii erau dezamăgiți de politici (aproape din copilărie, de altfel), de acest gust al puterii (*dezgustător*), aceste treburile murdare (*manipulările de tot felul*), când făceai politică, prin forța împrejurărilor, *nu erai prea curat (a urca acolo sus e dubios)*; le plăceau mult actorii și erau avizi de anecdote din lumea vrăjită a cinemaului (histrionismul nu, nu e *dezgustător*), când făceai artă, prin forța lucrurilor, erai demn de invidie (*a urca acolo sus*, pentru a coborî treptele festivalului de la Cannes: un vis din copilărie); cunoșteau la perfecție televiziunea, emisiunile, seriile, animatorii, prezentatorii („între copii și slujbă, îți dai seama, n-am timp de citit, așa că televizorul e mai potrivit ritmului meu actual. De altfel, știi, seriile astea... există unele extraordinare”); îi citiseră totuși pe Houlebot, pe Angbecq, pe care îi considerau și ei extraordinari (nu explicau cu adevărat de ce, doar: *ei vorbesc despre astăzi*); ziceau *astăzi, ludic, charismatic* și erau cu totul contra *celor 35 de ore*² (nici despre asta nu spuneau de ce, era ca o parolă care crea între ei un sentiment de complicitate); le plăcea mult fotografia.

Ne-am întors pe jos (iarăși acea delicioasă indulgență de aprilie): „Deci, asta e?

— Păi... așa cred.

— Ei sunt?

— Mi se pare că-s prezente toate ingredientele, nu?

— Ar fi amuzant să stabilim o listă exhaustivă: gusturile lor, opțiunile, clișeele, locurile, obiceiurile lor...

— Deci există? Nu-s ca Burghezul despre care se poate spune că nu e, la Léon Bloy, decât o

entitate abstractă...

— Prin care el indică mai mult o stare de spirit decât o categorie socială. Nu: ei sunt boboși⁸ veritabili, în carne și oase, și spre deosebire de Burghez, poți să-i întâlnești.

— Și chiar să cinezi cu ei. Dovadă că sunt apropiați de noi în anumite privințe.

— Să nu exagerăm totuși. Noi am mers acolo din curiozitate, mărturisește.

— Din tentație etnologică.

— Câteva mari și frumoase idei vagi ale secolului XX i-au atins în treacăt, spre deosebire de bătrânii burghezi reacționari. Au o mică latură libertariană, dezinvoltă...

— Hm... aș zice mai degrabă că sunt deosebit de *adaptați*. Sunt rezultatul altoirii genei libertariene a anilor '60 pe trunchiul bogătașilor: foarte florifer în climatul marelui oraș.

— Deci: ne informează ei despre prostia inteligentă?“

Conversația a luat o turnură haotică și am avut noroc că, în cartierul acesta, Gulliver, mare insomniac, cunoștea o cafenea deschisă noaptea. Rezumând, a doua zi, pentru Clara, mi-am dat seama că discuția se referise la chestiuni de limite. Oamenii aceia puteau fi calificați drept boboși fiindcă aveau bani. Dar nu toate persoanele cultivate și bogate erau boboși. De asemenea, aveam prieteni intelectuali săraci, care deci nu erau boboși, dar care prezentau aceleași înclinații spre conformism. Prin urmare boboșii nu constituiau decât un subansamblu al inteligenților proști. De ce „intelenți“? m-a întrebat Clara. Era chiar așa sigur? „Să zicem că atracția lor pentru cultură în sensul larg ne permite să-i includem în acest grup cu definiția instabilă – fiind totodată de acord că prin anumite aspecte el se leagă de cel al imbecililor. Interesul pe care-l prezintă boboșii ține de poziția lor *borderline*, între adevărata prostie și autenticul conformism. De câte ori nu mi-am pus

întrebarea, în ultima vreme, în fața anumitor eșantioane din presa scrisă, de pildă: debili sau conformiști? Căci, ajuns într-un anumit stadiu, treci repede de la prostia inteligentă la prostia pură.” I-am povestit Clarei că, în urmă cu câteva zile, citisem un articol în suplimentul cultural al unui ziar simpatic (citit, printre altele, de boboși: nu *făcut* doar pentru ei, dar singurul pe care-l citesc), articol care se ocupa de *cenzura* aplicată filmelor care rulează în avioane. „Se taie, închipuie-ți, scenele prea violente sau prea erotice (pe care le-ar putea vedea copiii aflați în călătorie sau care ar putea impresiona în mod periculos în condițiile fiziologice neobișnuite ale zborului). Ziaristul nu aducea nici o acuzație directă împotriva acestei practici: o califica doar drept *cenzură*. E de imaginat că nici cititorii săi nu-și formulează vreo concluzie clară asupra chestiunii. Filme + selectarea conținutului = cenzură – suntem în pregândit. Adică în conformism. Dar la nivelul acesta, nu e pură și simplă stupiditate?

— Pricep, pricep, e într-adevăr o întrebare. În gândirea mecanică $X + Y = Z$, prostia vine din faptul că nu se iau în considerare circumstanțele, nuanțele, pe scurt: complexitatea situațiilor. Este poate ceea ce voia să zică Flaubert notând că *prostia constă în a conchide*. Dar mai bine să revenim boboșii și idioții tăi.

— Ciudată pereche!

— Expresivă. Primii, de acord, sunt niște hiperadaptați. Se încadrează perfect în normele epocii care pretinde, ca întotdeauna, o spoială culturală și, ca de curând, o fațadă libertariană. Idioții nu sunt oare tocmai contrarul? Prost echipați pentru societate, pentru a supraviețui, ierarhizând aiurea, umblând după cai verzi pe pereți – inadaptați. Dar uneori liberi, cu eventuale intuiții fulgurante și o gândire eterodoxă.

— Vrei să spui că idioții sunt orice, dar nu proști?

— Ba ar fi chiar la polul opus, cred eu: *idiotes* înseamnă simplu, particular, unic – inversul lui conformist. Ei sunt spărgători de vase Ming, ca prințul Mîșkin al lui Dostoievski, exact contrarul spiritelor trase la tipar. Și, pentru a rămâne în domeniul veselei, sunt dintre cei care calcă în străchini, care nu recunosc furculițele pentru pește și care nu cunosc convențiile, care n-au văzut ultimele expoziții și nici n-au citit ultimele cărți, într-un cuvânt: care nu au cultura împărtășită.

— *Cultura împărtășită?*

— Știi doar: nu trebuie să fi citit toate cărțile, din fericire – oricum, nici n-ai putea. Dar, pentru a scrie, trebuie să știi ce cărți trebuie citite, ce bibliotecă este împărtășită în lumea prin care-ți duci veacul. Și puțin contează de altfel dacă le-ai citit sau nu: trebuie să știi că ele se află în Biblioteca Mondenă și să dai din cap când sunt evocate în prezența ta. Idioții însă citesc alte cărți.“

Într-o perioadă a vieții mele, mai tânăr fiind, aș fi zis că vorbește de mine. Dar am devenit modest. Nu sunt idiot.

⁷ Reforma celor 35 de ore: măsură de politică economică franceză, introdusă de guvernul Lionel Jospin cu începere din anul 2000, prin două legi votate în 1998 și 2000, care stabilește durata legală a timpului de lucru cu normă întreagă la media anuală de 35 de ore pe săptămână, în locul celor 39 de ore de până atunci (n. tr.).

⁸ Termen introdus de David Brooks în cartea sa *Bobos in Paradise: The New Upper Class And How They Got There* (2000). Bobo e un cuvânt telescopat din cuvintele bourgeois (burghez) și bohemian (boem) și e folosit de Brooks pentru a-i defini pe descendenții din anii '90 ai așa-numiților yuppies (de la *young urban professionals*). Aparținând adesea clasei superioare corporatiste, ei se opun rareori societății mainstream, au o atitudine tolerantă față de ceilalți, cumpără numeroase articole scumpe și exotice și cred că societatea (americană) este una meritocratică. „Boboșii” văd în bani un mijloc și nu un scop, folosindu-i mai degrabă pentru a-și atinge scopurile, fără a considera dobândirea avuției un scop în sine (n. tr.).

Despre spirit

Grație însemnărilor din Clarafontaine-ul meu, a felului în care îmi cade mai greu fisa și poftei mele de a-i relata conversațiile noastre Clarei (sau lui Gulliver când ele au loc cu Clara), îmi dau seama de fertilitatea *judecății de a doua zi*. Ea are calitatea de a descâlci, de a reformula, îți îngăduie să avansezi sau să cotești: tot ce gândesc, de la începutul acestei povești, nu gândesc *cu adevărat* decât a doua zi. Iluminarea sau sinteza nu survine decât în ziua următoare. E poate dovada că sunt lent – sau eficace în dubla relaxare.

Clara, în schimb, îmi face impresia unui creier în constantă ebuliție, și prolific. La ea, sinteza e imediată. De aceea când începe cu „Mă gândeam iar la discuția noastră”, râd încântat, ca la fiecare manifestare a impetuozității ei intelectuale, și fiindcă știu că va propune o idee nouă. (Și să nu se spună că-s prea îndrăgostit. Mă consider foarte obiectiv.) „Am continuat să mă joc cu termenii apropiați sau opuși. Vizavi de *prostie*, șovăim să punem *intelență*, despre care nu știm ce este, nu-i așa? Dar dacă am încerca *spirit*? Termenul nu se potrivește mai bine? Căci dacă se invocă inteligența inimii, a mâinii, a tehnicii sau a cifrelor, se zice despre cineva că *are minte* sau *spirit*. Fără complement. Se constată câteodată ceva mecanic în inteligență, ba chiar ceva rutinar. Se vorbește chiar și de inteligența animalelor. Spiritul însă e ca o electricitate, o vigilență, o aptitudine care asigură discernământul instantaneu. Ideea nouă se poate prezenta pe nepregătite, trebuie ca judecata să stea la pândă pentru a o sesiza, hop, ca nici un pregândit să n-o rețină, ea trebuie să se aștepte să fie derutată pentru a înhăța de urgență obiectul nou. *Stai, cine-i?* e întrebarea spiritului.” Clara face o grămadă de gesturi când vorbește. Când

zice: „Hop!”, mâna ei țâșnește în sus. Când zice: „Ca o electricitate”, degetele ei fac zigzaguri în aer. „S-ar putea spune chiar că spiritul e cel care îi permite inteligenței să rămână trează, care-i asigură deschiderea.

— De acord, Clara: dar nu spirit fără inteligență, altfel el devine frivolitate, poză și cochetărie. Cunosco o mulțime de oameni spirituali și perfect găunoși. Inteligența vine să structureze ceea ce sesizează ascuțimea minții.

— Mă întreb, în fond, în ce măsură ne va ajuta să avansăm ideea mea de a pune spiritul în fața prostiei inteligente...

— Cum să nu, cum să nu, de altfel e o variație pe tema ta a alarmei. Îmi place această imagine de mobilitate, de luminozitate; cum să nu simți într-adevăr că orice conformism este în primul rând efectul unei încetineli a minții? Câteodată îmi spun că unul dintre mecanismele prostiei inteligente se poate reprezenta ca o piedică în calea unei bile. Totul mergea bine, ideile se înlănțuiau cu grație, fără zdruncinături (dar poate fără spirit), și deodată – obstacol! Judecata tocmai a întâlnit atmosfera epocii și se poticnește în ea. Recitește-l pe Roland Barthes, de exemplu: s-a întâmplat deseori ca gândirea lui elegantă și rodnică să producă o mare neghiobie care duhnește a epoca sa.

— De genul *fascismul este în limbă*?

— Un exemplu...

— Această necesitate a inteligenței care vine să structureze ceea ce sesizează ascuțimea minții, după cum drăguț spui tu, îmi amintește de Proust din *Contra lui Sainte-Beuve* pe care am recitit-o de curând...

— Ah, nu! Nu tu!

— Cum adică, *nu tu*?

— Nu vrei să spui mai degrabă «pe care am citit-o de curând»?

— Deci mă bănuiești de cochetărie?“

Dovadă că uneori sunt un adevărat tâmpit. Clara mea nu-i cochetă, în orice caz nu trișează, și dacă recitește, recitește. Dar Parisul contaminează și sfârșești prin a vedea pretutindeni poză... M-am scuzat cum am putut, am spus, ca nepotu-meu: „Ei, glumesc...”, și ea, fată de treabă, a trecut cu vederea.

„În introducere, Proust subliniază cât de multe alte principii în afara inteligenței concurează la crearea operei, în ce măsură doar inteligența n-ar reuși niciodată să dea seamă de invenția literară. El pune *instinctul* în centrul procesului de creație, dar, adaugă el – stai puțin, am notat citatul... iată: *Și această inferioritate a inteligenței tot inteligenței trebuie să i se ceară s-o stabilească. Căci dacă inteligența nu merită coroana supremă, ea singură este cea care e capabilă s-o decerneze. Și chiar dacă ea nu ocupă în ierarhia virtuților decât locul al doilea, doar ea e cea în măsură să proclameze că instinctul trebuie să se situeze pe primul.*

— În fond, un elogiu al inteligenței ca facultate superioară de discernământ și de evaluare. Așa cum spuneam noi că inteligența structurează ceea ce sesizează ascuțimea minții, ea îngăduie să se înțeleagă ceea ce creează instinctul, precum și procesul de creație. Dar mai nou îți notezi citatele, Clara?

— Ei, bine, da. De când ați lansat voi chestiunea asta excitantă, mă gândesc la ea și, știi, când te gândești întruna la ceva, lumea, mereu generoasă, alimentează zilnic reflecția. În afară de asta, notez și pentru voi.

— Pentru Gulliver?

— Pentru voi doi.“

Am scăpat un „Ah!” sugrumat care mi-a atras o privire ciudată... circumspectă. Recunosc că există adesea câte-un moment în care inteligența se lovește de psihologie și întotdeauna psihologia – ansamblul afectelor – e cea care iese învingătoare. Cel mai subtil ins devine un adevărat cretin când îl

podidește teama de a-și vedea Clara suflată. Nu mai există spirit, nu mai există clarviziune, e lăsat pradă simplității sale native.

Politic corect

Azi-noapte am visat un scandal. Un coșmar. Gulliver se enerva pe invitații mei de ieri-seară într-un asemenea hal încât fulgerau cuvinte cumplite (nu-mi amintesc ce cuvinte, doar că erau cumplite ca niște săbii arzătoare tăind în cărnuri fragile), nu se întâmpla nimic în afară de ura densă în care se încheia toată lumea, iar coșmarul întruchipa tocmai asta, arsuri și ură cleioasă. În suferința mea nocturnă, recunosc o trăsătură esențială a caracterului meu: detest conflictele și aș prefera întotdeauna să rotunjesc muchiile, să temperez, să ușurez. Dacă m-aș lăsa în voia acestei predispoziții, aș ține mai des cont de această remarcă a naratorului din *Prima iubire*, a lui Beckett: „Greșeala pe care o facem este de a le vorbi oamenilor”, și m-aș mulțumi să zâmbesc la prostii și să aplanez. Dar fiindcă sunt convins, ca și Clara, că suntem răspunzători, oriunde ne aflăm, de ceea ce se spune sau se face, nu pot întotdeauna s-o las baltă. Contradicție dureroasă între morala și psihologia mea...

Ieri-seară, așadar, organizasem o cină aleasă pentru a întoarce câteva invitații – supă de broască țestoasă și prepelițe „în sarcofag”, trei sticle de Clos de Vougeot⁹ și magiun de fructe cu ghimbir. În această perioadă a anului, începutul primăverii, dineurile sunt mai frecvente, oamenii au chef să iasă din casă, să profite de blândețea regăsită a aerului nocturn, și viața mondenă e în toi. Clara era plecată să conducă o săptămână de *master class* în provincie, păcat, mare păcat. Unul dintre invitați venea de la o manifestație pentru reglementarea situației imigranților clandestini. Gulliver și cu mine discutaserăm deja despre această afacere: nepoți de imigranți amândoi, eram interesați de aceste probleme și atașați de această

țară ale cărei cultură și valori ni se păreau un noroc nesperat. „Când te gândești că bunicii mei ar fi putut alege să se stabilească oriunde altundeva!” ne spuneam câteodată.

Discuția a căpătat repede o turnură acră. Deși era de acord cu liniile generale, Gulliver n-a suportat tonul satisfăcut și conformist al invitatului meu. L-a întrebat dacă trebuia legiferată situația tuturor celor care nu aveau documente de identitate. Da, fără șovăială. Vasăzică trebuia să fie primiți, fără deosebire, toți imigranții care voiau să vină? Nici chiar așa..., a îngăimat celălalt. În loc să mergi o dată pe an să-ți ușurezi conștiința într-o manifestație plină de bune sentimente, nu trebuia mai degrabă să ieși energic atitudine cu privire la necesitatea ajutorului acordat țărilor din Sud? Nu trebuia să te bați pentru ca școala să redevină locul și mijlocul de integrare care putuse să fie cândva? Voia cineva o țară în care imigranții, veniți exclusiv din motive economice, să constituie vaste comunități indiferente la cultura franceză și mulțumindu-se să coexiste? Gulliver acorda foarte multă importanță unei țări de cetățeni, exista o tradiție politică franceză la care ținea din toată inima, o tradiție care produsese Declarația Drepturilor Omului, universalismul, republica, pentru care se luptaseră generații întregi și pe care el n-ar fi vândut-o la solduri cu atâta ușurință. Dar interlocutorului nostru nu-i trebuia mai mult. „Știi că vor fi căutați puștii clandestinilor în școlile în care-s școlarizați? Ministrul organizează o adevărată vânătoare de copii.” Aici, sunt de acord că invitatul meu a fost de-a dreptul stângaci, iar Clos-Vougeot-ul meu n-a putut să atenueze nimic. Tema vânătorii de copii și folosirea termenului în mod insidios afectiv *puști* au făcut tonul să urce cu o treaptă. Ah, de cum erau evocați copiii, a remarcat Gulliver, orice judecată paraliza, nu vă atingeți de copii, politică, raționament, totul înceta în fața ofensei aduse micilor regi, în favoarea unei

prelingerii de bune sentimente. Și cum se făcea de erau școlarizați acești copii? Iar a elibera în mod automat acte de identitate pentru acest motiv nu însemna a ceda în fața unei stări de fapt și a renunța la orice idee de drept? Existau fără îndoială alte modalități de a apăra această idee a reglementării pe care ar fi fost de preferat să le auzim, a mârâit Gulliver iritat, care lui i-ar fi făcut chiar o deosebită plăcere, dar nu cu acest argument demagogic.

Cumplit. Recunoșteam aici lațul care se strânge cu regularitate în jurul lui Gulliver: deși afacerea străinilor fără documente de identitate și integrarea imigranților erau lucruri care-i stăteau atât de mult pe inimă și deși îl auzisem frământându-se în legătură cu soarta rezervată copiilor de la periferie – „aceste cartiere de expulzare, unde nu rămâne altă opțiune decât deznădejdea, ei suntamnații pământului, ei sunt dezmoșteniții, săracii nu-s niciodată simpatici, nu se poartă cum trebuie, nu cum am vrea noi” –, se pomenea acum în rolul ingrat. Era o situație tipică: nu o discuție de fond, doar bune sentimente care îi confereau lui Gulliver, în comparație cu invitatul meu, un aer de bătrân „reacționar”, iar suspiciunea împiedica schimbul de argumente – presupunând că invitatul meu ar fi avut vreunele la dispoziție, ceea ce nu-i sigur. Din fericire, prepelițele fuseseră mâncate și apreciate înainte de ciocnire. Ezitam totuși s-aduc ghimbirul.

Dar Gulliver n-a fost complet izolat (îmi aleg totuși invitații), fiindcă o voce subțire s-a făcut auzită de la un capăt al mesei pentru a îngăima ceva legat de *politic corect*, ceea ce a avut darul să-l domolească. (În coșmarurile mele, turbat de mânie pe toți cei de la masă, Gulliver s-ar ridica pentru a-i striga celei care l-a ajutat: „Și de altfel nu ești nici tu cu nimic mai bună!” Cumplit.) Această expresie foarte la modă, *politic corect*, care descrie în mod confuz o tulburare profundă a

epocii, mi-a îngăduit să scot fără teamă de iroseală magiunul meu cu ghimbir: nu mai aveam de aprofundat problema clandestinilor, găsiserăm un teren de acord, calmul se reinstaurase în jurul mesei.

Gulliver nu spune niciodată *politic corect*. Cu toate astea, formula nu e fără legătură cu prostia inteligentă. Ea desemnează aproximativ ceea ce generațiile precedente numeau *moralism*, adică o aplicare sumară și pripită a moralei prevalente. Însă nimic mai precis. De altfel ea survine adesea de una singură, fără verb sau subiect – cineva aruncă: „Ah... politic corect”, și se înțelege vag ce vrea să spună, colac de salvare între vorbitori. Dar trebuie să recunoaștem că ea întruchipează în parte ceea ce pare să denunțe: căci a descrie un fel convențional de a vedea lucrurile cu ajutorul unei expresii la modă nu înseamnă oare a cădea, într-un anumit fel, în cusurul care se desemnează? La fel cum a gândi *politic corect* este un mod de a economisi o reflecție morală și politică, folosirea unei expresii la modă e întotdeauna un mod de a economisi o idee. Iată de ce Gulliver și cu mine evităm această locuțiune.

Întoarsă de la *master class*-ul ei, Clara mi-a atras atenția că ducând mai departe reflecția în sensul pe care deja îl schițasem, ne puteam întreba dacă farmecul expresiei, pentru urechile contemporanilor noștri, nu provenea cumva din sugestia conținută în *corect*. În epoca în care totul e subversiv, a stigmatiza corectul însemna a valoriza incorectul – *delicious*!

⁹ Preparate și vin servite la festinul din filmul danezului Gabriel Axel, *Ospățul Babettei*, premiat în 1988 cu Oscarul

pentru cel mai bun film străin (n. tr.).

Derivă nocturnă

Era destul de târziu în acea zi de joi. Joi? Da, mi-aduc aminte, ploua, era deci o joi. Ne refugiaserăm în penumbra unei cafenele după ce hotărâserăm ca seara să nu se încheie fără un ultim pahar de Chablis. Se auzea o muzică agreabilă, un jazz excelent în surdină care nu contraria starea noastră sufletească difuză. Ne-am reapucat să vorbim, dar n-aș putea spune care dintre noi doi a rostit frazele care au urmat.

„Am putea s-o oprim aici?

— Se oprim ce?

— Discuția noastră despre prostia inteligenței. Suntem la capătul ideilor, nu? S-ar putea scrie echivalentul unei biblia pe tema prostiei în general, dar subiectul nostru este mai limitat.

— N-aș zice *limitat*, dar e adevărat că adesea părem a fi în afara subiectului. Cu alte cuvinte, ne întoarcem la întrebarea ta de acum câțva timp: adevărați imbecili sau inteligenți proști? În ceea ce se spune pe tema artei contemporane oficiale, treaba este frapantă: ai mereu impresia că auzi rejucându-se *Prețioasele ridicole*. Or, arta ținând, ca să simplificăm lucrurile, de domeniul inteligenței, suntem în subiectul nostru aducând-o în discuție. În același timp, ceea ce auzi este atât de grotesc, încât poți avea impresia că ești pe lângă subiect – adică în plină prostie pură – interesându-te de ea.

— Un teritoriu foarte îngust, ăsta al nostru...

— Uite, deunăzi, în ziar, o declarație a artistului Jean-Pierre Raynaud cu privire la ghivecele lui pictate. Le acoperă cu vopsea de patruzeci de ani pentru că inițial a fost grădinar...

— Un motiv bun.

— ...și articolul relatează cum într-o zi a proclamat cu tărie că ghiveciul dădea «tonul, axa

și metoda».

— Foarte tare.

— Jurnalistul continua amintind operele sale ulterioare, suprafețe acoperite cu pardoseală albă de spital, și conchidea că, *de fapt*, opera lui Raynaud se interpreta ca o luptă împotriva morții.

— Și mai tare. Jurnalistul ăsta m-ar face cu siguranță să gândesc că întrebarea este: există un fel prostesc de a-ți folosi inteligența?

— Exact!

— Îhî! a făcut un tip lângă noi. Ne-am întors: cu coatele rășchirate pe masă, semăna cu vagabondul de sub ferestrele mele, cel care are deseori crize de *delirium tremens*, doar că era mai curat, însă cu ochii la fel de strălucitori (deși nu limpezi). „Îhî! Cred că există mai multe feluri de prostie, subtile și grosolane. Inteligentul cade în cele subtile. Așa că va avea un fel prostesc de a-și folosi inteligența. Sau ziceați invers, dom'le și doamnă?”

Unde era doamna? Pe mine, mă cam zăpăcea asemănarea. Era sau nu vagabondul meu? Dar Gulliver, fără îndoială ușor afumat, nu s-a zăpăcit. Și-a deplasat doar un pic scaunul pentru a nu mai sta cu spatele la el și apoi a continuat: „Prostia este o dată universală și constantă a spiritului uman, atât de vastă, încât e inabordabilă. Din când în când, unii filozofi se ocupă de ea: cărți abstracte sau confuze. Obiectul le scapă adesea.

— Îhî! a reluat tipul. Cum zice Diderot, există *oamenii care n-au văzut societatea decât prin gâtul îngust al sticlei abstracțiunilor.*„, Uimitor. Dacă nu cumva dispunea de citate doar în măsura în care în ele figura o sticlă... În fine. Gulliver a continuat: ”Iată de ce nu interogăm decât o părticică a prostiei: prostia celor inteligenți., Trăncăneală. Vorbea fără doar și poate pentru vecinul nostru de masă care își puncta ascultarea cu *Îhî*-uri convinse. Nu m-am putut reține să nu-i spun gândul care mă frământa: ”Sunteți foarte... asemănător.

— Asemănător? Și termenul de comparație? Asemănarea e *cu ceva*, nu?”

Tipul nu se lăsa trimis la plimbare. Gulliver a intervenit cu promptitudine: „Nu întotdeauna. Câteodată suntem foarte asemănători în general. Ne asemănăm, suntem conformi, ne asemănăm cu ceea ce trebuie. E chiar o pasiune dintotdeauna, a fi asemănător, pasiune secretă de altfel, dar, o! cât e de comună.

— În ceea ce mă privește, am spus, mărturisesc că-l găsesc pe domnul...

— *Domnul!* a pufnit în râs vecinul nostru.

— ...foarte asemănător cu cineva pe care-l cunosc.

— Fratele meu?

— Cine știe? Eram în încurcătură. Greu să-i spun despre vagabond – adică despre el însuși poate. Gulliver și-a readus scaunul în axa mesei noastre, reînchizând cercul. „Nu crezi c-ar trebui să explorăm ideea noastră astfel reformulată: un fel protest de a-ți folosi inteligența?” Tăcere. Unul dintre noi doi a murmurat: „Brusc, întrebările astea mă obosesc...” Adăugând: „Să explorăm, da, însă ar trebui exemple, ilustrări...” Și celălalt întărind: „Ar trebui atâta inteligență...” Vecinul nostru a mormăit: „Problema era totuși interesantă, pusă în felul ăsta...”

Mi se pare că am făcut o parte a drumului de întoarcere împreună și că vecinul nostru de masă nu m-a părăsit decât când am ajuns în fața casei mele. Mă însoțise sau locuia în cartierul meu? Nu contează.

Prelingere

A doua zi era pentru mine zi de odihnă, dar m-am dus să-l caut pe Gulliver la ieșirea de la slujbă – ce slujbă, mă veți întreba, ce slujbă, la urma urmei? Și mă veți vedea stingherit, fiindcă slujba noastră n-are nimic remarcabil și nu sub aspectul ăsta trebuie căutată vreo sursă de satisfacție, sau de faimă, sau de bunăstare, cu siguranță că nu, pot să spun că slujba noastră n-are nimic, nimic cu adevărat formidabil, însă ne lasă timp să gândim, să elaborăm idei, care uneori se lasă ca niște sufleurii, firește, dar alteori se extind, rodesc și se consolidează, mai cu seamă în cazul lui Gulliver, a cărui pasiune arzătoare este Gândirea: nu are altă speranță, altă manie, altă dorință, acumulează paginile, însemnările, lecturile, în biroul său atât de agreabil, pregătește pe îndelete acel Mare Eseau care va schimba orientarea societății, care îi va da acea schimbare nesperată de direcție cum se întâmplă o dată sau de două ori într-un secol și într-o țară (eu sunt cel care spune asta), și ia notițe, citește – m-am dus deci să-l iau de la slujbă – lucrăm într-un oficiu de fotocopiere, facem fotocopii o bună parte a zilei, recto, verso, agrafate, alb-negru, color, triate, suntem deci fotocopisti, poftim – și l-am interpellat numaidecât în legătură cu problema care ne preocupă. Căci trebuie s-o mărturisesc: am devenit pasionat de subiectul nostru și n-aș vrea pentru nimic în lume ca Gulliver să-l abandoneze. Fără el bat pasul pe loc, mintea mea nu e destul de sprintenă, de degajată, am nevoie de dialog ca să avansez. Or, el părea puțin descurajat de firavele noastre progrese. Veneam deci cu ceva în traistă pentru a-l relansa. „Știi mania mea de-a clasifica și-ți amintești că desemnasem reflexul, gândirea-modă și lenea drept trei surse de prostie inteligentă. Trebuie

inclus un al patrulea mecanism: bunul sentiment. Spune-i compasiune, empatie sau revoltism, după caz. Ceea ce, deunăzi, îl împiedica pe invitatul meu să gândească erau bunele lui sentimente. Îl interesează soarta celor fără acte de identitate: foarte bine și cum nu se poate mai bine, se simte răspunzător (spus pe scurt, desigur), vrea să acționeze, bine bine bine. Atunci care-i treaba? De ce ne irită? De ce găsim ceva prostesc în vorbele sale? Fiindcă a gândit prea limitat. Cum anume a gândit? Punând bunele sentimente înaintea boilor.

— Potim? a întrebat Gulliver încrețind din sprâncene.

— Bunele sentimente înaintea raționamentului.

— Da, și trebuie adăugat că în felul ăsta se achită. Donând bani când e un tsunami și susținându-i pe *puștii* fără documente de identitate, se dispensează de a lua parte mai des la bătăliile necesare și de durată, ba chiar și de a se gândi la asta în cea mai mare parte a timpului.

— Da, sunt de acord. Asta îmi amintește un citat redutabil din Philippe Muray (mi-am scos Clarafontaine-ul): *Orice calamitate colectivă este totalitară, recrutantă, ademenitoare și înrolantă. Așa-zișii oameni de bine adoră să fie mobilizați, înregimentați, adunați ca o trupă, ca o turmă, să-și dăruiască prețioasele, miloasele, virtuosele și omenoasele lor persoane cauzelor celor mai patetice. Așa există ei. Poate că nu există decât așa, hrăniți de cordonul ombilical al mizeriei celorlalți, de aceste suferințe colective în care își abolesc totodată individualitatea.* El numește asta *militantism compasional*. Toate astea reamintesc unele lucruri, nu-i așa?“

Gulliver dădea din cap. Eram mulțumit; simțeam că îl readusesem la subiectul nostru. Am mișcat undița ca să fiu sigur că s-a înfipt bine cârligul: „Ba chiar am citit astă-vară, într-un cotidian simpatic – știi tu: *simpatic* –, că se organizase o mare serbare caritabilă la Londra, în

beneficiul nu mai știu cui, a unor bolnavi de SIDA fără-ndoială, în cadrul căreia generoșii participanți își dăruiau umanitățile lor persoane dedându-se la o imensă ședință publică de masturbare colectivă: era vorba de a dura cât mai mult cu putință și ziarul menționa recordul magnific al unui masturbator care rezistase mai mult de opt ore.

— Asta i-ar fi plăcut cu siguranță lui Muray al tău... Aici, suntem la nivelul ideii cu oala¹⁰.

— Oala? Te referi la mașina de fabricat rahat?

— Nu, la ghiveciul de flori al lui Raynaud care dă tonul, axa...

— ...și metoda.

— Mă-ntreb dacă, în vremurile trecute, au existat atâtea ocazii de a fi uluit de contemporani. Acestea fiind zise, se poate recunoaște perfect în această anecdotă un amestec la modă: preocupare umanitară pe o scară mai mică, provocare pe bază de sex și tendință festivă, sau, pentru a o spune altfel, bune sentimente, serbare și încălcare a legii, rezultatul este uluitor.

— E totuși păcat – am zis, gânditor –, exista o idee frumoasă în umanitarism, dar a fost terfelită. Ea ținea de acea concepție foarte inteligentă – dacă inteligența este și cea a inimii – că nu suntem singuri, nu suntem niște eu-și-doar-eu izolați fiecare în monada sa, ci indivizi solidari cu ceea ce li se întâmplă fraților umani, pe tot cuprinsul planetei. Serbările caritabile de genul celei pe care-am descris-o sunt în mod evident un fel prostesc de-a folosi această idee inteligentă.

— Foarte adevărat! Sunt sigur că reflectând, citind ziarele și revistele simpatice, cinând cu regularitate în oraș, vom întâlni deseori această configurație.“

Uf! Găsise joncțiunea cu discuția din ajun. Repornise deci în amuzanta noastră evadare.

¹⁰ În limba franceză, cuvântul *pot* înseamnă „vas”, „oală”, dar și „ghiveci de flori” (n. tr.).

Baliverne

Ieri-seară, de îndată ce Clara a ieșit de la Conservator, ne-am instalat în scuarul nostru și ea mi-a spus cu un aer lacom: „Am ceva în traistă, cum spui tu. Tocmai am citit *On Bullshit*, de un filozof american, Harry G. Frankfurt, care încearcă să demonstreze în șaptezeci de pagini prin ce se deosebește prostia de noțiunile apropiate și să descrie – mai mult sau mai puțin sumar – structurile ei intelectuale. Nu-i rău, nu?”

Cu Clara, frivolitatea nu-i în fiecare zi pe post de terț. Am renunțat momentan s-o acopăr cu sărutări și mi-am luat aerul meu cel mai doct: „Definirea unui termen în raport cu noțiunile apropiate mi se pare o bună metodă. Dar se poate încerca și, cum facem noi, să se descrie formele concrete și inedite ale prostiei contemporane, în măsura în care vorbesc despre lumea în care trăim, și să se elaboreze *apoi* concepte adecvate. Bun, și ce zice filozoful tău? Și de altfel, cum traduci *bullshit*?

— Ei, asta-i o problemă. Traducătorul cărții s-a descurcat cum putea cu *mistificare, gogoși, tâmpenii, a tromboni, a minți, a aburi*, și a adoptat ca titlu francez: *Arta de a spune tâmpenii*. Dar nimic nu va reda *rahatul de taur* american... Îți expun observațiile interesante pe care le-am reținut: Frankfurt subliniază mai întâi încrederea pe care o au cei mai mulți oameni în aptitudinea lor de a repera gogoșile și de a nu se lăsa duși de nas. Dacă-mi permiți să deplasez de fiecare dată ușor discursul lui pentru a-l adapta la al nostru, mi se pare că acest soi de încredere ar putea explica faptul că inteligenții nu se tem niciodată că-s proști și încă și mai puțin se suspectează de asta: ei se cred înarmați contra opiniei generale.“

Scoțând o altă cărticică din buzunar, a răsfoit-o, în căutarea unor pasaje subliniate. Clara are, pe ceafă, niște zulufi fini și unduitori care mă emoționează teribil. „O altă chestie interesantă se referă la intenție. A, uite-o. Frankfurt scrie: *Noțiunea de mistificare este similară cu noțiunea de minciună, care nu se confundă doar cu caracterul eronat al afirmației pronunțate de mincinos, ci pretinde ca acesta s-o fi formulat într-o anumită stare de spirit – și anume cu scopul de-a înșela*. Deplasând din nou spusele sale, m-am întrebat dacă un conformist e supus unor interese personale și meschine (ceea ce ar corespunde la Frankfurt cu *scopul de-a înșela*) ori dacă e *în chip sincer* conformist. Sau, pentru a mă exprima în cuvintele mele: servitutea intelectuală voluntară este interesată sau nu e decât o greșită pasiune sufletească?

— Ei, în privința asta, Clara, știu care e răspunsul tău și sunt de acord cu el. Trebuie constatat că din nefericire ea nu e chiar atât de interesată, adică în cea mai mare parte a timpului conformistul nu se alege cu beneficii enorme din atitudinea sa...

— ...în afară de confortul moral ce rezultă din faptul de a se da după ceilalți, *forța împrumutată* cum parcă ziceați voi, Gulliver și cu tine, ceea ce nu-i chiar nimic, dar nici cine știe ce. Cum oamenii sunt obsedați de ideea de interes, cum își închipuie că toate atitudinile noastre ar fi comandate în primul rând de interes – ceea ce e o prejudecată pe care toată lumea o repetă pretutindeni de mai multe secole, dar căreia nimeni și nici o știință nu i-a demonstrat valabilitatea –, ei caută interesul în toate cele. Dovada că se înșală și ceea ce face cu atât mai sinistru, în opinia mea, conformismul intelectual, este tocmai faptul că *interesul* său nu sare întotdeauna în ochi. El nu prezintă atâtea avantaje concrete pe cât s-ar fi putut imagina. Când jurnalistul de care vorbeai

deunăzi îl apără prostește pe Raynaud, noi știm că ar fi tras tot atâtea foloase – și în orice caz nu mai puține – spunând lucruri inteligente despre un artist de valoare: nimeni nu-l obligă, nu există nici un interes vizibil pentru neroziile sale. Doar dacă nu considerăm, cu tot pesimismul, că în lumea noastră nu e dorită decât prostia – lucru pe care refuz să-l cred.

— De unde pertinența remarcilor tale despre servitutea voluntară, deosebit de răspândită printre anumiți critici.

— Și de altfel iată de ce conformismul e deznădăjduitor: din cauza gratuității sale – a prostiei sale. Ne-ar plăcea mai mult să aibă menirea de-a aduce mari profituri, căci un abil, fie el și rău, e întotdeauna de preferat unui prost.

— Știu și eu...

— Frankfurt explicitează deci termenii pentru a încerca să facă ordine în concepte și, concomitent, e mânat să propună sentințe generale de tipul: *Trombonistul este un mai mare dușman al adevărului decât mincinosul*. S-ar putea spune asta despre conformistul vostru?

— Da, în sensul în care mincinosul știe că minte. Atitudinea lui presupune existența unui adevăr pe care îl denaturează cu bună știință...

— ...în timp ce conformistul nu știe că nu spune adevărul.

— Teren de bună seamă alunecos, cel al adevărului...

— Da, știu: *o armată mobilă de metafore*, zice Nietzsche. Dar aici, sunt de acord cu Frankfurt: trebuie postulată existența unui adevăr al lumii accesibile, chiar și prin intermediul unor metafore, altfel nici o idee nu are valoare, nici importanță.

— Asta îmi amintește de acel *Dacă Dumnezeu e mort, atunci totul este îngăduit* din secolul al XIX-lea...

— Cam așa ceva. Pe cât introducerea relativismului în gândirea occidentală a dat naștere

unor progrese intelectuale majore (posibilitatea de a gândi fără ipoteza divină, înlăturarea codurilor, a normelor etc.), pe atât generalizarea sa recentă a produs nerozii. Frankfurt scrie (s-a aplecat asupra cărții, ceafa ei era numai cârlionți): *Proliferarea contemporană a gogoșilor are surse și mai profunde în diversele forme de scepticism care neagă orice posibilitate de a accede la o realitate obiectivă și în consecință de a cunoaște adevărata natură a lucrurilor*. De aici, se trece ușor la acel *fiecare cu părerea lui* care guvernează, de pildă, reacția noastră în privința muzicii contemporane – în fine, a artei contemporane în întregul ei, de altfel.“

Abia în clipa aceea, cine știe de ce, am remarcat în spatele ei forșiția în floare care împrăștia o strălucire de aur printre arbuști. Clara a continuat, gânditoare: „De fapt, mă-ntreb dacă relativismul generalizat nu e una dintre formele contemporane ale prostiei inteligente.” Am avut o tresărire, ca atunci când e activată o nouă sinapsă. Era interesant aspectul ăsta, relativismul. Și mirosea plăcut și puternic a epoca noastră. Imperturbabilă, Clara a continuat: „Frankfurt descrie prostia mecanismului care constă în a estima că, deoarece crede că nu poate identifica nici o *esență a lucrurilor*, individul încearcă să fie fidel *propriei sale naturi*. În fond, se trece atunci de la relativism la cultul lui eu-și-doar-eu. Căci această natură proprie, acest *sine însuși*, nu-i așa, cum ar putea fi el perceput și descris dacă nu suntem în stare nici măcar să concepem și să definim ceea ce ne înconjoară? Știu că nu prea sunteți amatori de romane, Gulliver și cu tine, dar romanul este un observator foarte sigur al epocii și vă garantez că producția actuală nu contenește să ilustreze această domnie a individului minimal bun doar să vorbească despre el însuși. Mă întreb dacă tele-realitatea, felurile ședințe de confesiune sub toate formele ei, în fine, această manie a exhibiției nu

este exact rezultatul relativismului. Dacă realul este inaccesibil, atunci realitatea nu e decât un punct de vedere, nu e decât ceea ce eu-și-doar-eu vede și zice în legătură cu ea, iar prostia contemporană a ajuns repede să afirme că, vorbind despre lucruri, nu se vorbește decât despre sine – deci mai bine să se vorbească despre sine. Dar sinele ce e de fapt, nu-i așa? Frankfurt declară că nici o teorie sau experiență nu permite să se susțină că adevărul cel mai ușor de cunoscut pentru un individ ar fi al său. Și filozoful își încheie astfel mica sa carte: *Sinceritatea, prin urmare, e abureală*. Stimulativ, nu?

— Ce extragi tu e și mai interesant decât ce spune el.

— Aș zice mai degrabă că l-am interpretat sub aspectul care te interesează. El nu vorbește despre prostia inteligentă, ci despre *bullshit*.

— Astea fiind zise, presupun că se adresează discret postmodernilor americani. Deci unor inteligenți.

— Care pot totuși gândi baliverne.“

Mă gândeam cât de interesat avea să fie Gulliver. Pe de altă parte, a-i spune că la originea acestor noi piste era Clara nu mă încânta deloc. Încă un motiv de apropiere.

Despre reducere

Nu stabiliserăm să ne vedem a doua zi, dar ea mi-a telefonat între douăsprezece și două: „Era cât pe ce să te sun de dimineață, atât eram de excitată...”

— Delicioasă...

— ...fiindcă în timp ce făceam duș...

— Hmm...

— ...mi-a revenit în minte o întâmplare recentă și am descoperit altceva, cred.

— Iar!

— Sigur. Ți amintești de *master class*-ul meu, săptămâna trecută?

— Ți-am simțit foarte mult lipsa.

— La sfârșit a avut loc un colocviu. Erau prezenți mai mulți profi de la Conservatorul Național și am vorbit despre predarea canto-ului, despre ideile mele pe tema asta, pe care ți le-am explicat deja și dintre care unele sunt, cred eu, destul de noi. Un tip pe care-l cunoșteam din vedere lua notițe în rândul al doilea. A intervenit la sfârșitul comunicării mele, spunându-mi: «Predau compoziția și am notat trei lucruri care mă interesează foarte mult în prezentarea dumneavoastră. E vorba de suflu, de dorință și de necesitate.» Și a amorsat o ușoară critică. Treaba era dezarmantă și iritantă pentru că eu nu vorbisem în mod limpede despre suflu, dorință și necesitate, doar le menționasem: discutând despre canto, vine în mod obligatoriu vorba de ele, însă eu tocmai că deplasasem subiectul, enunțasem câteva idei noi, propuneri indirecte la care mi-ar fi plăcut să răspundă.

— E cam abstract ce-mi spui tu...

— Ce încerc eu să formulez este operația mentală pe care o efectuase el. Ascultându-mă, rabatase tot timpul ideile noi la lucruri cunoscute.

Restrânsese, redusese totul *la ceea ce gândea el deja*. Nu era chiar zero, ce gândea el, erau idei frumoase, dar un pic depășite. Nici măcar nu știam cum să-i replic, nu zicea nimic greșit, doar că nu era ce spusesem eu, eu spusesem mai bine. Dar el nu avusese ocazia lăuntrică, adică dispoziția de spirit necesară, pentru a auzi asta.

— Dacă și-ar fi folosit în mod inteligent inteligența...

— Dacă și-ar fi folosit în mod inteligent inteligența, și-ar fi deschis urechile la noutate, ar fi auzit că alături de termenul familiar ideea nu era obișnuită, pe când el, ca un bătrân crocodil în mlaștina lui, nu încetase să pândească lucrul care i se părea cunoscut, pentru a-l înghiți și a-l regurgita.

— Disting ceva: un mecanism al prostiei inteligenței ar consta așadar într-o *reducere a ideilor*, un fel de a rabate noul peste cunoscut.

— De altfel, a adăugat ea meditativ, asta e și un mod de funcționare a imbecilității pure.

— Dar la cei inteligenți el se manifestă pornind de la idei fertile și complexe, pe când la proști, nu.

— Dacă inversezi spusele mele și le lărgești, vei vedea ce înseamnă libertatea de spirit, sau istețimea, sau inteligența: mai întâi, trebuie să pornești de la principiul că celălalt poate să spună ceva neașteptat și să fii pregătit să sesizezi ideea nouă. Pe urmă: că acest ceva neașteptat poate fi corect și să asculți cu încredere chiar dacă el te surprinde... Nu știu cum să mă exprim mai bine: să plec de la principiul că nu știu ce îmi va spune, dar că *a priori* va fi ceva interesant. Dacă sunt dezamăgită, nu mă încapățânez, îmi astup urechile, nu perseverez în greșeală – însă numai dacă mă dezamăgește efectiv.

— Un fel de a-l credita pe celălalt *a priori*. Tu o spui sub formă de poruncă, *trebuie*, dar admite că așa ceva nu se decretează.

— Într-adevăr: e o dispoziție de spirit.“

De îndată ce i-am relatat conversația lui Gulliver, el a sărit: „Este exact ceea ce mă face să sufăr. Problema mea e că eu iau de la bun început în serios spusele celuilalt, sunt pregătit, aş zice chiar că aştept, că sper să aud punctul de vedere nou sau, cel puțin, corect. Și când celălalt își debitează balivernele, surpriza e ca o violență comisă asupra mea, o dezamăgire și o violență. Cred că în fond sunt conștient de existența imbecililor, dar nu-mi imaginez niciodată că omul din fața mea se numără printre ei.

— Nu știu dacă sunt la fel de generos ca tine... În orice caz, brusc, înțeleg poate mai bine acea remarcă obscură a lui Pascal care spune în esență că nu poți percepe originalitatea celorlalți decât dacă ești tu însuși original. Am notat-o pe undeva...

Am continuat târâș-grăpiș. Trebuie că mai existau mult forme de reducere, ca de exemplu amalgamarea, am zis eu, frecventă la cei ce gândesc prea repede: în vreme ce prima etapă a raționamentului inteligent constă în a analiza, adică a deosebi și a separa, prostia tinde să facă dintr-odată apropiere, să spună *asta-i așa, în fond e același lucru*, ceea ce evită nevoia de a gândi pe îndelete. Gândirea confuziei.

Am regăsit citatul din Pascal pentru Clara, căreia i-a plăcut mult: *Cu cât cineva este mai inteligent, cu atât descoperă că există mai mulți oameni originali. Oamenii obișnuiți nu văd nici o deosebire între oameni.* „Sigur că da – mi-a spus ea –, eu folosesc, pentru a descrie acest fenomen, metafora culoarelor aeriene. Ai observat și tu fără doar și poate că atunci când o minte nu circulă decât pe trei culoare aeriene, nu-și poate imagina că altele se desfășoară pe optsprezece. Și când această minte proastă ascultă, ea restrânge, *reduce* ceea ce aude pentru a putea să se încadreze în cele trei culoare ale ei, astfel încât nu poate percepe noutatea celor ce i se spun. Dacă ar putea, ar

însemna că are acces și la alte culoare mentale și deci n-ar mai fi așa proastă.” A stat o clipă pe gânduri, apoi a continuat: „Ieri, îmi spuneam că această *reducere* de care vorbeam se manifestă și în căutarea noului. Vreau să zic că ea nu constă întotdeauna în a rabate noutatea peste cunoscut, ci și într-o anumită manieră de a aborda o idee nouă sau un obiect enigmatic. Uite, de pildă: când științele umane sau sociale se interesează de muzică, rezultatul analizelor lor mi se pare adesea corect, interesant, îmi spun da, așa-i, e adevărat, nici un defect în construcția intelectuală. Dacă nu cumva e acesta: muzica și-a păstrat pe de-a-ntregul straniețea. Știința pare să o fi trecut în revistă, să o fi exprimat, și totuși ea rămâne intactă. Știința nu a dezvăluit-o, ci a *redus-o* prin modalitățile ei de-a o aborda. De unde insatisfacția mea, în ciuda interesului.

— Este probabil că natura nespuse de complexă a anumitor obiecte, arta în primul rând, le face rezistente la analiză. Ba chiar de-asta ne și pasionează.

— Poate că ceea ce-i pernicios în cazul anumitor științe nu sunt rezultatele pe care le obțin, și care, încă o dată, pot fi foarte convingătoare, ci faptul că ele se dau, fiecare, în mod implicit, drept o știință aflată într-o poziție dominantă, o știință care percepe obiectele în totalitatea lor, care le explică de la alfa la omega. Or, sentimentul că, dimpotrivă, ele n-au abordat decât un aspect al existenței lor, și nu cel mai important, nemulțumește, chiar dacă interesul există.

— Ar fi așadar științe proaste când se aplică la artă pentru că o tratează ca un pretext, un mijloc de a ajunge la niște rezultate care nu-s cele esențiale? Dacă-mi treci cu vederea exagerarea, asta n-ar fi ca și cum te-ai interesa de un briceag elvețian cu paisprezece lame doar sub aspectul scobitorii pe care-o include?

— Științe proaste, cu siguranță nu. Dar să zicem că la unele dintre ele demersul ține uneori de reducere. Rămâne la latitudinea noastră să preferăm amploarea enigmei pe care-o ocrotesc alte moduri de abordare a artei și să încercăm s-o gândim apărând această amploare.“

Apoi am încetat să vorbim. Ne-am plimbat de-a lungul fluviului cu apele în creștere. Căra crengi uscate care se prindeau în vârtejuri la apropierea de pilonii podurilor, înainte de-a fi smulse și alungate de vigoarea curentului. Văzduhul strălucea de-un frumos cenușiu luminos. Despre acel moment atât de dens, atât de misterios în limpezimea lui, mi-am spus că nu se lăsa redus la nici o cunoaștere: fluviul năvalnic tocmai țâșnise din măruntaiele lumii, iar noi eram cei dintâi care se plimbau pe malul lui, eram obligați să ne spunem *Te iubesc* pentru că nici un alt cuvânt nu era disponibil, însă ceea ce simțeam nu semăna cu nimic care să ne fi fost cunoscut.

Skateboardul dă tonul, axa și metoda

Ziua de lucru se apropia de sfârșit. În atmosfera murmurătoare a oficiului, am perceput un schimb de cuvinte electric între Gulliver, care fotocopiază, și clientul său. Când a venit la mine, am văzut numaidecât pe chipul lui că era foc și pară. Mă rog, e prea mult spus: avea mai degrabă o expresie de pasiune contrariată pe care o cunosc bine și care mi-a prevestit adesea conversații înflăcărâte și pline de satisfacții. Mi-a oferit niște fursecuri cu migdale – fursecuri! și eu care fremătam deja de nerăbdare – și, cu o perversitate incredibilă, s-a apucat să-mi vorbească despre fabricarea acestei delicioase patiserii.

„Hai. Dă-i drumul – am protestat.

— Fursecului?“

Era drăguț din partea lui să-și descarce arțagul pe mine?

„Îți amintesc că, oricare-ar fi motivul furiei tale, eu n-am nici o vină. Ba chiar dimpotrivă, nu cer decât să particip la ea cu cea mai mare empatie.”

M-a bătut afectuos pe umăr.

„Un om înzestrat cu o tovarășă atât de interesantă nu poate fi cu totul...”

— Cu totul?

— Cu totul... neglijat.“ A râs. Grozav de hazliu, ce să zic...

Clientul care îl enervase venea de la o expoziție de la Palais de Séoul și lăuda cu o mulțime de hiperbole un artist contemporan pe care îl prezenta drept un *skateboarder experimentat* – „ceea ce-i un lucru foarte bun – mi-a spus Gulliver –, însă nu prea-mi dădeam seama prin ce performanțele sale sportive puteau constitui un titlu de glorie artistică. Înțepat, tipul a luat un aer disprețuitor și m-a

întrebat ce anume, după părerea mea, ar împiedica skateboardul să furnizeze artei noi resurse. Nimic, i-am răspuns eu, dar nu era asta a nu știu câtă versiune a gestului duchampian care se încăpățânează să nu-și piardă răsuflarea: după pisoar, de ce nu o pistă de skateboard la muzeu? Dacă se corcește gestul cu un pic de idee forte de tipul *Arta este viață și viața este artă*, într-adevăr: de ce să nu se expună la Palais de Séoul un aspect al vieții sub forma ei skateboardistă? Tipul s-a uitat la mine cu un aer dezgustat și a mormăit: «Nu-mi dau seama de ce stau de vorbă cu dumneavoastră.» Îți închipui ce-și spunea în sinea lui...

— «Nenorocitul ăsta de fotocopist reac...»

— Exact. Ai putea să-mi explici de ce artele plastice sunt un domeniu inepuizabil de manifestare a prostiei?

— Poate pur și simplu fiindcă aici ea *sare în ochi*?

— Oh, nu prea știu dacă trebuie să se acorde atâta credit la ceea ce sare în ochi. Mai ales că sare adesea în ochii... propriei noastre prostii. N-am încredere în ceea ce pare a fi bunul-simț însuși.

— Mda. Rezultatul conversației tale din fața copiatorului?

— Ei, bine, mergem degrabă la Palais de Séoul...

— ...care-i închis...

— ...deschis în nocturnă astăzi.“

Viața e atât de palpitantă. Eram pe cale să ne ducem la casele noastre, să ne cufundăm în reverie, să citim, să ne uităm la televizor, și Gulliver ne mobilizează, cu ardoarea lui și Palais de Séoul la teșcherea. Degeaba burnițează, degeaba ascund norii asfințitul de soare, viața-i frumoasă fiindcă îți dă întotdeauna ceva de ronțăit – e latura mea Bouvard, îmi dau seama, felul ăsta de-a mă entuziasma că-s viu. Dar, atâta pagubă.

Am căzut de la bun început de acord în privința percepției locului (ca aproape toată lumea, cred):

să folosești o pârlă industrială autentică, o uzină dezafectată, pentru a găzdui arta e o idee bună, să arunci o lumină nouă asupra societății noastre postindustriale, să deturnez de la vechea sa întrebuințare un loc care a fost de muncă, toate astea ne-ar fi fost pe plac. Dar aici se devastase un edificiu urban, destinat încă de la origine să expună opere de artă. Să imiți pârlă industrială pe unul dintre cele mai șic bulevarde ale orașului era mai degrabă o treabă de adolescent și, în loc de deturnare și recuperare, această exhibare a scheletului din beton armat al clădirii reprezenta o pură aiureală. Ne puteam imagina unele dintre discursurile care trebuie că vor fi susținut un asemenea proiect (*arta este un șantier perpetuu, deci să imităm un mare șantier, de altfel acesta nu-i un muzeu – încremenit, pietrificat – ci un sit – schimbător, deschis* – ah! farmecele retoricii), dar rezultatul nu era mai puțin trist și vag ridicol.

Am intrat să vizităm expozițiile. Prima prezenta opere frumoase, dar plăcerea ne-a fost imediat contracarată: eram invitați să răspundem câtorva întrebări puse de artist („Cine a făcut ziua și noaptea?” sau „De ce ne aflăm pe pământ?”), răspunsuri despre care eram asigurați că vor fi comunicate artistului.

„Vezi – mi-a spus Gulliver –, n-au avut încredere în opere, a trebuit să le adauge un mic joc interactiv. Se simt toate sugestiile pe care le conține: suntem cu toții artiști, și de altfel artiștii nu-s atât de departe de noi, uitați-vă, putem să le scriem, pe ei îi interesează persoana noastră, răspunsurile noastre interesante, nu uitați că ne aflăm într-o lume interactivă.

— Ceea ce corespunde unui chip prostesc de-a te sluji de-o operă și de-o idee inteligente – dacă inteligența înseamnă o frumoasă punere în formă.“ Mi-a aruncat o privire piezișă. Câteodată am fulgerări.

Interactivă era și opera următoare, un fel de dispozitiv video în care puteai, mânuind un *mouse*, să te deplasezi pe ecran, ca la orice joc video. Peisajul urban înfățișat, ultracontemporan și rece, era destul de tulburător. Dar plăcuțele de prezentare ne îndemnau să fim cu băgare de seamă: anumite scânteieri luminoase ale jocului video puteau să agreseze vederea și să provoace crize de epilepsie. „Epilepsie: deci chestia *deranjează* într-un anumit fel – aproape un certificat de autenticitate pentru o operă contemporană”, a mormăit Gulliver ca pentru sine.

Am ajuns în sfârșit într-o sală acoperită cu o mulțime de imagini, în majoritate fotografii, plus câteva desene și tablouri, în care apărea o omenire tânără, săracă și mai degrabă pornografică. Întrucât, după cum indica prospectul, artistul era o *figură inconturnabilă pe scena skate din Los Angeles*, mai exista și-un fel de construcție mică din lemn pe care ne puteam imagina cu ușurință că skateboardurile efectuau frumoase piruete. Înțelegeam și că această expoziție *la modul jurnalului intim* (spunea plăcuța de prezentare) dezvăluia așadar lumea skateboarderilor. Bun. După cum ceva mai înainte fuseserăm cufundați în *universul copilăriei pariziene a artistului*, aici ni se arăta un jurnal intim. Acesta trebuie că era *raportul de proximitate cu operele și artiștii* pe care îl preconiza directorul palatului în prezentarea expoziției.

„Și iată – a mormăit Gulliver –, arta este viață și viața este artă. Incinta își expune osatura de beton armat, adică lăuntricul, intimul, iar conținutul ei ne cufundă în proximitatea artiștilor. Da, toate astea sunt foarte coerente. Domnia lui eu-și-doar-eu, ar zice Clara.” Ne-am simțit abătuți – eu, cel puțin, căci Gulliver scuipa flăcări: „Vezi, e plin de moduri prostesti de folosire a inteligenței” –, și am propus să mergem la un pahar de Bourgogne într-un bistrrou oarecare.

În materie de bistrouri, nu existau decât cafenele luxoase și vinul ne-a costat cât o șampanie, plus sentimentul de impostură care rezultă în mod inevitabil din pătrunderea a doi fotocopisti într-un mediu disproporționat. Mi-am amintit de-o operă de artă care mă încântase, în urmă cu câțiva ani. „Intrai într-o încăpere prost luminată și care mai întâi părea goală. În mijlocul ei, la nivelul podelei, descopereai un minuscule ecran luminos care difuza un video: o femeie răzătoare, așezată pe-un taburet, parcă, își flutura brațele spre noi, adică spre ceea ce era pentru ea tavanul – poate strigându-ne, nu mai știu –, într-un gest zadarnic de a scăpa din închisoarea ei. Nu-s sigur că râdea: cred asta fără-ndoială fiindcă acea instalație a lui Pipilotti Rist nu te înveselea, fără să pot spune exact de ce. Poate prin jocul contrastelor: încăperea mare și goală în care intra vizitatorul accentua dimensiunea minuscule a scenei filmate; penumbra cadrului sublinia luminozitatea ecranului; erai ușor surprins să dai de o imagine care nu era verticală, pe un perete, ci jos, pe podea, și asupra căreia trebuia să te apleci; și-apoi era noutatea aceluia personaj care, refuzând îndelungata tradiție care le ținuse pe semenele lui stând cuminiți și nemișcate într-un tablou, protesta împotriva condiției sale de prizonieră; gesturile sale, nu gratuite, ci în concordanță cu situarea sa în spațiu și adresându-se direct privitorului...

— De bună seamă fiindcă, spre deosebire de ceea ce tocmai am văzut, nu găseai în acea operă nici o platitudine, nici o idee convențională.

— Dimpotrivă, totul, de la descoperirea lucrării în încăpere – fiindcă trebuia s-o cauți un pic –, era surprinzător. Și de altfel îți dai seama că descriind-o n-am nevoie s-o raportez la o idee la modă de tipul *arta este viață* etc. Fapt e că nu-i ușor de explicat pentru ce eram atât de mulțumit în fața acelei opere.

— E o întrebare care ne frământă întotdeauna în fața artei...”

Lumina era cernută, iar Chablis-ul de-a dreptul excelent. Am spus: „Hai, băiete! Încă un rând, te rog!” Să fim nebuni.

A citi prosteste

Iar am visat. Visez mult, dar îmi amintesc rareori scenariile. În momentul de față visele mele sunt adesea în legătură cu subiectul meu de reflecție preferat. E destul de surprinzător. În orice caz: eram într-o cafenea de pe rue Soupillon și vecina psihanalistă zicea că Eichmann era un normopat: „Nici un afect, nici un conflict, e gol, aplică legea fără a o judeca, doar fiindcă e legea, adică puterea.” Nu înțelegeam de ce vorbea de Eichmann. Ea adăuga: „Mai există și cazul lui *primus inter pares*, cel care vrea să se deosebească rămânând totodată conform. Ca atare împinge norma la exces, ca punkistul care, nemulțumit că are o creastă de mohican, asemeni celorlalți membri ai grupului său, o vopsește în trei culori fluorescente.” Gulliver îi explica înfocat arhitectura Marelui său Eseau. Era ca și cum s-ar fi exprimat într-o limbă necunoscută de mine. Vagabondul nostru își ridică paharul și-mi spunea: „Fă-ți curaj: pesimismul inteligenței și optimismul voinței. Ei, da! E nevoie de curaj pentru a continua în această incertitudine intelectuală.” Psihanalista, care îl auzise, considera că exagera, dar, strâmbând din nas, nuanța: „Sigur, când te gândești la toți oamenii care lucrează serios, cercetători și savanți care acumulează dovezi și elaborează ipoteze complexe, voi, cu intuițiile voastre rapide – s-ar putea spune chiar *ușoare* –, lansați idei incitante, dar nu vă dați nicidecum osteneala să articulați raționamente minuțioase. Îndeajuns pentru a vă crea îndoieli cu privire la propria voastră inteligență.” Gulliver, cu un aer sever, declara că era greu să nu ajungi la vorbe de clacă atunci când abordai subiecte pe care nu le stăpâneai. Asta mi se părea nedrept căci era în mare măsură parte interesată în afacerea noastră. El adăuga:

„Producția de neghiobii e stimulată când ocaziile de a te exprima asupra unei chestiuni date biruie cunoașterea acelei chestiuni.” Vecina răspundea: „Sunt ușor de imaginat efectele nocive ale cinelor în oraș repetate unde fiecare e somat să-și dea cu părerea cu privire la cutare sau cutare fenomen la modă.” Și aveam sentimentul că vorbele ei erau îndreptate direct împotriva mea. Gulliver, nesfiindu-se niciodată să vorbească în locul meu, supralicita: „În treacăt fie spus, și asta se vede adesea în ultima vreme, în foarte libera noastră societate indivizii sunt deseori îndemnați să-și exprime liber punctul de vedere și *dovada că sunt liberi* este că pot să spună dacă sunt *pentru* sau *contra* cutărui fenomen. Dar dacă libertatea ar consta tocmai în a vorbi *despre altceva* decât acel fenomen sau măcar în a-l gândi în alți termeni decât *pro* sau *contra*?” Era incontestabil.

Urmarea e mai confuză și chiar incomprehensibilă: din acea materie obscură a viselor care nu se poate descrie. Dar îmi plăcea mult acea ultimă remarcă a lui Gulliver – în fine, a mea, trebuie admis, fiindcă era visul *meu* – cu privire la libertate. Sunt întotdeauna uimit, de exemplu, că în fiecare toamnă literară¹¹ ești somat să-ți dai cu părerea despre ultimele apariții. Iar când nu le-ai citit deoarece ești încredințat că nu e nimic interesant și spui: „Nu mi se pare cine știe ce”, cineva se găsește întotdeauna să replice: „Cum poți spune asta dacă n-ai citit-o?” Încât ar trebui să petreci luni de zile citind neroziile la modă pentru a emite o opinie negativă argumentată. Și când vei mai citi cărțile bune, atunci? Libertatea de spirit nu este de a fi pentru sau contra cutărei cărți despre care se vorbește, ci de a citi altceva dacă nu crezi în aceea.

Clara (căreia am grijă să nu-i povestesc visele mele absurde, în cazul de față comunicându-i doar această ultimă idee) era de acord – e o mare cititoare – și m-a întrebat dacă remarcasem noul

mic joc care se potrivea într-un tot cu ceea ce tocmai îi spusese: „În ultimii ani, nu era toamnă literară în care să nu se vestească un geniu literar. Godot, Bubecq, Houggen, Angrand: iar tocmai se descoperea un talent nemaipomenit, și-mi amintesc chiar de acea dată când presa înșira coloane de elogi pentru un roman pe care nimeni nu avusese încă dreptul să-l citească – supremă șmecherie de marketing –, anunțând deja *capodopera*, *noul Céline*, *lumea noastră în sfârșit așa cum este*, *un roman francez căruia nu-i e frică nici de istorie, nici de realitatea științifică, politică, economică*, și acea prietenă a unor prieteni care spunea cu un aer lacom: «Abia aștept să-l citesc...» Acum însă, micul joc constă tocmai în a începe prin a anunța capodopera, apoi prin a declara cartea sublimă, și în sfârșit prin a o târî în noroi: astfel, lansările de toamnă devin, într-o a doua fază, un soi de războaie de tranșee, în favoarea sau contra cărții în cauză. Critica își oferă în felul acesta spectacolul unui simulacru de libertate, fără a se gândi că poate ar trebui, cum spui tu, dacă ar fi cu adevărat liberă, să vorbească și despre alte cărți.

— Dar evident că atunci nu mai există loc pentru aceste alte cărți fiindcă locul disponibil, prin forța împrejurărilor limitat, e ocupat de războiul de tranșee.

— De aceea se poate spune că în fiecare sezon, din conformism, cei mai mulți oameni citesc prostește...

— Spre scuza lor: nu-i ușor să te descurci în abundența dementă a unei toamne literare. Ce să citești dacă critica nu-și îndeplinește funcția de acar?“

A stat un pic pe gânduri, apoi a încheiat spunând:

„Dar cititorii ar trebui totuși să fie mai suspicioși, nu? Poate că sunt afurisită, dar când toată lumea vorbește de același lucru, îmi miroase a mimetism. Ai auzit deja jurnaliști povestind cum

se petrec lansările de toamnă: ședință de redacție, toți se întreabă despre ce vor vorbi ceilalți pentru a fi printre primii despre care să vorbească și ei. «Cum se face că noi n-am scris nimic despre Cutare pe care-l pomenesc toți ceilalți?» este fraza tipică a responsabilului de rubrică furios.”

Evident, n-ar fi de înțeles de ce un sector al culturii ar scăpa cusurilor epocii. Dacă sunt ale epocii. Ceea ce rămâne de dovedit. La vremea lor, Balzac și Flaubert se plângeau de aceleași mecanisme. În definitiv, când începe de fapt conformismul generalizat?

¹¹ În Franța, așa-numita *rentrée littéraire* este perioada septembrie-noiembrie în care apar între cinci și șapte sute de romane (n. tr.).

Origine, din nou egalitarismul pervertit

Gulliver mi-a răspuns: „Nu încape nici o îndoială că o stare de spirit nouă trebuie să fi apărut cu democrația și cea mai arzătoare pasiune a ei, egalitatea.

— Tocqueville?“ Am ajuns să-i cunosc referințele, cu timpul.

„Da. Adu-ți aminte (pură cochetărie din partea lui — n-am citit-o), *Despre democrație în America*.” În cazurile astea nu răspund nimic, folosește o formulă retorică, așa că aștept, știu că va furniza amănuntul *ca și cum eu nu mi-aș aduce aminte*. A scotocit printre cărțile lui, a deschis un volum cu coperte verzi, apoi a citit: „*Cred că popoarele democratice au o înclinație naturală pentru libertate; lăsate în voia lor, ele vor căuta libertatea, o vor îndrăgi și vor regreta orice le îndepărtează de ea*.” M-am întrebat ce-ar gândi Clara despre asta. Nu-i sigur că ar subscrie. Servitutea voluntară... „M-ascuți? *Pentru egalitate însă, pasiunea lor este arzătoare, insașiabilă, nesfârșită, invincibilă; popoarele democratice vor egalitatea în libertate, iar dacă n-o pot obține, ele o vor în continuare în sclavie*.

— Mai cu seamă, cu toții la fel... E de imaginat că în pasiunea de a fi egal și de a nu avea decât egali se instalează cu ușurință conformismul. Egalitarismul are destule hibe, îndeosebi dorința înverșunată de a-l vedea pe celălalt având la fel de puțin ca tine, în loc de a încerca să ai la fel de mult ca el. O vedem astăzi (*astăzi*, am tremurat — Gulliver n-a reacționat) când fiecare cere suprimarea tuturor avantajelor celorlalte categorii profesionale, care i se par privilegii, în loc de a le pretinde pentru a sa: nivelare în jos. Când gândirea

politică se află la gradul ei zero al ambiției, rămâne această patimă meschină care ar vrea să aibă aparența dreptății și care se numește probabil invidie.

— Teren periculos: conservatorilor le-a fost întotdeauna ușor să nu vadă decât invidie în luptele contra inegalității. Întrebarea e deci: conformismul, care înseamnă nivelare a opiniei, s-a născut oare odată cu democrația?

— Hmm..., Am încercat să cuget. "Nu mi se pare. Moda, uzanțele de la curte, burghezul gentilom...

— Desigur, dar se compară asta cu valurile seismice ale opiniei noastre generale? De altfel, Tocqueville nu consideră că procesul democratic a demarat cu Revoluția Franceză: la începutul secolului al XIX-lea, el socotea că se mergea spre democrație de șapte sute de ani și era de părere că regii... așteaptă... *Regii absoluți sunt cei care s-au ocupat cel mai mult de nivelarea condițiilor existente între supușii lor.* Și de ce asta? Amintește-ți lecțiile noastre de istorie despre Ludovic al XIV-lea: regele egalizează pentru a înăbuși la nobilimea sa orice idee de frondă. O distrează în castelul lui și-i întreține pasiunea gregară pentru a preîntâmpina orice ambiție care ar putea pune în pericol tronul. Acești curteni nu rivalizează deci decât în podoabe și în strapontine aproape de rege. În această atmosferă închisă, puține șanse să apară vreo idee de revoltă... sau doar singulară. Dacă transpun...

— N-o să fie ușor...

— ...la zilele noastre, uniformizarea spiritelor se vede pretutindeni în lume și e însoțită de uniformizarea obiceiurilor, a îmbrăcămintii, a felurilor de a mânca, de a juca... Trăim cu toții în orașe care se aseamănă tot mai mult și aceleași informații străbat în lung și-n lat planeta. Asta-i, fără-ndoială, ceea ce-i face pe toți cei din jurul nostru să spună că atitudinea conformistă e un

subiect arzător al actualității. Pasiunea de a consuma aceste obiecte și aceste informații banale nu este rezultatul unei strategii a regelui, ci îndeplinește aceeași funcție ca spiritul de curte: supunerea față de putere.“

A tăcut.

„Dacă am încerca să descriem origini mai apropiate? – am reluat eu discuția. Atâta pagubă dacă nu înțeleg de unde, de-a lungul timpului, vine conformismul. Dar dacă reușesc să pricep cum se manifestă el astăzi, deja nu va fi chiar atât de rău.”

În felul ăsta se termină adesea conversațiile noastre, cu o fărâmbă de brutalitate, șirul ideilor plutind în bătaia dezordonată a vântului. Dar ele revin mai devreme sau mai târziu – avantajul vechilor cupluri. Chiar în aceeași seară, testând un pahărel de Chardonnay, în biroul lui, am reînceput.

„În mod curios, aș zice că denunțarea puterii a dăunat tot atât cât realitatea puterii – mi-a spus el.

— Nu-i o idee foarte corectă, politic...

— Îl menționei, acum câteva săptămâni, pe Barthes și prostia lui cu prilejul lecției inaugurale de la Collège de France, în 1977: «Limba, ca performanță a oricărui limbaj, nu este nici reacționară, nici progresistă; ea este, pur și simplu, fascistă.» Și iată-l pe marele om intrat pe fâgaș... Căci *discursul* poate fi fascist, desigur, dar cum ar putea fi astfel *limba*? Doar dacă ai considera că «orice limbă este un clasament și orice clasament este opresiv», ceea ce-a susținut Barthes și a atras după sine ideea că vorbirea (actualizarea sistemului formal care este limba) era în mod necesar subminată de fascism pentru că asta însemna a da glas acestui clasament opresiv. Ca și Bourdieu, și urmându-l în această privință pe Foucault, Barthes considera, spre deosebire de marxiști, că puterea nu era doar în instituții și în aparatul de stat, ci și în trupuri, în minți, în limbă. Dispozitiv încorporat, ea înrobea în chip insidios indivizii naivi care credeau că acționează și

vorbesc în libertate. Astfel, filozofii luminați avertizau populația: atenție, fascismul e pretutindeni. Era epoca suspiciunii generalizate și sarcina urgentă era de a răsturna practicile lingvistice pentru a ataca Puterea.

— Îmi amintesc că am citit declarații aprinse asupra necesității de a distruge regulile limbajului dominant, de a-l răsturna, de a inventa un *stil insurecțional*. Când răsfoiești scrierile din acei ani, ani de teorism, cum spuneai tu când căutam să descâlcim originile conformismului actual, ești stupefiat de aiurelile care s-au putut scrie sub pretextul de a *deturna* limba. Se poate ghici o bucurie dementă a jocului de cuvinte, a formulei, a întorsăturilor enigmatice, și se simte și că aceste discursuri nu sunt obscure *oricum*: ele sunt susținute de o retorică ce mimează inteligența și profunzimea. Ar trebui exemple...

— Dar am din belșug, s-a bucurat Gulliver ale cărui rezerve documentare mi se par adesea inepuizabile. Putem deschide revista-călăuză a acelor ani, *Tel Quel*, la orice pagină... Ascultă primele cuvinte ale acestui articol: *Funcție de acea prezență admisă în numele căreia două domenii de discuție n-ar trebui să se efectueze conform acelorași norme de repartizare care interesează datele primordiale ale unui discurs oarecare al investiției, dar investiție de discurs dezvăluind nu o reîntoarcere la o stare anterioară, fantasmă a unei puteri decimând erosul, ci evidență a unei antinomii în care n-ar trebui să se regăsească jocul datoriei ipotetice prin care ar fi ușor să se eschiveze...*

— Îndurare!

— Dar mai am pagini și pagini.

— Mersi, am înțeles. Ascultându-te, te întreb unde este fascismul. Nu s-ar afla el mai degrabă în aceste discursuri unde puterea se distinge prin punerea la punct a unei retorici jubilatorii pentru utilizator, dar fără semnificație? Violență asupra

spiritului, modalitate de a reduce la tăcere dând iluzia unui discurs inteligent: atenție, dacă e prea subtil pentru tine, taci și înclină-te.

— Sau învață nouvorba noastră și vino să te joci cu noi. Câteodată îmi spun că prima modalitate de a lupta împotriva prostiei și a conformismului constă în a pretinde să se-nțeleagă totul. Dacă, chiar și zăbovind asupra lui, discursul (cu condiția să se refere la un alt domeniu decât astrofizica sau biologia moleculară) rămâne obscur, poate că e suspect.

— Îți înțeleg ideea, dar există riscul de a cădea în antiintelectualismul primitiv dacă se postulează că tot ceea ce nu-i imediat limpede este o impostură sau o mistificare.

— Sunt conștient de asta și e o propunere pe care n-aș lăsa-o pe orice mâini. De altfel am spus *dacă, chiar și zăbovind asupra lui...* Fără-ndoială că pentru a distinge impostura de complexitatea autentică se cer subtilitate și o necesară ascuțime a minții.“

Am meditat un pic la această chestiune a puterii. Era ciudat cum, după ce făcuse obiectul unui discurs revoluționar înflăcărat, dispăruse din retorica actuală. Ca și Revoluția, de altfel. Pereche indivizibilă. Nu era oare adevărat că fusese atât de contestată și combătută, această putere, în orice caz în formele ei simbolice, încât nu se mai vorbea de ea deoarece punerea ei sub acuzare se înțelegea de la sine? Cu toate astea, puterea exista realmente – dar enormă și intangibilă aceasta: putere economică. Economie? Profituri – proprietate – fatalitate – nu te atinge!

„Ai dreptate, discursul politic contra puterii n-a dispărut pe de-a-ntregul – a reluat Gulliver –, el s-a refugiat îndeosebi în școală și în concepția despre învățământ. Dar aici, simplist și caricatural, a provocat stricăciuni îngrozitoare. Citește discursurile celor care pregătesc cadrele didactice: suspiciune față de «maestri» (ca și când

autoritatea, în mod abuziv confundată cu puterea, ar fi necesarmente un rău) și față de cultură ca instrument al puterii, pe care copiii sunt îndemnați, chipurile spre a-i forma pentru libertate, s-o pună permanent în discuție – ca și cum ai putea învăța fără a avea încredere în cel care te învață și în ceea ce îți transmite. Adultul e suspectat ca reprezentant firesc și inevitabil al puterii, iar copilul – minunat de liber și de spontan – trebuie să fie în măsură să-l conteste. Dacă adultul este onest și progresist – dacă vrea să pună capăt acestei inegalități a pozițiilor –, el trebuie să favorizeze restituirea puterii micilor oprimați. Rezultatul acestei «școli de libertate», s-a văzut, este o întărire a inegalităților: nu se descurcă decât elevii privilegiați de situația lor familială. Ceilalți sunt pierduți, căci școala nu-i mai salvează.

— Ceea ce e sinistru, vei recunoaște, este că intențiile confuze ale acestor *pedagogi progresiști*, moștenitori ai intelectualilor care au denunțat opresiunea și au promovat egalitatea, ar trebui să ne fie simpatice, doar ne-am adăpat la aceleași izvoare – însă rezultatele lor sunt catastrofale. Există o situație nouă a gândirii politice (politice în sensul cel mai larg): valorile noastre – egalitate, libertate, spirit critic, transpuse și caricaturizate în școală sau în cultură – au făcut ravagii. În schimb, stranie și oribilă echilibrare a investițiilor mentale, gândirea politică și economică a devenit mai puțin libertară, mai fatalistă, adică mai conservatoare.

— Ca și când liniile de separare ale gândirii n-ar mai trece prin aceleași locuri, n-ar mai fi la fel de clare... Ceea ce explică poate de ce această nouă configurație trezește în noi atâta suferință: ce incriminăm noi privește tabăra noastră, și putem spune cu Pascal: *Nu vorbesc de neghiobi, vorbesc de cei mai înțelepți*. Oricum, cred că originea conformismului actual trebuie într-adevăr căutată în acei ani, '60, '70, știind că, după cum remarcaseși acum câteva săptămâni, chiar și ideile

în chip autentic interesante din acea epocă au suferit o distorsiune păgubitoare și au devenit uneori idei prostești în ziua de azi.“

Când i-am vorbit despre asta, Clara a considerat că era vorba într-adevăr de o formă de egalitarism pervertit: „Sau iarăși de o idee frumoasă și bună (egalitatea) pusă în aplicare prostește. A contesta puterea înseamnă a face apel la forțele de eliberare: ceea ce rămâne din acest vis preschimbat într-o gândire mecanicistă și opresivă este exact contrarul.

— De-asta Gulliver și cu mine evocam un fel de tristețe ce rezulta nu doar din analiza noastră, dar și din mișcarea însăși a gândirii noastre: căci era profund radioasă mișcarea de emancipare, chemarea la luatul zborului, șutul voios aplicat de mai vârstnicii noștri edificiului vechilor constrângeri. În timp ce astăzi, a face apel la libertatea spiritului și a cere o regândire de la zero implică un efort de rigoare, de precizie, un simț al responsabilității și o exigență morală care nu au deloc acel aer de copilărie fericită prezent în discursurile libertare din secolul trecut. Era mai plăcut să zici *Distrugem tot, reinventăm tot*, decât să denunți, cum facem noi, o libertate artificială și o rebeliune programată.

— Vrei o variație, apropo de egalitarism pervertit și de revoltă normată?

— Cu plăcere. În sfârșit... *plăcere*... În ce domeniu?

— În discursurile pseudofeministe.

— Te credeam feministă convinsă.

— Tocmai. Mă deranjează ce se întâmplă la unele femei de astăzi cu această idee eliberatoare.

— Te gândești la universaliste – printre care te numeri – și la diferențialiste?

— Fără a intra în această dezbatere... Ideea (*inteligentă*, ca să reiau vocabularul vostru) de emancipare venea de la constatarea că femeile, înzestrate totuși cu același creier ca și bărbații

(aceleași dorințe de a se dezvolta, aceleași capacități), erau menținute într-o poziție de inferioritate, supuse, fără destule drepturi și destulă libertate. Astăzi, un mic grup de femei, care se prevalează de un discurs emancipator, strică aceste frumoase revendicări. Am să-ți citesc un fragment dintr-o discuție cu scriitoarea Elfriede Jelinek pe care l-am găsit în ziar: era întrebată despre munca ei pe care ea o prezintă ca o vastă acțiune – vei vedea că rămânem în cadrul subiectului vostru recent – de subminare a *limbii bărbaților*. Ea confirmă: *Da, orice limbaj este limbaj al bărbatului, fiindcă subiectul vorbitor e masculin. Femeia nu a putut și nu poate să se înscrie în el, chiar dacă a încercat mereu să o facă, iarăși și iarăși... cu un singur rezultat: un eșec oribil, care le-a condus pe multe femei scriitoare la suicid.*

— Parcă tocmai a luat premiul Nobel, nu?

— Nu-i așa? Dar asta fără-ndoială pentru că exercită un fel de *deturnare* (articolul traduce *ocolire*, dar ideea e apropiată): *Ceea ce pot face, este să ocolesc această limbă masculină dominantă recurgând la ironie. Însă nu pot să mă descotorosesc de ea, e limba dominanților, iar aceștia cu siguranță nu sunt femeile.* Aceeași interpretare cu privire la filozofie: *Este soarta gândirii femeilor, cred, să se izbească și să se zdrobească de palatul de gheață masculin. Palatul filozofiei, locuit doar de bărbați, nu poate fi nici măcar ciobit.* Ei, bine, înțelegi, ca feministă sunt scandalizată de acest discurs. În primul rând, are rezonanța acelor ani '70 în care un concept, *puterea dominanților*, funcționa ca un adevăr revelat, indiscutabil. Constați că în aceste cuvinte ale lui Jelinek nu există nici umbra vreunei analize. Puterea limbii bărbaților este dată ca o evidență, dar propoziția nu e argumentată nicicum. Al doilea lucru frapant și pe care l-am reperat deja și la alte feministe, din nefericire: poziția victimară. În anii '70, actul de constatare a

opresiunii conducea la promovarea revoltei și a mișcării. Astăzi, unele, care par a nu se hrăni decât cu resentiment, se smiorcăie în ungherul lor descurajând orice elan: la ce bun, nu-i așa, de vreme ce femeile sunt victime în vecii vecilor. Și mie, căreia-mi vine tot timpul să spun: «Hai! Să luăm puterea, să cerem partajul...» Pentru că, tocmai, bătându-ne puțin (câteodată mult), străduindu-ne, ajungând în locurile cu putere care ne interesează, vom reuși.

— Da, există ceva implacabil în egalitatea sexelor, dar cu condiția ca femeile să creadă în asta și să acționeze pentru a avansa...

— Într-un cuvânt, se pleacă de la o idee inteligentă (egalitatea sexelor), dar în primul rând ea e sprijinită de o frazeologie care, așa cum e, face economie la gândire – *indiscutabilul palat de gheață al limbii și al gândirii bărbaților* –, ceea ce reprezintă o comportare prostească (conform terminologiei voastre), și în al doilea rând se corcesc aceste evidențe cu o postură foarte actuală: victimizarea. Ne încadrăm în subiectul vostru, nu?“

Virtutea cardinală

În artele plastice, perioada ne e favorabilă. Nu, serios. Se petrec o grămadă de lucruri care ne dau de măcinat grâu de epocă. Ieri, am descoperit că o asociație de protecție a copilului intenta un proces unui centru de artă contemporană care expusese, cu câțiva ani înainte, două sute de artiști tratând tema copilăriei. Gulliver a dat din cap cu un aer amărât – ne spusese deja totul despre aceste chestiuni: sperietoarea cenzurii, din fericire adesea agitată de reacționari autentici pentru a permite conformiștilor să strige „Lupul!”, revendicarea fără chibzuință a libertății absolute pentru artiști indiferent de ce lege comună batjocoresc, pretenția de *a deranja* pe care o clamau de altfel în gazetele oficiale cu susținerea neabătută a acestora – „E ciudat – am spus meditativ –, asistăm cel puțin o dată pe an la câte-o mică afacere de genul ăsta, ca o reluare a stagiunii teatrului de marionete al artei, reacționarul cel rău contra blajinului artist etc. Dacă-mi permiți (am scos Clarafontaine-ul): Murray nu se înșală când afirmă că *Cenzura «în stil vechi» nu mai e deja de mult timp o calamitate, ci o binecuvântare pentru cei pe care încearcă să-i atingă*. Am citit unul dintre articolele lui, foarte hazos ca întotdeauna, care se intitulează «Noile campionate ale cenzurii» și în care își bate joc de ținutele lui obișnuite, apărători ai diferitelor *minorități* în fața răilor *fobi* și manifestanți ai unei «*pride*» globalizate, abstracte și reciproce, și aceștia sunt cei pe care el îi califică drept noi cenzori: *În spatele paravanului comod al unei «ordini morale» care nu mai există, al unei «ipocrizii puritane» din care nu mai supraviețuiește nicăieri nici cel mai mic eșantion [...], cenzorii s-au înmulțit*. Dar, adaugă el, cum ei supraveghează și condamnă exprimându-se într-o

nouvorbă a rebeliunii și folosind un lexic al revendicării, sunt greu reperabili drept ceea ce sunt.

— Da, îi recunosc marotele.

— Ar trebui discutată teza sa despre noii cenzori, cei care hăituiesc *fobii* și dezvoltă această *sete de penal* care îi determină să reprime în numele subversiunii. Recunoști întotdeauna ceva din epoca noastră la Murray.

— Probabil că virtutea lui cea mai mare e uimirea. Te întrebai deunăzi dacă toate epocile provocau, ca a noastră în ceea ce ne privește, stupefacții și năuceli. Habar n-am. Dar lucrul de care sunt sigur este că le lipsește contemporanilor noștri facultatea de a se mira, adică de a exclama în fața prostiilor lumii așa cum merge ea: «Nu se poate!...» sau «Nu pot să cred asta!» sau măcar «Pfff...», un mic «Pfff...» pentru a marca protestul inteligenței... Suferim de chestia asta, de consimțirea generalizată și moale. Totul merge, totul e înghițit, toată lumea crede în ineluctabil – nimic nu surprinde. Uimirea: virtute filozofică totuși cardinală.

— Exact. Ai văzut fotografiile de la expoziția pe tema copilăriei?“

Am deschis ziarul (ziarul: noi nu citim deloc Ziarul Simpatîc; îi preferăm, fiindcă trebuie totuși să ne ținem informați, Ziarul Oficial) și i-am arătat fotografia deprimant-năucitoare a uneia dintre sălile centrului de artă. Pe o jumătate de pagină și sub un titlu care semnală cu tărie indignarea în fața cenzurii, se vedeau două opere ale unor artiști celebri. Era ușor de imaginat că nu acestea erau cele ce provocaseră mânia reacționarilor și apărarea artiștilor, dar ele redau tonalitatea expoziției. În stânga, o pisică antropomorfă în echipament de sport, slabă și albă, cu mâinile împreunate la ceafă și un aer satisfăcut, având sub piciorul drept capul culcat al unei mari pisici albe: se intitula *Le David*. În mijlocul fotografiei, o altă

operă: pe o stâncă două personaje cu blană, un mare urs brun și caraghios de desen animat și un enorm iepure alb atârnat de el, amândoi fără îndoială pe cale de a se deda luxurii: *Bear and Rabbit on the Rock*. Să te umfle plânsul. „Sau râsul – a replicat Gulliver. Când te gândești la cheltuiala de bune sentimente, de indignare și de petiție, la fiorii de anxietate în fața uneltirilor teribilei asociații Vrăbiile, atât de reprezentativă pentru tentația reacționară profundă ce dormitează în fiecare, tentație care nu e nimic altceva decât versiunea actualizată a Răului... se poate râde un pic, nu-i așa, privind *operele* care sunt la origine?

— În orice caz, putem fi siguri de două lucruri: *primo*, că nici un tribunal nu va fi atât de neghiob încât să-l condamne pe directorul centrului de artă, pe asta se poate paria fără risc, și, *secundo*, că toată chestia asta abia dacă ar fi meritat un paragraf în Ziarul Oficial.“

Cum nu vrem niciodată să gândim în mod ușuratic, am hotărât să mergem la marea librărie de sub Muzeul de Artă Contemporană ca să vedem ce altceva mai produsese sublimul creator al ursului libidinos, Paul MacCarty.

Am găsit un catalog gros în care se vedeau fotografiile a tot felul de fânțose din material sintetic care se dedau la diferite acte sexuale ridicole sau ridiculizate, precum și performanțele unui bărbat care se automutila. Asta era opera lui MacCarty. Chestia m-a scos din pepeni. Am spus: „Ai văzut tâmpenia asta dezgustătoare!” și am simțit numaidecât o mișcare de surprindere în stânga mea. Nici n-am apucat bine să întorc capul că am și fost luat la rost de o tânără pereche care privea același catalog. O fată frumoasă, cu ochi scânteietori, m-a interpellat: „V-ați uitat pe îndelete totuși, vă interesa. Iar acum criticați, ca într-o tresărire bruscă de culpabilitate în fața artei contemporane.

— A, nu! a exclamat Gulliver înainte de-a avea eu timp să reacționez. Nu aveți dreptul să acaparați expresia *artă contemporană*. Prietenul meu simte un real interes pentru artă în general și pentru cea care se creează în perioada noastră în special. Pentru el, deci, *contemporană* e orice artă care se produce în *acest moment*: și nu văd de ce-ar trebui să-și suspende judecata critică pe motiv că această artă îi este *contemporană*.”

M-am simțit stânjenit: vorbea realmente în locul meu. Am intervenit cu autoritate: „Există și bune, și rele în arta zilelor noastre. Ca atare revendic într-adevăr dreptul de a face o triere și, de asemenea, de a respinge anumite opere. Fără dictatura *contemporanului*, și atunci putem discuta.” Nu că aș fi dorit într-atât să discut cu ei, dar Gulliver mă pusese într-o situație ridicolă.

Fata avea chef să se ia la harță: „Artistul al cărui catalog îl răsfoiți, MacCarty, mi se pare fundamental deoarece înfățișează societatea noastră prin intermediul unor imagini sângeroase, care sunt o metaforă a civilizației noastre: sub aspectul cizelat al lumii din jurul nostru se ascunde o violență barbară, la fel după cum în noi se ascunde o oroare lăuntrică. Ați privit catalogul cu atenție și totuși după aceea l-ați respins. Mai întâi însă ați fost atras de aceste fotografii. Or, ce e o operă de artă? Nu e tocmai ceea ce reține privirea? Opera lui Goya fascinează prin oroare, la fel ca și cea a lui Hieronymus Bosch. Există mari opere întemeiate pe violență.

— Ah, ne-ați lăsat fără glas“, a ricanat Gulliver.

Mie-mi spui! Eu nu prea aveam când să dau glas fiindcă mereu lua el cuvântul. Recunosc că era vorba de un caz de prostie inteligentă atât de tipic, încât trebuie că-i producea mâncărime. Am intervenit din nou: „Sunt fascinat mai ales de faptul că aceste obiecte derizorii sau masochiste pot trece drept opere.

— În opinia unor mari critici de artă, mi-a răspuns băiatul dezghețat care o însoțea pe această fată inteligentă, cel mai bun criteriu de judecată este intensitatea vizuală. În absurditatea a ceea ce propune MacCarty, în oroarea și degradarea colosală din operele lui, există o asemenea intensitate, care nu e de altfel decât oglindirea ororii actuale. Când un copil calcă pe o mină antipersonal, în ciotul care-i rămâne există ceva din oroarea pe care-o denunță MacCarty. Ca și la boul jupuit al lui Rembrandt, oroarea ia locul frumuseții și îmi place tulburarea emoțională pe care asta o induce în mine. În acel moment sunt deranjat. Or, eu cred că tocmai în asta constă o vocație a artei: arta trebuie să deranjeze, să te pună în contradicție cu tine însuți, să displace. MacCarty e un mare artist fiindcă displace în chip violent, el agresează privirea.

— Amin.

— Poftim?

— Eu sunt de acord să fiu surprins, am spus, să văd ceva neașteptat, ceva ce nu prevăzusem, nu gândisem, ceva care să-mi depășească judecata, așteptările, postura, sensibilitatea, și care, în acest sens, vine să propună ceva nou, aș zice chiar ceva nesperat. În schimb, când sunt deranjat de fotografia unui om care se mutilează, nu-i fiindcă ea e neașteptată, ci pentru că ultragiază felul în care văd eu lumea și concepția mea despre ființa umană, despre trup, despre integritate. Această fotografie nu-mi *deplasează* concepția: ea o contrariază în mod radical și nu are deci nici o șansă să o modifice. Ea corespunde unei concepții despre om care mă deranjează într-adevăr, dar așa cum mă *deranjează* nazismul, antisemitismul etc. Există o grămadă de lucruri care mă deranjează și care nu-s artă din cauza asta. Deranjul nu-i un criteriu. Eu aștept de la artă să-mi deschidă posibilități noi de reprezentare a lumii, dar când sunt deranjat pentru că ceva mă dezgustă sau e

potrivnic concepției mele despre ființa umană, nu văd virtutea acestui deranj.

— Nu s-ar putea susține că opera lui MacCarty se înscrie în continuitatea necesarei operații a catharsisului, exhibând violența pentru a ne descotorosi mai bine de ea? Arta, în cazul acesta, ne îngăduie să expulzăm din noi înșine această pulsivă violență propunând obiecte care depășesc orice limită.“

Fata avea traista plină. Dar și Gulliver.

„În vremuri mai îndepărtate, oamenii mergeau în Place de Grève să asiste la execuții. Pe de o parte, nu-s sigur că această fascinație pentru oroare împiedica violența zilnică, pe de alta, ea nu avea nimic de-a face cu vreun simțământ estetic. Poate să aibă legătură cu asta, dar nu-i îndeajuns să existe expresie a violenței pentru a crea o operă de artă. Sunt de acord cu criteriul intensității: opera trebuie să prezinte intensitate, prin bogăția ei, diversitatea ei, concentrarea efectelor ei etc. Însă intensitatea emoției pe care-o trezește poate să nu țină câtuși de puțin de un sentiment estetic. Când nu-s opere dezgustătoare, MacCarty ne prezintă opere bazate în principal pe deriziune – luare în derâdere a personajelor, luare în derâdere a situațiilor, luare în derâdere a mediumului. Dați-mi voie, dar mi-e greu să cred că atâta deriziune acumulată poate provoca intensitate sau vreo formă de catharsis.”

Vreo șapte sau opt persoane începuseră să se adune în jurul nostru, catalogul circula din mână în mână, oamenii își arătau paginile, comentau cu voce joasă și urmăreau duelul nostru. O doamnă minusculă a luat cuvântul și a spus cu o voce dulce: „Îmi dau bine seama că e vorba de-un punct de vedere care poate că nu e valabil decât pentru mine – și pentru domnul, dacă îl înțeleg bine –, dar operele lui MacCarty vădesc mai cu seamă o viziune asupra omului pe care n-o împărtășesc și chiar o detest, o viziune în care trupul e separat de

spirit și înjosit. Inferioritate a materiei, degradare a cărnii: mă dezgustă faptul de a exalta, prin pretenția că se face operă de artă, înjosirea trupului. Iată cu adevărat unde se plasează deriziunea condamnată a acestui artist.”

Un bărbos pe care încă nu-l remarcaserăm și care purta o pălărioară caraghioasă de care atârneau de o parte și de alta un fir și doi clești de rufe a întrebat politicos: „Și atunci, dadaismul?”, legănându-se ușor pe picioare ca și când s-ar fi scuzat că există. Doamna nu s-a fâstâcit: „Când dadaismul lua întregul univers în derâdere, nimic nu scăpa batjocurii lui virulente, nici arta, nici restul. De aceea dadaismul nu pătrundea, evident, în muzeu, căci el disprețuia și muzeul, mai cu seamă muzeul, și făcea tabula rasa nu doar cu toate formele de *opere*, ci și cu toate formele de instituții artistice. Dar când se instalează deriziunea în muzee, ce mai rămâne din deriziune? Sau, cel puțin, ce mai rămâne din forța critică pe care o conțin potențial anumite forme de deriziune? De altfel, după dadaism e pământ pârjolit și tocmai de aceea s-au demarcat în cele din urmă suprarealiștii: ei voiau totuși să facă operă de artă – cu anumite condiții, dar ei credeau în opere.”

Când cineva care tocmai apăruse a spus: „Arta trebuie să chestioneze și să deranjeze, și de altfel arta este o noțiune subiectivă și temporară”, am simțit amândoi că pionul risca să treacă de mai multe ori prin căsuța de plecare. I-am aruncat o privire lui Gulliver murmurând: „Relativism...” și ne-am eschivat. Doamna, deși minusculă, avea anvergura pentru a răspunde și noi simțeam o oarecare lehamite la ideea de a relua de la zero discuția. Nu m-am putut abține să-l bat pe umăr pe domnul cu pălărioară și să-l întreb cu voce joasă: „Sforicica și cleștii, ce rost au? – În caz de vânt, mi-a răspuns el cu un zâmbet timid, dar malițios, îi prind de gulerul paltonului ca să-mi țină pălăria.”

În timp ce ieșeam din librărie, am auzit un angajat al muzeului spunându-i colegului său: „Mă întreb dacă n-ar trebui să introducem forumuri de discuție online pe Internet... – Da, s-ar putea plasa calculatoare în fiecare sală, la fiecare expoziție, și chiar în librărie, oamenii s-ar exprima, ar fi o idee bună. – Da, foarte interactivă.” Și cred că Gulliver și cu mine am gândit în același timp că era în mod tipic o idee bună din care ar fi rezultat ceva prost.

Fericirea nu e proastă

În dimineața asta, călătoria cu metroul era încântătoare. În stația de corespondență, am văzut o tânără aplecându-se pentru a ridica o trusă de chei și luând-o la fugă făcând slalom printre călători. Fugea atât de iute! O săgeată de argint. L-a ajuns din urmă pe proprietarul cheilor și i le-a dat. Apoi a privit în jur, dezorientată, căci în goana ei trecuse de porțițe și se întreba cum să se întoarcă. Voiam să-i spun bravo, pe urmă am renunțat. În vagon, un tânăr a cedat locul unui bătrân. Era bine. Mai târziu, a intrat un muzicant care-a zis: „Vă mulțumesc că ați venit atât de mulți să mă ascultați și-mi cer scuze că am întârziat puțin.” Era haios. Există zile din astea, când totul pare simplu și voios. Adesea. Totul depinde de privirea pe care o arunci în metrou.

Și-apoi, firește, știam încă de dimineață că o voi întâlni pe Clara, îmi promisese o masă delicioasă, eu garantasem un vin excelent, cât despre dragoste, aveam amândoi din belșug, și perspectiva acestei fericiri nici măcar nu mi se părea excesivă.

I-am povestit ultimele evenimente (intelectuale), controversele, doamna minusculă și dadaismul, domnul cu pălăria cu clești de rufe, tot, sunt vorbăreț, îmi place să împătrășesc cele trăite, îmi place ca iubita mea să-mi fie interlocutoare, îmi place s-o admir pe Clara. În timpul aperitivului, a scos o nouă cărticică: „Această virulență pe care mi-o descrii, această poftă de arțag, înverșunarea acelor tineri pe care i-ați întâlnit mă fac să mă gândesc la ceea ce notează filozoful Clément Rosset despre neghiobie – știu, neghiobia nu-i tocmai subiectul vostru, dar ascultă: el sugerează că trebuie distinsă de neintelență deoarece, afirmă el, imbecilii nu sunt lipsiți de intelență și

a nu ține cont de acest fapt îi face periculoși. Neinteligenta, scrie el, nu reușește să capteze o serie de mesaje și de aceea ea rămâne tăcută. În timp ce *neghiobia este de natură intervenționistă: ea nu constă în a descifra greșit sau a nu descifra, ci în a emite continuu. Ea vorbește, nu conținește să «mai adauge ceva»*. Cam ca interlocutorii voștri de la Muzeul de Artă Contemporană, nu? În ei clocotea frenezia de a interveni, am impresia. Ascultă și asta: *Nimic mai atent, mai sprinten, mai vigilant, ca neghiobia. Bouvard și Pécuchet, eroi indiscutabili și indiscuțați ai neghiobiei trăite și practicate, nu sunt doi adormiți, ci doi agitați: mereu în căutare de cunoaștere, cu urechea ciulită, cu ochii în patru, la pândă*. Și Rosset conchide că neghiobia este un sacerdoțiu, cu idoli lui, preoții lui și credincioșii lui. Există de asemenea, mi se pare mie, o tendință de prozelitism, în conformism, care îl face belicos...”

La desert – i-am recunoscut felul de a privi lucrurile – mi-a spus: „E greu să nu faci o apropiere între degradarea acestui edificiu, Palais de Séoul, și cea a trupului pe care ne-o propun adesea artiștii contemporani oficiali. Exhibarea intimului, înclinația către pornografie, degradarea imaginii corpului: la urma urmei, aceasta e și o tendință a întregii arte celebrate în momentul de față, care rareori a fost atât de puțin erotică, atât de puțin voioasă, atât de mizerabilistă în felul ei.” La cafea, ajunsese la formulările dificile. O încurajam. Îmi plac exercițiile ei de acrobație aeriană: cine nu-și asumă riscul de a spune prostii are toate șansele să vegeteze. „În civilizația noastră, există o frumoasă cavitate unde se instalează obiecte și practici care se numesc *artă*. Această artă este rezultatul unui consens: dată fiind cristalizarea unei concepții despre lume și a unei istorii, adică a acestei gândiri globale fluctuante căreia i se mai spune și *civilizație*...”

— Termen destul de neclar de altfel...

— Sigur, dar în mod intuitiv i se percepe totuși un sens, nu? Dată fiind această... configurație, anumite obiecte și anumite practici merită să se numească *artă*. Asta nu are nimic absolut: arta de a alcătui buchete nu este o artă la noi, iar o pictură abstractă n-ar fi fost identificată ca o operă de artă în secolul al XIX-lea. De la romantism încoace, artiștii nu încetează să *inventeze* arta cu consimțământul, nu întotdeauna imediat, nici întotdeauna general, dar cu consimțământul unei părți a contemporanilor lor. În ceea ce pare deci a fi foarte *relativ*, există cel puțin această idee că exprimă ce-i mai bun din această civilizație. Nu ce-i mai bun din Paul sau din Jacques (relativism generalizat), ci ce e mai bun din această umanitate (relativism parțial). Ce zici?

— Evident e puțin abstract.

— Mijlocul de-a gândi, altminteri?

— Știu.

— Altminteri, dacă nu încercăm să estimăm ceea ce, într-o operă de artă, face din ea o expresie intensă, concentrată, reprezentativă a acestei civilizații, arta nu e nimic mai mult decât ceea ce *îi place* și ceea ce *desemnează* ca atare Jules sau Juliette și totul este egal cu totul, un cal de curse e genial, la fel ca și o poșetă, iar manevrele câtorva șmecheri îi instalează în instituțiile de artă care pot astfel să-i proclame *artiști* și expresiile lor, *artă*.“

Era totuși emoționant. Stăteam așa, săptămână după săptămână, încercând să ne lămurim, făcând atâtea eforturi pentru a discerne ceva din acest amestec de prostie și de lumină, eforturi pe care trebuie să le facă fiecare generație și nu-i sigur că nu se înșală cu totul ea însăși, că nu ne înșelăm cu totul noi înșine... Cu toate astea, mi-a răspuns Clara, era atât de exaltant să te străduiești să vezi puțin mai limpede, să pui un pic de ordine în confuzia realului, în abundența datului. „Punem pe note haosul, asta-i tot, adică încercăm să

organizăm felul în care percepem lumea, să ținem un discurs care să-i restituie un adevăr...

— Un adevăr: iar ajungem aici.

— Sigur că da. Este esențial să credem că putem gândi lucruri mai adevărate decât alții, mai corecte decât alții. De altfel, nimeni nu crede serios în lipsa de sens, iar dovada acestui lucru este că fiecare își apără aprig mica sa idee, mica sa concepție. Fiecare, în fiecare zi, își începe cel puțin o dată fraza cu *Eu cred că...*“

Mi-a dat un sărut care a fost delicios, dar și foarte util pentru a îndura urmarea: „Îl înțeleg foarte bine pe Gulliver în fond...” Iată un lucru care nu putea să provoace în mine decât un sentiment împărțit: îmi plăcea și regretam că-l înțelegea foarte bine pe Gulliver. Sărutul mă ajuta să suport. „Înțeleg suferința aparte care îl chinuie și care ne năpădește, de pildă, atunci când ne frecventăm intensiv prietenii sau colegii. Ne-ar plăcea atât de mult să fim de acord sau cel puțin, prin discuție, să ajungem la acord. Și nimic nu ne tulbură mai mult decât această vană fricțiune care înnoiește pur și simplu dezacordul.” Se exprima cu *noi!* Penibilă complicitate. „E greu de exprimat această durere specifică, acest ghimpe în inimă. După o seară de discuție, se întâmplă adesea să continuăm să cugetăm de unii singuri, să ne irite sau să ne mâhnească argumentele înșelătoare auzite și cele care nu ne-au venit în gând destul de repede. Sunt ca niște mici cute lăuntrice care rămân după controverse, iritând așa cum ne irită spatele un cearșaf șifonat. Și când te gândești că există oameni care scapă neatinși din frecventarea semenilor lor!

— Ai dreptate.,, Ceea ce nu-mi făcea prea multă plăcere, de altfel. ”Gulliver zice că de-asta scrie Marele sau Eseau, ca să se consoleze pentru faptul că în comerțul social obișnuit se confruntă adesea cu deosebiri de vederi, cu decalaje care țin mai mult de neînțelegere decât de dezacord și mai cu

seamă care dovedesc opoziții de valori – și care din această cauză îl întristează. Se reconfortează încercând să se exprime în mod convingător, lucru pe care tihna scrisului îl face posibil.

— Și pentru a-și asuma responsabilitatea – a miza pe ceea ce crede.“

S-a ridicat ca să pună muzică: voce de femeie – ceea ce preferă ea. Nu știu întotdeauna să identific piesa. Când nu știu, vraja ei e și mai mare. Orice voce îmi vorbește de Clara. De aici vine vraja.

Eram foarte fericiți. Vocea era la unison cu dispoziția noastră, ușoară, circula liniștit în jurul trupurilor noastre, ne traversa, umplea camera, apoi dintr-odată curgea ca un pârâu, devenea îndepărtată, dar numai în joacă, și revenea, îndărătnică, tandră, creștea, puternică, fermecătoare, ne fermeca. Muzica e ca acea forță vie din Clara, acea energie vibrantă care-i iluminează viața și se răspândește asupra apropiaților ei – asupra mea, aflat în loja întâi pentru a bea această bucurie care nu e deloc neștiutoare de dezastru, de rele, de dureri, dar care le domină, deoarece Clara crede că e cu puțință să te reinventezi în fiecare zi, spunând chiar că asta înseamnă a fi ființă umană. Fericirea, nu, nu e proastă.

Mortal spirit de turmă

„Fericirea, fericirea... nu știu. Nu-i o favoare care mi-a fost acordată, mi-a spus Gulliver.

— Nu e o favoare, e o lucrare. O nevoie, nevoia unei vieți.

— Aș. Pe mine mă interesează mai degrabă luciditatea.

— Și? Luciditatea ar exclude fericirea?

— Ai văzut secolul trecut? N-ai cu ce-l pavoaza. *Omul mărunt* al lui Wilhelm Reich a domnit ca stăpân absolut: meschinărie, servilism, iubire pentru omul puternic, genocid. Reich constată cu deznădejde că omul secolului XX se distinge prin mediocritatea sa morală și intelectuală și predispoziția sa la supunere. Citește-i textul: e atât de dureros, încât e sfâșietor. Aspră școală pentru fericire.“

Aici am fost obligat să intervin cu tărie. Nu știu nimic, gândesc încet, dar am două sau trei convingeri capitale, în special cu privire la fericire, la posibilitatea ei, și mi se va auzi protestul dacă se încearcă să mi se reducă ardoarea la un entuziasm bouvardian (pécuchetian?). Am fost deci obligat să-i spun (dar nu era prima oară) că fericirea se construiește, că pornim cu toții, fără îndoială, de la un dezastru inițial, atins doar ușor, trăit sau riscat, din care i se înalță ființa. „A vedea totul în negru echivalează cu a-ți fi pus ochelarii nepotriviți, și-apoi, fără a vrea să te jignesc: e o postură foarte conformistă – sigur, de-un conformism aparte...”

— Frizezi oximoronul.

— ...de acel conformism care pretinde că nu poate fi dus de nas, că a înțeles totul sau în orice caz mult, și că nu-i ceva plăcut vederii, care își ia un aer subtil pentru a scoate o platitudine de epocă.

— Aici, sincer, dacă există într-adevăr un conformism ultracontemporan, e cel care ne face o

lege din fericire. Ai văzut chioșcurile: toate revistele explică faptul că trebuie să fii fericit.

— Fericire cu rabat, hedonism puchinos, plăcere obligatorie, să-ți răsfeți trupul, să rămâi zen, să te faci îndrăgit de prietenii tăi, să știi să-ți alegi vacanțe relaxante, partenerul, produsele cosmetice, să te bucuri – știu, știu. Îți dai seama că eu vorbesc despre altceva, despre o stare care n-are nimic de-a face cu consumul, o stare interioară care ne face să nu fim satisfăcuți de nimic, nici de noi înșine, nici de singurătate, nici de peisajul – câmpenesc, urban, uman – pe care-l descoperim sub ochii noștri. Nu vorbesc despre știința de a consuma, știi asta, vorbesc de filozofie, de înțelepciune așadar, de traiul înțelept.

— Adică fericit?., Am dat din cap. ”Asta nu se decretează.

— Ai dreptate, ți-am spus că o văd ca pe-o nevoie. Care pretinde o anumită luciditate, ce-i drept – cel puțin cu privire la sine –, și perseverență.

— Dar tu știi, eu trăiesc ca și cum aș avea un ocean împotriva mea: lumea care merge prost e o afacere personală, îmi face în mod intim rău.

— Fericirea se construiește alături, cu, ea înglobează această durere și n-o împiedică. Faptul de a fi în viață, și de a ști asta, este ceea ce ne face fericiți, chiar și în sânul haosului unde ne revine încă să acționăm conform convingerilor noastre.“

A rămas un moment pe gânduri. Nu era pentru prima oară când abordam această chestiune. Sunt sigur că, cu timpul, voi sfârși prin a deranja ceva în sumbra rânduială a gândirii lui. Tocmai ne instalaserăm pentru dejun în acea cafenea agreabilă, deși destul de murdară la lumina zilei, unde petrecuserăm sfârșitul unei serii de rătăceală, într-o joi, îndoindu-ne de subiectul nostru și discutând cu dublura vagabondului meu cu *delirium tremens*. Voiam să verific dacă Chablis-ul era la fel de bun pe cât mi se păruse în acea seară.

Gulliver a murmurat: „Vom vedea. Cu vârsta, poate că voi începe să fi fost fericit.

— Da, căci nu se știe niciodată ce ne rezervă trecutul.“

Am râs amândoi. Dar el s-a posomorât din nou.

„Vezi tu, de vreme ce fac parte din acest haos, de vreme ce sunt în el, sunt el, trebuie să fiu considerat în parte răspunzător pentru ceea ce este el, pentru ceea ce suntem și pentru ceea ce provocăm noi. Dacă n-aș suferi la spectacolul semenilor mei – știi doar, cunoaștem cu toții asta, chiar dacă nici unul n-o lasă să se exprime în el, acele hohote de plâns fără lacrimi de îndată ce lumea își face auzit vuietul, citirea ziarelor, spectacolele televiziunii –, dacă n-aș suferi, dacă n-aș încerca să-mi scriu Marele Eseu, aș bea vin, aș încerca rețete noi și aș curta-o poate pe Clara.”

Posibil ca aici să mă fi înșelat urechile. Dar poate că nu fiindcă a pufnit într-un râs scurt.

„Din această nenorocire, această babilonie, acest bricolaj, iau partea mea cugetând și scriind.”

În momentul acela, era de necrezut, dar suna familiară vocea care a răsunat în spatele nostru:

„Asta îmi aduce aminte de-o vorbă a lui Bernard Shaw: *Nu admir deloc curajul dresorului. Odată intrat în cușca leilor, cel puțin e la adăpost de oameni.* Sunt încântat să vă regăsesc, domnilor care faceți atâta conversație. Nu ca bețivanii care se învârt pe-aici.”

Nici o sticlă în citatul său. Avea deci resurse reale, și diverse. E idiot, dar mă bucuram și eu să-l revăd, deși la această oră a amiezii era deja în mod vizibil afumat.

„Aveți o adevărată rezervă de citate.

— Sunt sarea conversației, nu? Și-apoi, lansând un citat ești sigur că ai spus cel puțin un lucru inteligent. Mie, spre deosebire de frate-meu care pretinde că-i mai bine să pari prost tăcând decât să dovedești asta vorbind, îmi place să conversez, mai ales cu oameni ageri. De altfel, asta-i

problema mea: aş fi vrut tare mult să fiu conversor, dar aşa ceva nu există. Drept care schimb un pic vorbe prin cafenele, acolo unde pot să-ntâlnesc alţii care împărtăşesc această vocaţie contrariantă.“

Gulliver l-a întrebat dacă fricţiunile, dezacordul nu-l supărau.

„Ah, un bun conversor trebuie să poarte o armură contra acestui gen de suferinţă, altminteri ar fi redus la tăcere. Vă mărturisesc totuşi: mi se mai întâmplă, când sunt... nu ştiu, într-o anumită dispoziţie, mi se întâmplă să fiu rănit de vorbele interlocutorilor mei.

— Poate când sunteţi foarte cumpătat?

— Cumpătat? Ce idee. Sunt întotdeauna cumpătat.“

Asta-i problema alcoolicilor: mint. Gulliver şi cu mine nu suntem niciodată beţi – spun adevărul. De data aceasta conversorul nu m-a mai însoţit fiindcă ne-am întors la oficiul nostru de fotocopiere.

Seara, Clara m-a neliniştit un pic: „Inteligentului Gulliver, înţelepciunea bucuriei nu-i e dată. Dar va ajunge la ea, poate, fiindcă-i mobil. Mi-ar plăcea să-l întâlnesc cât de curând. Aş vrea să discut cu el chestiunea responsabilităţii. Sunt sigură că e de acord cu formularea mea, dar aş vrea s-o verific.

— I-am împărtăşit-o deja.

— De altfel, am impresia că problema asta devine centrală pentru toată lumea. Mă iluzionez poate, însă aşa înţeleg noua fază în care au intrat cercetările în legătură cu cel de-al Doilea Război Mondial.

— Ah?

— Prima fază a pus în evidenţă funcţionarea unui stat totalitar, mecanismele terorii, accelerarea unei maşini de exterminat etc. Astăzi, mi se pare că interesează mai mult procesele mentale care au condus la complicitatea indivizilor obişnuiţi: se încearcă să se înţeleagă mecanismele de supunere

față de autoritate, dar și cele de rezistență. Și observ că această preocupare apare nu numai la filozofi, dar și la istorici, sau cel puțin că acestea sunt întrebările care li se pun astăzi: de exemplu, am citit un interviu cu marele Raul Hilberg, căruia tocmai i s-a reeditat opera majoră, *Exterminarea evreilor în Europa*. El se declară frapat de importanța pasivității „vecinilor” în procesul de exterminare și sugerează chiar că antisemitismul activ n-a jucat în privința asta un rol atât de important: lipsa oricărei acțiuni și indiferența au contribuit mult mai mult.

— Alții au subliniat mai degrabă antisemitismul generalizat al populației...

— Știu. Să zicem că e de imaginat un fond de antisemitism destul de larg răspândit pentru a-i îndreptați pe „vecini” să rămână pasivi și să tacă din gură. Hilberg subliniază și absența unor directive ale marilor conducători în ceea ce privește exterminarea: deciziile par a fi fost luate de o birocratie foarte autonomă care a făcut mai mult decât se cerea de la ea – ceea ce reamintește de zelul vichyștilor. Înțelegi ce vrea să zică asta: într-o situație care poate fi fără îndoială calificată drept extraordinar de constrângătoare, exista totuși o minusculă marjă de manevră, dar ea nu a fost folosită niciodată. Nu s-a rezistat în nici un fel, ba chiar s-au precedat dorințele sistemului, deși oamenii nu erau neapărat antisemiți înversunați. Chiar și o mașină totalitară are joc, oricât de redus e el, de n-ar fi decât fiindcă, pentru a comite anumite acte, nu trebuie să ai prea multe reticente: știi cazul exemplar, care acum este bine cunoscut, al regimentului 101 de poliție de rezervă? Doar vreo cinci sute de indivizi, *oameni obișnuiți*, cum îi califică istoricul Christopher Browning, care au fost răspunzători de masacrarea a treizeci și opt de mii de evrei din Europa de Est. Femei, prunci, adulți, bătrâni, asasinați unul câte unul, cu țeava carabinei în vertebrele cervicale, creierul și

așchiile de os explodându-i în față ucigașului – atât de îngrozitor, încât era mai bine ca, înainte de a se duce să îndeplinească pentru prima dată macabra lor funcție, comandantul să-i întrebe pe acești muncitori, meseriași și funcționari de birou de vârstă mai degrabă matură, puțin politizați, rezerviști afectați din întâmplare acelei unități, pe acești oameni obișnuiți, dacă erau de acord. Erau liberi să îndeplinească sau nu sarcina de exterminare care li se propunea, n-ar fi fost sancționați în caz de refuz. Rezultat: doar zece la sută nu s-au dus.

— Liberi și consimțători...

— Domnea bineînțeles o frică generalizată care îndemna în mod cert la devansarea „răspunsului corect” (cel care era imaginat ca fiind așteptat de autoritate și care se adapta cu anticipație). Nu trebuie să uităm asta, este principiul însuși al terorii. Dar, după aceea, s-au mai eschivat câțiva și nici aceștia n-au fost pedepsiți. Așadar se putea face. Când, ani mai târziu, unii dintre călăi au fost întrebați despre mobilul comportamentului lor, ei au răspuns că nu voiau *să se desolidarizeze de grup*. Înnebunitor, nu, atât de puțină autonomie, nici măcar un minimum de asumare de risc pentru a scăpa de un act odios?

— Da, este culmea spiritului de turmă.

— Și se mai poate cita cazul comandantului lagărului de exterminare de la Treblinka, Franz Stangl, care n-a fost niciodată cu adevărat de acord cu politica naziștilor și cea a lagărului, dar care se temea pentru familia lui și care considera că orice act de rebeliune l-ar fi dus la moarte fără a provoca o undă pe apa sistemului. Știa totuși, a spus-o, că alții ceruseră să fie scoși dintr-o funcție similară fără a-și face griji. Asta nu l-a împiedicat să afirme că a acționat sub constrângere și ca atare s-a considerat întotdeauna nevinovat, ca majoritatea demnitarilor naziști care s-au prevalat de obediența lor pentru a-și contesta responsabilitatea.

— Primo Levi ne-a pus în gradă: este imprudent să se pronunțe o judecată morală cu privire la ființe care acționează sub constrângerea unui sistem totalitar. Și, pe de altă parte, e greu de postulat o datorie de eroism.

— Din fericire, un tribunal nu evaluează responsabilitatea în funcție de stările de spirit, ci în funcție de acte... Constrânși sau nu, având sau nu o rezervă lăuntrică, au fost socotiți vinovați. Ceea ce permite să se verifice cazul lui Stangl este inevitabilitatea angrenajului: începi prin a se accepta un lucru mărunț, mică minciună sau infimă lașitate, apoi mașina care înaintea te constrânge fără scăpare. Așa trebuie ca va fi început deseori, prin teama de a nu te singulariza dacă nu dădeai salutul hitlerist, apoi dacă refuzai să porți brasarda, așa că ai acceptat și, din post în post, din compromis în compromis, ai devenit comandant de lagăr de exterminare. Nu vezi un oarecare raport – forțat, recunosc – cu problema voastră a conformismului?

— Înțeleg ce vrei să zici, dar nu exagerezi judecând conformismul pe baza unor situații atât de extreme?

— Bineînțeles, aceste situații sunt excepționale – dar bagă bine de seamă că ele pun în scenă indivizi care, ei, sunt obișnuiți. Ista-i aspectul prin care mă alătur subiectului vostru. Consecințele unei poziții morale variază în funcție de epoci: puțin semnificative în vremuri de democrație, ele pot deveni tragice sub un regim totalitar. Dar e oare inexact să spunem că greșeala morală este echivalentă, chiar dacă ea nu implică un tratament penal similar? Nu se înțeleg mai bine comportamentele în situație de constrângere extremă luând în considerare tendințele conformiste din vremurile de pace – și *invers*? Nu am răspunsul, dar întrebarea merită pusă, nu? În acest sens, găsesc interesant că astăzi această a doua fază de reflecție asupra genocidului se

interesează îndeosebi de fenomenul pasivității, al supunerii față de autoritate, într-un cuvânt de servitutea voluntară sau de conformism în stadiul său cel mai avansat. E semn bun pentru starea reflecției morale.“

Clara mea mă înnebunește câteodată, cu exigența ei, și, în același timp, cred că asta îmi place profund la ea. Seducția contrariilor. Am spus:

„Mă întreb și dacă asta nu arată că oamenii știu în chip intuitiv că un stat totalitar în vechea formulă, formula secolului XX, nu mai e deloc probabil astăzi, în timp ce această formă de totalitarism insidios, conformismul generalizat, adică acceptarea lumii așa cum ne e impusă de legea globală a pieței, pe o planetă fetidă, dezarticulată și uniformizată, *acest* totalitarism ne amenință într-adevăr. Deunăzi, unul dintre oamenii noștri politici cei mai de vază spunea: *Problema nu e de a ști dacă mondializarea este bună sau rea, ci dacă noi suntem pregătiți pentru ea și dacă vrem să fim de partea câștigătorilor sau de cea a perdanților*. Nu se discută, nici măcar nu se reflectează, se încearcă doar să se joace la sigur.

— Se regăsește aici fermentul tuturor comportamentelor de supunere care sunt întemeiate pe pseudoevidența unei necesități sau a unei raționalități transcendente. Vei considera că iarăși exagerez, dar asta îmi amintește răspunsul pe care l-a dat Stangl ziaristei care îl întreba dacă n-ar fi putut măcar să limiteze atrocitatea condițiilor în care deportații mergeau la moarte: *Nu, nu, nu! Acesta era sistemul. Și pentru că funcționa, era ireversibil.*“

Pătimaș conformistă, dragostea?

Nu sunt în stare să-i refuz nimic: voia să-l întâlnească pe Gulliver, așa că am organizat o cină la mine. La mine e mai puțin plăcut ca la el, mai puțin *cosy*, mai puțin călduros, căci sunt mai puține cărți și, orice s-ar spune, cărțile, chiar necitite, reprezintă un element capital al decoratiunii unei încăperi (sau cum să spui lucruri nătângi despre un obiect inteligent). Nu se văzuseră decât de vreo trei sau patru ori, în cafenele: am acordat o mare grijă confectionării acestei cine (nu bună-bună, dar nu meschină, obișnuită), am scos Clos-Vougeot-ul și câteva dintre rețetele mele cele mai fine, o față de masă brodată și pahare de cristal. Există ceva încântător într-o masă aranjată după cea mai conformistă tradiție.

Clara era mulțumită, se simțea bine, însă mi se părea că Gulliver manifesta o oarecare stângăcie, o rezervă. Așa mi se părea. Clara a zis: „Ce *Amphitryon* perfect!” Bun. Nu l-am citit pe Plaut, dar l-am citit pe Molière. *Amphitryon* e tipul căruia i-a suflat nevasta Jupiter care își luase înfățișarea lui. Bun.

Au vorbit mult timp despre muzică. Bun. Apoi despre prostia inteligentă. Gulliver a evocat cenzura care domnea pretutindeni, lumea noastră înțesată de injoncțiuni, *Fiți fericiți, Jucați la câștig, Faceți-o să juișeze*: „Foarte relativă, libertatea asta a noastră. *Fiți liberi* e încă un ordin. Și-apoi vigilenței de tot soiul, conformiștii la pândă... sincer vorbind, nu mă simt liber să spun tot ce-aș vrea.” Conversația se învârtea în toate sensurile, un subiect, altul, a căpătat consistență când au ajuns la chestiunea responsabilității,

asupra căreia erau foarte de acord (asta mi-a amintit că Gulliver zicea *Îmi place acordul la fel de mult ca săruturile*. Bun). Apoi el a abordat chestiunea sexuală (i-auzi, i-auzi). A spus: „Și în privința asta ai impresia unui mecanism care s-a pervertit conform unui proces pe care l-am menționat deja: un secol pentru a pune dorința în centrul vieților noastre, mai întâi grație teoriei psihanalitice, apoi grație feminismului și revendicărilor din anii '60, răsturnare care modifica global modul de a concepe viața, care făcea din desfătare o virtute, care îi reda trupului demnitatea, care legitima plăcerea și nu doar munca și efortul – tu ai putea vorbi despre asta, tu, cădelnițarul fericirii, a zis către mine –, într-un cuvânt, până la urmă ai impresia că prin mecanismul conformist al producției de avataruri (cel care face să prospere tardiv și în chip simplificator progresele intelectuale ale generațiilor anterioare), revendicarea libertară a dreptului la dorință și la plăcere a devenit o injoncțiune coercitivă.

— Ceea ce spui e atât de adevărat, a zis Clara, încât astăzi există până și indivizi care revendică o asexualitate. Ei afirmă că n-au nici o dorință, nici o practică sexuală și că totul e absolut perfect așa. Mi-e greu să cred că sexualitatea e doar o opțiune activată sau nu, *on* sau *off*, dar în orice caz ei arată, prin cochetăria de care dau dovadă pentru a se exhiba, în ce măsură «totul e sex» devenit noua normă de subminat.

— Da, asta-i sigur, am zis eu. Când totul a fost făcut, spus și arătat, etapa de pe urmă a subminării constă în a nu mai face absolut nimic, în a elimina sexualitatea. Se vede și în ce măsură capătă greutate revendicarea comunitaristă. De îndată ce poți să te identifici cu un grup oarecare, fie și doar pe bază de gusturi împărtășite sau de afinități mentale, te erijezi în comunitate și mai ales îi faci publicitate pentru ca lumea întreagă să priceapă

mica ta diferență: «E alegerea mea-și-doar-a-mea. Spuneți-i da-și-iar-da.»

— Unii remarcă de altfel, a reluat ea, că pe cât imaginile și discursurile despre sexualitate devin mai copleșitoare și mai neînfrânate, pe atât mai mult se legiferează și se pedepsește ceea ce se mai consideră încă deviant, în special pedofilia și hărțuirea. Ca și cum ar trebui să existe o reechilibrare la extreme.

— Unde cred eu că detectez o adevărată consecință a acestei ideologii, a spus Gulliver, este în cuplu., Eram atât de stingherit, încât mai că i-aș fi spus: "Ce știi tu despre cuplu?,, fiindcă nu i-am cunoscut niciodată vreo relație stabilă. Dar am tăcut: nu sunt eu cel care să atace un om liniștit pe motiv că are farmec. "Am impresia că predominanța dorinței a făcut să treacă pe planul al doilea relația de întovărașire afectivă și că astăzi un cuplu a cărui activitate sexuală descrește – ceea ce mi se pare într-adevăr în mod universal iremediabil – nu-și mai găsește nici o rațiune pentru a continua împreună.

— Greu de evaluat, am spus eu, prudent.

— Și chiar imposibil, a răspuns el, împăciuitor. Dar e o impresie. Există poate un conformism al dragostei...

— Există prin forța împrejurărilor unul, l-a întrerupt Clara. Nu văd de ce dragostea ar scăpa reprezentărilor colective.

— ...conformism care astăzi incită la privilegierea sexualității în detrimentul afectivului, și a patimei împotriva dragostei.

— Mi-e într-adevăr dificil, am zis eu, să nu plasez dorința în centrul existenței. Poate că vrei să învinovățești acea sexualitate normată și obligatorie care se etalează prin reviste, *Cum să devii o campioană a felației* sau *Aerisiți cuplul vostru grație eșanjismului*.

— Și pe care-o însoțesc imagini de pasiune fizică mistuitoare ca singură justificare a legăturii.

Dorința, dorința... Dragostea, cu tot ce implică ea sub aspectul complicității, al duratei, al încrederii, nu valorează așadar nimic?“

Aveam impresia că se uita mai degrabă la Clara în timp ce vorbea. Ca și cum i-ar fi făcut o propunere, sau o invitație. E cu puțință ca la acest stadiu să fi băut deja prea mult și ca, și din cauza neliniștii, kilogramele mele în plus să fi început brusc să tragă mai mult la cântar. Un gras ca mine care se împăunează să proslăvească dorința și să păstreze o Clara doar pentru el... Bun, mai plinuț, nu gras.

„Totuși, dacă e să fim cinstiți – a răspuns Clara privindu-mă cu intensitate –, nu prea se vede cum s-ar putea găsi un echilibru între deliciul dorinței arzătoare, intensitatea care face să vibreze viața, care îi conferă un relief delectabil – căci trebuie să mărturisești că dorința la apogeul ei dă sentimentul incomparabil de a fi pe deplin în viață –, un echilibru între această ardere și timpul îndelungat al dragostei. E posibil ca întrebarea să nu se fi pus niciodată în chip atât de crud ca în vremurile noastre de egalitate între sexe și de promovare a dorinței. Și nu întrevăd deloc vreun răspuns satisfăcător.”

Am avut impresia că îmi explica deja de ce își va încheia seara cu Gulliver, din onestitate față de dorința ei. Au discutat un pic despre situația dragostei în secolul XXI, fără a enunța nimic decisiv, evident, în timp ce strângeam masa. Devenisem morocănos și Gulliver m-a interpellat: „Ei, bine, băiete, fericirea nu-i ceva vesel, s-ar zice” – prea facil. Din stradă a răzbătut deodată un strigăt: „De-a ce vrei să te joci?” Vagabondul meu se întorsese. „Aș! De-a nimic”, a mormăit Gulliver. A lansat o invitație fără dată ca să se revanșeze pentru cină și a plecat, cu o eleganță de tip *british*, chiar un pic afectat, mulțumit de seara sa. Clara a rămas cu mine, dar el îi promisese să-i împrumute o carte, *într-una din zilele astea* – am o

concepție categoric demodată despre dragoste, deloc conformistă: nu împart. Nu-i un principiu: e biata mea inimă atât de slabă. Eram foarte nefericit.

Să mergem în pădure

„Ascultă – mi-a spus Clara la micul dejun –, astăzi e Sfântul Policarp.

— Și trebuie să feliciți mulți prieteni?

— O grămadă.,, A încrețit nasul. ”E sfântul vostru, nătăflețule! Nu știi asta?”

Câteodată spune chestii sibilinice. Atunci îi arunc o privire rustică, iar ea sfârșește prin a mă lămuri.

„Ț-ț-ț! Ca specialist în prostie, nu ești deloc informat.

— Da, dar ca nătărău...”

De la cina în trei, nu mă simt în chip pueril trufaș. Poate că greșesc.

„E sfântul lui Flaubert, închipuie-ți. Îl pomenește de foarte devreme în corespondență. Sfântul Policarp e acel discipol al lui Ioan Evanghelistul care, disperat de impietatea contemporanilor săi, se tânguia: *O, Doamne, în ce veac ai făcut să mă nasc!* Al II-lea după Iisus Hristos, în cazul lui. Flaubert făcuse din el sfântul lui fetiș. Pretindea că atunci când spunea asta, Policarp își astupa urechile și o lua la fugă, așa cum lui însuși îi venea să facă atunci când se confrunta cu prostia.

— Nu se poate spune că Gulliver și cu mine ne astupăm urechile.

— Nici măcar că o luați la fugă.

— Niciodată! Dimpotrivă, bem peste măsură din epocă.

— Ah, sunt sigură că beți chiar și fără a vă fi sete...

— Și dacă vom înceta curând să ne mai gândim la prostie și la conformism, din teamă de ebrietate, vom fi scos totuși ce vom fi putut. Chiar dacă de o manieră cam dezlânată.

— Ce am descoperit în definitiv – dacă-mi permiți să mă includ?

— În trei, am identificat mecanisme prostești sau care incită la a gândi prin omisiune, ca reflexul, lenea, gândirea-modă, bunele sentimente, reducerea...

— De asemenea, am reperat noțiuni sau practici conformiste ca relativismul, teama de cenzură, petiția, reacționarul...

— Toate astea sunt doar incitări la reflecție. Oricum, n-am prevăzut nici o clipă să scoatem din asta o teorie așa cum scrie la carte.

— Ar trebui să scoateți o satiră, voi doi.

— Nu-i genul meu.

— Depinde de ce înțelegi prin asta. Știi că în cuvântul *satiră* există ideea unei scrieri pestrițe care, cel puțin de la latini încoace, zeflemisește în chip mai mult sau mai puțin răutăcios defectele contemporanilor – un gen care lasă multă libertate formei. Dar trebuie luată în considerare și rădăcina greacă, *satyros*, în care îi regăsești pe tovarășii lui Dionysos-Bacchus – zeul vinului, îți amintesc asta – și iată!,, A adăugat, ștregărește: ”Îmi plac foarte mult ca satir.“

Ne-am dus să ne plimbăm pe străzile însorite. Nu știam dacă trebuia să fiu mulțumit. Aveam inima grea. Se legase ceva între Clara și Gulliver? Până și scuarul iubirilor noastre mă întrista în loc să mă încânte. Orice gând legat de noi doi îmi provoca durere și cred că hotărâsem să nu mai ascult niciodată muzică. Dar am continuat să perorez, ca și când totul mergea bine, flecăreala cuiva care poate că nu mai are nimic de pierdut, ton ușor decepționat și cinic, stilul mare domn, merg spre prăpastie, dar cu capul sus, demn, foarte demn.

„Modelul meu – am spus – ar fi Grigori Perelman, îți dai seama.

— Nu, deloc.

— Matematicianul ăla de patruzeci de ani care tocmai a primit medalia Fields, un fel de echivalent al premiului Nobel pentru matematici.

— Ah da, a rezolvat nu știu ce problemă extraordinară.

— Conjectura lui Poincaré, care fusese desemnată de un prestigios institut de matematici american drept una dintre cele *șapte probleme ale mileniului*. Institutul promisese că fiecare problemă i-ar aduce un milion de dolari celui care ar rezolva-o., Mi-am scos Clarafontaine-ul. ”Vrei să știi care-i această conjectură?

— Știi că muzica are o afinitate secretă cu matematicile...

— *O varietate simplu conexă din spațiul cu $n+1$ dimensiuni este homeomorfă cu o sferă n -dimensională.*

— ...cel puțin avea această afinitate pe vremea grecilor. Deci, legătura cu voi?

— Ei, bine, Perelman a transmis prin Net indicații care par să confirme că, schematic sau intuitiv, n-aș putea spune, a rezolvat această problemă. Dar nu a dat decât indicații: treaba matematicienilor din lumea întreagă să dezvolte pornind de la ele calculele și detaliile pentru rezolvarea completă a problemei. Ca noi cu prostia inteligenței: am furnizat liniile directoare, e treaba altora să dezvolte detaliile.

— Ne consideri măreți., De-ar ști ea, mi-am spus *in petto*. ”Firește, n-a pretins medalia.

— Nici milionul de dolari. Se pare că a demisionat de la institutul său de matematici și a rupt orice legătură cu lumea pentru a se dedica pasiunii lui, hoinăreala prin pădurile rusești...”

A devenit visătoare. În ceea ce mă privește, îmi spuneam că mă laudam cam mult. În materie de descoperiri, constatasem cu câteva zile în urmă, din presă, că didacticienii erau contestați, că omul de dreapta care îndemnase cu câteva luni mai devreme la *ruptură* își modificase deja discursul și

vorbea de *deschidere*, că diversele manifestări ale prostiei și ale conformismului o tureau cu toată viteza, se scufundau pentru a fi imediat înlocuite de altele. Exemplele deveneau atât de repede perimate... Întrebarea era: descriseserăm măcar mecanisme ale prostiei cât de cât stabile? În orice caz, Clara avea dreptate, din toate astea reieșea că singura atitudine responsabilă era vigilența: prostia evoluând și, ca atare, putând oricând să pună stăpânire pe noi fără știrea noastră, trebuia să reexaminăm neconținut ceea ce gândeam, eventual să măturăm în fața ușii, poate să recădem în conformism, să reexaminăm și să măturăm din nou...

Aprilie era pe sfârșite. Scuarul mi s-ar fi părut minunat cu câteva zile mai înainte. Promisiunea lunii mai era fermecătoare, muguri, flori timpurii, verdele palid al frunzișului – dar la ce bun primăvara dacă Clara nu mă mai iubea? Când m-am lăsat capul în mâini, ea mi-a ridicat fața și m-a întrebat ce se întâmpla: „Nu-i bine deloc, trebuie să-mi spui ce ai.” Atunci i-am mărturisit tot, neliniștea, gelozia, teama că se va duce cu el... M-a privit lung, un pic uluită și poate batjocoritoare, apoi mi-a spus: „Vedeam eu că ceva nu-i în regulă. Gulliver te face să fii tont. Îl consideri deci dublura și rivalul tău?”

— Doar în dragoste. În rest e maestrul meu, îl admir enorm.

— Ei, bine, îl admiri într-atât încât sfârșești prin a te subestima. În ceea ce mă privește, apreciez mult conversația și înflăcărarea lui. Dar eu pe tine te-am ales, pe tine (și-a înfipt cu putere cele două arătătoare sub claviculele mele, mic impact sec care m-a făcut să reculez cu un milimetru trei sferturi), umerii tăi confortabili, predispoziția ta la voluptate, veselia care face să-ți sclipească ochii, pe tine te iubesc, pe tine care-mi lipsești când nu te văd., Și-a scuturat zulufii adorabili care-i cârlionțau ceafa, apoi a murmurat: ”De altfel,

voiam să-ți propun ceva: ce-ar fi să trăim împreună?

— Toți trei?“

Mi-a aruncat o privire întunecată în timp ce modula vocalizele la aria Reginei Noptii. Și trebuie să mărturisesc: luând-o în brațe și învârtind-o în aer, am râs, chiar, chiar, prosteste.

Bibliografie selectivă

ADAM, Michel, *Essai sur la bêtise* (ed. nouă), La Table ronde, „La Petite vermillon”, 2004.

BLOY, Léon, *Exégèse des lieux communs* (1901), Payot et Rivages, 2005.

BROWNING, Christopher, *Des hommes ordinaires* (ed. nouă), Les Belles-Lettres, 2007.

DOMECQ, Jean-Philippe, *Artistes sans art?* (ed. nouă), 10/18, 2006.

ELLUL, Jacques, *Exégèse des nouveaux lieux communs* (ed. nouă), La Table ronde, „La Petite vermillon”, 2004.

FAUCONNIER, Bernard, *La Bêtise en son jardin*, Titanic, 1994.

FLAUBERT, Gustave, *Bouvard et Pécuchet* (1881) și *Dictionnaire des idées reçues*.

FRANKFURT, Harry G., *De l'art de dire des conneries*, 10/18, 2006.

GODIN, Christian, *Petit lexique de la bêtise actuelle*, Éditions du Temps, 2007.

HILBERG, Raul, *La destruction des Juifs d'Europe* (ed. nouă), Gallimard, „Folio”, 2006.

MERLIN-KAJMAN, Hélène, *La langue est-elle fasciste? – Langue, pouvoir, enseignement*, Le Seuil, „La couleur des idées”, 2003.

MURAY, Philippe, *Exorcismes spirituels* (3 vol.), Les Belles-Lettres, 1997, 1998, 2002.

MUSIL, Robert, *De la bêtise* (1937), Allia, 2004.

REICH, Wilhelm, *Écoute, petit homme* (1945), Payot, 2002.

RONELL, Avital, *Stupidity*, Stock, „L'autre pensée”, 2006.

ROSSET, Clément, *Le réel: traité de l'idiotie* (Post-scriptum au „Réal et son double”), Éditions de Minuit, 2004.

TERESTCHENKO, Michel, *Un si fragile vernis d'humanité. Banalité du mal, banalité du bien*, La Découverte/Mauss, 2005.

Table of Contents

Ce este așadar prostia? (Dar inteligența?)	8
Ouiyhn și reexaminarea	12
Chestie de treaptă	16
Seduția unui concept vag reacționarul	17
Brutăria Modernă și Barul Progresului	22
Conformismul producție de avataruri	25
Și când a început asta?	28
Originile teorismul	29
O altă origine actualismul	32
Puterea retoricii	35
Alarma	38
Nasul în mijlocul feței	40
Didacticienii și atacurile de pterodactili	41
Artist + cenzură → petiție	44
Fisa care cade mai greu	48
Ficțiunea protectoare	50
A gândi prin omisiune	55
Despre recuperare	59
Molière contemporan	63
Să-i cruțăm pe Bouvard și Pécuchet	66
A spune prostii	69
O nouă varietate horticolă	73
Despre spirit	78
Politic corect	82
Derivă nocturnă	86
Prelingere	89
Baliverne	92

Despre reducere	97
Skateboardul dă tonul, axa și metoda	102
A citi proteste	108
Origine, din nou egalitarismul pervertit	112
Virtutea cardinală	121
Fericirea nu e proastă	129
Mortal spirit de turmă	134
Pătimaș conformistă, dragostea?	142
Să mergem în pădure	147
Bibliografie selectivă	152